

9/13/2021

ЭЦСИЙН ТАЙЛАН

“МОНГОЛ УЛСАД ЗАСАГЛАЛЫГ
БЭХЖҮҮЛЭХ НЬ ТӨСӨЛ”
ТӨСВИЙН ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫН ЗӨВЛӨЛ

DRAFT

ЗӨВЛӨХ ПАУЛ ГАРДИНЕР

Энэхүү тайлан нь Монгол Улсын Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлийн институцийн чадавхыг бэхжүүлэх SGM 11-002 төслийн 2 дахь бүрэлдэхүүн хэсэгт хамаарна.

ТАЙЛАНГИЙН АГУУЛГА

1. ЕРӨНХИЙ ТОЙМ	2-6
2. БОЛОВСОН ХҮЧНИЙ ХАНГАЛТ.....	6-8
3. МЭДЭЭЛЭЛ ОЛЖ АВАХ БОЛОМЖ	8-8
4. ИЛ ТОД БАЙДАЛ	9-10
5. БҮЛЭГ 1: ТӨСӨВ, САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖИД ОРУУЛАХ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ	10-17
6. БҮЛЭГ 2. ТӨСВИЙН ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫН ЗӨВЛӨЛИЙН СТРАТЕГИ БОЛОН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ 2021-2024	18-36
7. БҮЛЭГ 3: МАКРО ЭДИЙН ЗАСАГ, ТӨСВИЙН НИЙТЛЭГ ТӨСӨӨЛЛИЙН АРГУУДЫН ТОЙМ	37-60
8. БҮЛЭГ 4: СУУРЬ МЭДЭЭЛЛИЙН БААЗ (database) БА ЗАГВАРЫН МЕНЕЖМЕНТИЙН ЖИШИГ ЗАГВАР (протоколууд)	61-64
9. БҮЛЭГ 5: БАЙГАЛИЙН БАЯЛГИЙН ОРЛОГО БА ТӨСВИЙН БОДЛОГЫН АРГА ХЭМЖЭЭ, ТТБЗ-ИЙН ҮҮРЭГ	65-71

ЕРӨНХИЙ ТОЙМ

Танилцуулга болон агуулга

Дэлхийн банк, Европын холбоо нь Монгол улсын Засгийн Газрын төсвийн сахилга бат, нийтийн/төрийн санхүүгийн удирдлагыг сайжруулах, мөн түүнчлэн ил тод, хариуцлагатай байдлыг нэмэгдүүлэх хүчин чармайлтыг дэмжих зорилгоор “Монгол Улсад засаглалыг бэхжүүлэх” төслийг хэрэгжүүлж холбогдох санхүүжилтийг олгохоор тохиролцсон юм.

Энэхүү төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг нь саяхан байгуулагдсан Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл (ТТБЗ) -ийн чадавхыг бэхжүүлэхийг зорьж байна. Энэхүү ажлын даалгаврын эхний бүтээгдэхүүн нь Монгол Улсад тулгарч буй макро эдийн засаг, төсвийн нөхцөл байдал, ТТБЗ -ийн өнөөгийн хууль тогтоомж, үйл ажиллагааны чиг үүрэгт үнэлэлт дүгнэлт өгсөн Анхны тайлан байсан бөгөөд Эцсийн тайлангийн хүрээнд цаашид хэрэгжүүлэх хууль, эрх зүйн болон үйл ажиллагааны боломжит хувилбаруудыг дэвшүүлсэн болно.

Энэхүү эцсийн тайланд Монгол Улсын төсвийн тогтолцооны хүрээнд ТТБЗ нь ойрын ирэх хэдэн жилүүдийн хугацаанд төсвийн гол байгууллагын нэг болж төлөвших, институтын чадавхыг бэхжүүлэх зөвлөмжүүдийг агуулсан болно.

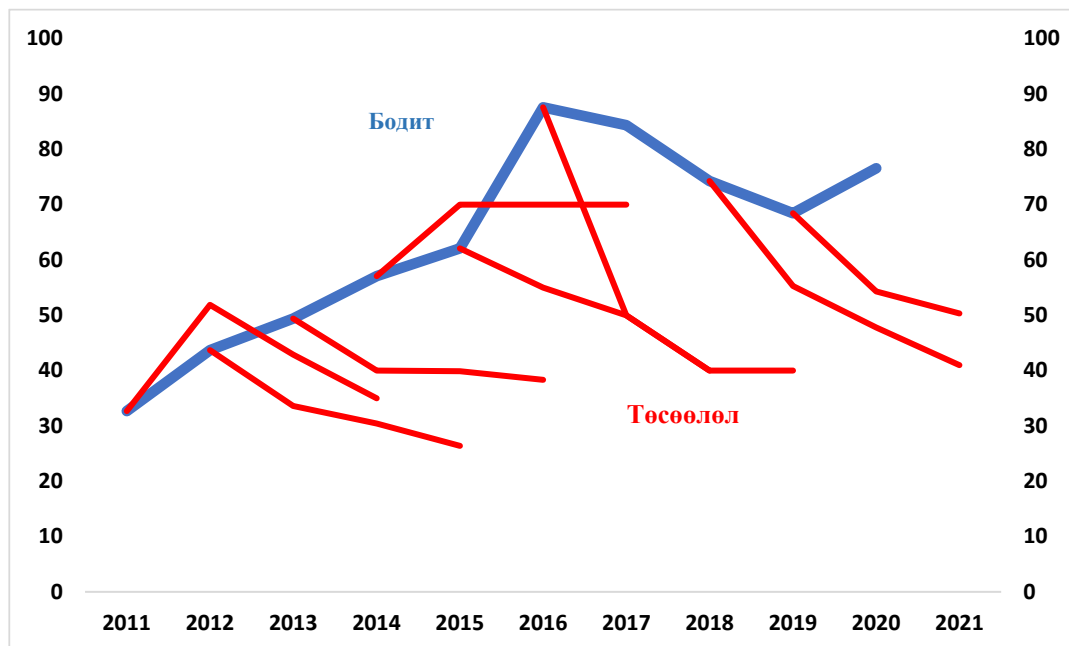
Асуудлын хураангуй

Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлийг 2017 онд байгуулсан нь Засгийн газрын төсвийн үйл ажиллагаа, гүйцэтгэлийг хянах, ил тод, хариуцлагатай байдлыг хангах чиглэлд авч хэрэгжүүлсэн эхний чухал алхам болсон байна.

Сүүлийн арван жилийн төсвийн нөхцөл байдлыг дүгнэхэд ДНБ-ний бодит ба нэрлэсэн өсөлтийг хэт өөдрөгөөр төсөөлж, үүнийгээ дагуулан төсвийн орлогыг мөн хэт өөдрөгөөр төлөвлөж, зарлагыг ихээхэн, нэн ялангуяа сонгуулийн жилүүдэд илүүтэй өсгөж байжээ. Засгийн газар төсвийн хүрээнд үүссэн тогтворгүй үр дүнг дахин гаргуулахгүй байх зорилгоор бий болгосон төсвийн дүрмийг удаа дараа зөрчжээ. Үүний үр дагавар нь засгийн газар гадаад өрийн дефолтоос сэргийлэхийн тулд 2017 онд ОУВС-гийн Өргөтгөсөн санхүүжилтийн хөтөлбөрөөс дэмжлэг хүсэх шалтгаан болжээ.

Зураг 1: Засгийн Газрын өр – бодит байдал ба төсөөлөл

(ДНБ-ний хувиар)

Эх сурвалж: Үндэсний Статистикийн Хороо (ҮСХ), 2012-2019 Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэл, зохиогчийн тооцоолол.

Дээрх нөхцөл байдалтай уялдуулан ТТБЗ-ийг байгуулах болсон нь төсвийн чухал реформ болжээ. Тус зөвлөл үйл ажиллагаагаа 2018 оны эцсээс явуулж эхэлсэн бөгөөд төсвийн асуудлаар бие даасан байдлаар санал, дүгнэлт гаргадаг хараат бус, хүлээн зөвшөөрөгдсөн байгууллага болж хараахан чадаагүй байна. Эдийн засаг, төсвийн үйл явцад илүү хяналт, илүү ил тод байдлыг бий болгохын тулд итгэл хүлээсэн бие даасан төсвийн институт бий болгох шаардлагатай нь тодорхой байна.

Эрдэс баялгийн бүтээгдэхүүний өнөөгийн эрчимтэй эрэлтээс шалтгаалсан үнийн өсөлтөөс голчлон хамааран Монголын эдийн засаг COVID-19-ийн дараагаар хүлээгдэж байснаас илүү эрчимтэй сэргэж байна.

2021 оны эдийн засгийн болон төсвийн төлөв байдал нааштай байгаа хэдий боловч дунд хугацаанд эдийн засаг, төсөвт учрах сорилт, бэрхшээлүүд байхаар байна. Монголын эдийн засгийн нийт үйл ажиллагаа нь уул уурхайн салбараас шууд болон шууд бусаар ихээхэн хамааралтай хэвээр байна. Экспорт нь цөөхөн нэр төрлийн ашигт малтмалын түүхий эдэд төвлөрч Хятад улсын ирээдүйн эрэлтээс бүхэлдээ шууд хамаарч байна.

Бүтээмжийн өсөлт удааширч, ажиллах хүчний оролцооны түвшин буурах хандлагатай, хүн амын насжилт нэмэгдэж байгаа нь боломжит ДНБ-ний өсөлт буурахад нөлөөлөө үзүүлнэ. Ийнхүү бүтээмжийн өсөлт удааширч, ажиллах хүчний оролцооны түвшин буурч буй чиг хандлага нь уул уурхайн бус орлогын тогтвортой байдалд эрсдэл учруулж, эрсдэл ихтэй эрдэс баялгийн орлогоос улам бүр хамааралтай болохын хамт хүн амын насжилт өсөх хандлагатай нь Засгийн газрын зардлын дарамтыг ирээдүйд улам бүр нэмэгдүүлэхэд хүргэнэ.

ТТБЗ-ийг байгуулсан нь төсвийн асуудлаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн, бие даасан төсвийн институт/байгууллагыг төлөвшүүлж ажиллуулах зөвхөн эхний шат/алхам юм.

ТТБЗ-ийг ЭЗХАХБ-ын¹ хараат бус төсвийн институтүүдийн үйл ажиллагааы амжилтыг бүрдүүлэгч гол хүчин зүйлүүдтэй харьцуулж үзэхэд ТТБЗ одоогоор заримыг хагас хангаж, бусад хэд хэдэн шаардлагуудыг хангахгүй байна.

Хүснэгт 1: Амжилтын гол хүчин зүйлс

Хүчин зүйлс	Тийм	Хэсэгчилсэн	Үгүй
1. Улс төрийн өргөн хүрээтэй дэмжлэг, институцийн итгэл төрүүлэх байдал			
2. Институтийн зорилго, үндсэн эрх, хэмжээнүүд, үндсэн чиг үүргийг хууль тогтоомжид тодорхой зааж өгсөн мандат эрх			
3. Хараат бус, бие даасан байдал ба улс төрөөс ангид, намч бус байдал			
4. Мэдээлэл олж авах боломж			
5. Хууль тогтоомжид заасан ил тод засаглалын зохицуулалт			
6. Олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд хангалттай хүн хүч, санхүүгийн нөөцтэй байх, төсвөөс баталгаажсан			
7. Байгууллагын өөрийн нэрээр нийтлэгдсэн тайлан, шинжилгээ бүрээ ил тод байдлыг хангах			
8. Хэвлэл мэдээлэл, төсвийн тоймчид, олон нийттэй бат бэх харилцаатай байх			
9. Жилийн төсвийн хуваарь, мөчлөг, Парламентэд танилцуулах цаг хугацааны хуваарьтай уялдсан шинжилгээний тодорхой чиг үүргүүд.			
10. Хууль эрх зүйн орчин ба төсвийн хариуцлагын тухай иж бүрэн хуулийн бүрэлдэхүүн хэсэг			

Эх сурвалж: ЭЗХАХБ ба зохиогчийн эрэмбэлэлт.

ТТБЗ-ийн цаашид үр дүнтэй, амжилттай ажиллах нь төсвийн хуулийн хүрээнд тусгайлан тодорхой заасан бүрэн эрх, энэхүү эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хангалттай хүн хүч, санхүүгийн нөөц боломж, өндөр чадавх бүхий боловсон хүчнийг сонгон олж, тогтвортой ажиллуулах, засгийн газрын байгууллагуудаас чухал хэрэгцээт мэдээллийг цаг тухайд нь олж авах баталгаатай болох зэрэг гол хүчин зүйлсээс шалтгаалах болно. ТТБЗ -ийн дарга, Зөвлөлийн гишүүд нь ТТБЗ -ийн стратегийг боловсруулж, хэрэгжүүлэхэд манлайлж, байгууллагын судалгаа, шинжилгээ, тайлангийн чанарыг баталгаажуулж, гол оролцогч талуудтай харилцаа хамтын ажиллагааг гүнзгийрүүлэн хөгжүүлж, ТТБЗ-ийн ажилтнуудын мэргэжлийн ур чадварыг хөгжүүлж, зааж, сургах үүрэгтэй байвал зохино.

Засгийн газар, Улсын Их Хурал, Сангийн Яам болон Монголбанк зэрэг гол оролцогч талуудтай ТТБЗ нь нээлттэй ажиллаж, тэдний дэмжлэг туслалцааг авч байх хэрэгтэй болно.

¹ ЭЗХАХБ (2014) Хараат бус төсвийн байгууллагуудын зөвлөлийн зарчмуудын талаарх зөвлөмж.

Үнэлгээний хандлага

Энэхүү төслийн хүрээнд ТТБЗ -ийн үүсгэн байгуулалт болон өнөөгийн үйл ажиллагаанд шинжилгээ хийсэн бөгөөд институтийн чадавх, хүний нөөцийн дутагдлыг илрүүлж тэдгээрийг засаж сайжруулах талаар зөвлөмж гаргалаа. Тус шинжилгээ нь гадаад орнууд, түүний дотор ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын бие даасан төсвийн институтийн амжилтын үндэс болсон зүйлүүдийг шалгуур болгон авч үзэн, тэдний туршлагад тулгуурлан хийгдсэн.

Энэхүү төслийн бас нэг үр дүн нь Дэлхийн банк, ОУВС, Сангийн яам, Монголбанк зэрэг ТТБЗ-ийн голлох оролцогч талууд болон тэдгээрийн гишүүд, ажилтнуудтай харилцан мэдээлэл солилцож үр бүтээлтэй хамтран ажилласанд оршиж байна.

Ажлын даалгаварт тусгагдсан ТТБЗ -ийн хууль эрх зүйн орчин, стратеги, үйл ажиллагааны бүхий л асуудлуудыг энэхүү Эцсийн тайланд багтаахыг зорьсон болно. Мөн энэхүү тайланд ТТБЗ -ийн төсөөлөл боловсруулах чадавхыг хөгжүүлэхэд чиглүүлэн туслах зорилго бүхий нийт эдийн засаг, төсвийн орлого/зарлагыг хамруулсан нийтлэг аргачлалууд, хүснэгтэн жишээ, загваруудыг тоймлон оруулав.

Үр дүн ба зөвлөмж

Бүрэн эрх

Төсвийн Тогтвортой байдлын зөвлөл (цаашид ТТБЗ гэх) -ийн өнөөгийн бүрэн эрх нь өргөн цар хүрээг хамарсан тул тус зөвлөл өөрөө чухал гэж үзсэн төсөв, сангийн аливаа асуудал дээр ажиллах бүрэн боломжтой байна. Гэхдээ одоохондоо хөгжлийн эхний шатанд ТТБЗ нь бүрэн эрхээ илүүтэй зорилтод болгон тодорхой бүтээгдэхүүн, төсвийн мөчлөгт оролцох асуудлуудад өөрийн хүч нөлөөг төвлөрүүлэх нь оновчтой байхаар байна.

Засгийн газрын төсвийн стратеги нь Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд тодорхойлсончлон макро эдийн засгийн тогтвортой байдал, төсвийн чадавхыг бэхжүүлэхэд чиглэгдсэн байна. Төсвийн стратегийг онцлон авч үздэг Засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөлөл нь ил тод, үнэн зөв, намч бус байх хийгээд Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд заасан төсвийн тусгай шаардлагуудад нийцсэн байх ёстой. Гэвч Засгийн Газрын сүүлийн арван жилийн төсвийн стратеги нь Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд заасан нөхцөл, шаардлагыг хангаагүй байжээ.

Өнөөгийн төсвийн хүрээний тогтолцоонд Засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд намч бус, бие даасан үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, төсвийн тусгай шаардлагын нийцлийг үнэлэх ажлыг эрх бүхий байгууллага (ТТБЗ)-аар хийлгэх ажилд илэрхий дутагдал байна. Ийм үүргийг ТТБЗ-д ногдуулах нь гадаадын бие даасан төсвийн институтүүдийн² нийтлэг практик юм.

Цаашид анхаарах бас нэг зүйл бол Монгол улсын төсвийн орлогын бааз суурь тогтворгүй, нийт орлогын 30 орчим хувь нь өндөр эрсдэл бүхий эрдэс, түүхий эдийн эх үүсвэрээс бүрдэж байна. Энэ нь нэгдсэн төсвийн орлогын төсөөлөлд ихээхэн эрсдэл учруулж байна. Түүнчлэн, Монгол Улсын төсвийн зарлага нь орлогоосоо, ялангуяа

² Ирландын Санхүүгийн Зөвлөл, Португалийн Санхүүгийн Зөвлөл, Испанийн Санхүүгийн Зөвлөл, Перугийн Сангийн Зөвлөл зэрэг жишээг дурдаж болно.

сонгуулийн жилүүдэд байнга хэтэрч, зардлын гүйцэтгэл дээр тогтворгүй орчин бүрдүүлж байна. Дахин сануулахад зарлагадаад байх сонирхол бүхий зан төрх нэгдсэн төсвийн зарлагын төсөөлөлд нилээдгүй эрсдэл учруулж байна. Эдгээр эрсдэлүүдийг ил гаргаж, тооцоолол хийж улмаар төсвийн төсөөлөл, Засгийн газрын шийдвэрүүдийн үр нөлөөг илүүтэй ил тод болгон, улмаар төсвийн засаглалыг сайжруулахад туслах явдал нь ТТБЗ-ийн бас нэгэн үүрэг юм.

Засгийн Газрын зардлын талаар ТТБЗ өөрөө төсөөлөл хийх нь их хэмжээний үнэ цэнэ бий болгож чадахгүй ч гэсэн Засгийн газрын зардлыг нэмэгдүүлж ирсэн болон цаашид нэмэгдүүлэх хүчин зүйлүүдэд нарийвчилсан судалгаа, шинжилгээ хийж УИХ-ын гишүүд, олон нийтэд мэдээлэн улмаар хэвлэн нийтэлж түгээх нь үнэ цэнэ нэмэх зүйл болно.

Зөвлөмж 1: Төсвийн тухай хууль болон Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулахдаа ТТБЗ -ийг Монгол Улсын төсвийн хүрээ, тогтолцоо, стратегийн нэгэн гол бүрэлдэхүүн байгууллага гэж хүлээн зөвшөөрүүлж хуульчлах ёстой. Эдгээр 2 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар Засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх үүргээ ТТБЗ биелүүлэх боломж бүрдэх юм. Төсөв, сангийн тухай хууль, тогтоомжид өөрчлөлт оруулах санал, зөвлөмжийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг 1 -р бүлгээс үзнэ үү.

Зөвлөмж 2: 2022 оноос эхлэн ТТБЗ нь Засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн үнэлгээг хийж эхлэх хэрэгтэй. Энэхүү эхний үнэлгээг 2023 оны Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд хийх бөгөөд, нэн ялангуяа түүний орлогын төсөөлөлд онцгой анхаарал хандуулж, орлогын төсөөлөлд учирч болзошгүй эрсдэлийг тоон үзүүлэлтээр тооцож үнэлэх шаардлагатай. Энэхүү үнэлгээний тайланг УИХ-д өргөн мэдүүлж, ТТБЗ-ийн вэбсайтад хэвлэн нийтлэх ёстой. *2-р бүлгээс ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны стратеги ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний талаар, 3-р бүлгээс макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн түгээмэл арга техникийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг үзнэ үү.*

Зөвлөмж 3: 2021 он дуусахаас өмнө Засгийн газрын өнгөрсөн түүхэн үеийн болон ирээдүйн зардлын гол хүчин зүйлсийн судалгааны (салбараар болон чиг үүргээр) тайлан гаргах. *2-р бүлгээс ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны стратеги ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний талаар, 3-р бүлгээс макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн түгээмэл арга техникийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг үзнэ үү. Төсвийн зардал хариуцсан мэргэжилтэн хийнэ.*

БОЛОВСОН ХҮЧНИЙ ХАНГАЛТ

Эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд, бие даасан, намч бусаар шинжилгээ хийх, төсвийн тусгай шаардлагуудын нийцлийг дүгнэж байх бүрэн эрхээ итгэл үнэмшилтэйгээр хэрэгжүүлэхийн тулд ТТБЗ нь шинжилгээний ажилтнуудыг чадвархижуулах шаардлагатай.

Одоогийн шинжилгээний 2 ажилтны орон тоотой байгаа нь гадаадын бусад Хараат бус Төсвийн институтүүдтэй³ харьцуулахад хангалтгүй байна. ТТБЗ нь Төсвийн

³ОУВС-гийн (2016) Төсвийн зөвлөлийн мэдээллийн сангаас дүгнэхэд үүнтэй адилтгах ажилтнуудын дундаж тоо 9 байна. OECD (2019) ОУХБХ-ын хувьд бүтэн цагаар ажиллагсдын дундаж тоо 12 байна.

Байнгын Хорооны Төсвийн шинжилгээний албаны 2 ажилтныг татан авч ажиллуулах боломжтой хэдий боловч эдгээр ажилтнууд нь зөвхөн ТТБЗ-ийн гишүүдийг мэдээллээр хангах чиг үүрэгтэй байна. Одоогийн ТТБЗ-ийн ажиллах хүчний хангалтын байдлаас дүгнэхэд ТТБЗ-ийн шинжилгээний чадавхын бүрдэлтэд томоохон хомсдол үүсжээ.

Зөвлөмж 4: ТТБЗ нь шинжилгээний ажилтнуудынхаа тоог наад зах нь 5 үндсэн ажилтантай болгохыг эрэлхийлэх хэрэгтэй. Эдгээр ажилтнуудын 2 нь макро эдийн засаг, төсвийн төсөөлөл боловсруулж байсан өндөр түвшний туршлагатай байх ёстой. *Төсөв, сангийн тухай хууль, тогтоомжид өөрчлөлт оруулах санал, зөвлөмжийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг 1-р бүлгээс, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлийн 2021-2024 оны стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг 2-р бүлгээс үзнэ үү.*

Зөвлөмж 5: Сангийн яам, Монголбанк болон төрийн бусад байгууллагын туршлагатай ажилтнуудыг ТТБЗ-д хавсран ажиллуулах сонголтыг идэвхтэй хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. *Дэлгэрэнгүй мэдээллийг ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны Стратеги ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний 2-р бүлгээс үзнэ үү.*

Зөвлөмж 6: ТТБЗ-ийн дарга нь зөвлөлийн үйл ажиллагааг удирдах үүргийн хүрээнд ТТБЗ-ийн ажилтнуудыг ажилд авахыг хариуцдаг байвал зохино. *Дэлгэрэнгүй мэдээллийг Төсөв, сангийн тухай хууль, тогтоомжид өөрчлөлт оруулах санал, зөвлөмжийн талаарх 1-р бүлгээс үзнэ үү.*

ТТБЗ бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай ур чадвар, зааварчлагыг бий болгож, ажилтнууддаа эзэмшүүлэх шаардлагатай. ТТБЗ нь 1-2 туршлага, ур чадвартай мэргэжилтнийг тогтвортой ажиллуулахын зэрэгцээ бусад хэд хэдэн ажилтныг нэмж авч ажиллуулбал ахлах ажилтан нь шинэ залуу боловсон хүчний мэдлэг, ур чадварыг хөгжүүлэхэд тустай байх болно.

ТТБЗ одоогийн байдлаар санхүүгийн програмчлал, макро эдийн засгийн данс тооцоолол, төсөөллийн аргачлалын үндсэн ойлголтуудын талаарх сургалтад хамрагдаж, суралцах хүсэл эрмэлзлэлийг ТТБЗ-ий гишүүд болон Төсвийн шинжилгээний нэгжийн ажилтнуудад бий болгосон байна. Цаашид шинэ залуу боловсон хүчнийг ажилд авах, шаардлагатай мэдээлэл олж авах, төсөөллийн загвар боловсруулах зэрэг ажлуудыг ирээдүйн сургалт, чадавхыг бэхжүүлэх ажлуудтай уялдуулан зохицуулж байх нь чухал. ТТБЗ нь мөн ийм төрлийн мэргэжлийн сургалтын чанартай үйлчилгээ үзүүлдэг өндөр чадавхтай байгууллагыг олж, хамтран ажиллах шаардлагатай.

Зөвлөмж 7: ТТБЗ -ийн гишүүд, ажилтнуудад макро эдийн засаг, төсвийн төсөөлөл, дүн шинжилгээ хийх арга техникийг эзэмшүүлэх, чадавхыг хөгжүүлэх боломжуудыг үргэлжлүүлэн эрэлхийлэх шаардлагатай. Эхний ээлжинд Сангийн яамны мэргэжилтнүүдээр макро эдийн засгийн төсөөлөл, орлого, зардлын болон өрийн төсөөлөл, мөн өрийн тогтвортой байдлын шинжилгээний хүрээний аргачлал, хандлагын талаар цуврал семинар, сургалт хийлгэх нь үр дүнтэй байх болно. *2-р бүлгээс ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны стратеги ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний талаар, 3-р бүлгээс макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн түгээмэл арга техникийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг үзнэ үү.*

Зөвлөмж 8: Макро эдийн засаг, төсвийн шинжилгээ хийх чиглэлд ТТБЗ-ийн чадавхыг цаашид хөгжүүлэн бэхжүүлэх зорилгоор Дэлхийн банк, ОУВС болон ЭЗХАХБ-аас санал болгож буй боломжуудыг үргэлжлүүлэн ашиглах хэрэгтэй. *2-р бүлгээс ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны стратеги ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний талаар дэлгэрэнгүй үзнэ үү*

МЭДЭЭЛЭЛ ОЛЖ АВАХ БОЛОМЖ

Эдийн засаг, төсвийн дэлгэрэнгүй, нарийвчилсан мэдээллийг олж авах нь ТТБЗ өөрийн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд хамгийн чухал ач холбогдолтой. Үүнийг хууль тогтоомжид тусгахын зэрэгцээ ТТБЗ болон Засгийн газрын холбогдох байгууллагууд хооронд байгуулсан Харилцан Ойлголцлын Санамж Бичгээр дамжуулан хэрэгжүүлж болно. ТТБЗ нь одоогоор Сангийн Яам, Монголбанктай хамтран ажиллах Санамж Бичгүүд байгуулжээ. Мэдээлэл олж авах, туршлага, мэдлэг, шинжилгээний ажлаа харилцан уялдуулах талаар Санамж бичгүүдийн ерөнхий агуулга боломжийн түвшинд тодорхойлогджээ. Ийм ажил хэргийн харилцаа, хамтын ажиллагаа нь нэн ялангуяа ТТБЗ-ийн ажилтнуудын шинжилгээ хийх чадавхыг нэмэгдүүлэн хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

Бүрэн эрхээ тодорхой болгон шинэчлэх ажлын хүрээнд илүү тодорхой мэдээлэл, тухайлбал: ТТБЗ-өөс УИХ-д тайлагнах үүргийн дагуу хүргүүлэх материалуудын шаардлагыг хангах хэмжээний макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн хамгийн сүүлийн үеийн илүү дэлгэрэнгүй мэдээллийг тохиролцсон хугацаанд авч байхаар тооцож, холбогдох санамж бичгүүдийг шинэчлэх хэрэгтэй болно.

Өөр нэг зүйл бол санамж бичгүүдэд мэдээлэл өгөхөөс татгалзах, эсвэл мэдээлэл нь ТТБЗ-ээс тогтоосон цаг хугацаандаа ирэхгүй байх тохиолдлуудыг зохицуулсан ямар нэг механизм байхгүй байна. Мэдээлэл өгөхөөс татгалзсан тохиолдлыг нийтэд мэдээлэх (жишээ нь Португалийн Санхүүгийн Зөвлөл) эсвэл мэдээлэл авах хүсэлтийн цаг хугацааны тухай статистикийг тогтмол тайлагнах (жишээ нь Австралийн Парламентийн Төсвийн Алба гэх мэт) гэх мэт механизмууд нь мэдээллийг цаг тухайд нь хүлээж авч байхад тустай байж болох юм. Шаардлагатай тохиолдолд Монголын Гаалийн Ерөнхий Газар, Монголын Татварын Газар зэрэг бусад төрийн байгууллагуудтай мэдээлэл олж авах сувгийг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Зөвлөмж 9: Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд ТТБЗ бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай бүх мэдээллийг төрийн байгууллагуудаас авах заалтыг нэмэлтээр тусгаж оруулах. *Төсөв, сангийн тухай хууль, тогтоомжид өөрчлөлт оруулах санал, зөвлөмжийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг 1-р бүлгээс үзнэ үү.*

Зөвлөмж 10: Одоогийн Санамж бичгүүдийг шинэчлэн боловсруулж, ТТБЗ-ийн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай тусгай мэдээлэл, түүнийг хүргүүлэх эцсийн хугацааг тусгаж өгөх. *ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны Стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг 2-р бүлгээс үзнэ үү.*

Зөвлөмж 11: Бусад холбогдох төрийн байгууллагуудтай Санамж бичгүүд байгуулах.

ИЛ ТОД БАЙДАЛ

ТТБЗ нь өөрийн үйл ажиллагаагаараа ил тод байдлыг идэвхтэй дэмжиж ажиллах шаардлагатай. ТТБЗ хийсэн бүх шинжилгээгээ УИХ-д хүргүүлж өөрийн шинэ вэбсайт дээр хэвлэн нийтэлж байх хэрэгтэй. Үүнд, ил тод байдлыг бүрэн хангах, ТТБЗ-ийн итгэл хүлээх байдлыг бэхжүүлэх зорилгоор ТТБЗ-ийн тайлан, суурь тоо мэдээллүүд, шинжилгээний аргачлалын талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг багтаана. Вэбсайт нь стратеги төлөвлөгөө, жилийн ажлын төлөвлөгөө, гишүүдийн танилцуулга гэх мэт байгууллагын бүх тайлан мэдээг агуулсан байна. ТТБЗ нь өөрийн нөлөө, нөлөөллийг тооцох хэмжигдэхүүнийг боловсруулж хянах байх ёстой.

Зөвлөмж 12: Парламентын гишүүд, эцсийн үнэлгээ өгөх чадвартай судлаачид, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл зэрэг бусад оролцогч талуудыг ТТБЗ -ийн шинжилгээний ажилд анхаарал хандуулж, оролцоог хангахыг эрэлхийлэх, мөн үйл ажиллагааны гүйцэтгэлийг үнэлж хэмжих тогтолцоог боловсруулах шаардлагатай. *ТТБЗ-ийн 2021-2024 оны Стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг 2-р бүлгээс үзнэ үү.*

Онцлох зүйл: ТТБЗ-өөс 2021-2024 онуудад тавих зорилт, бий болгох бүтээгдэхүүний саналын хураангуйг дор үзүүлэв. Дэлгэрэнгүй мэдээллийг энэхүү тайлангийн холбогдох бүлгүүдээс үзнэ үү.

2021 онд

- Судалгаа, шинжилгээний ажилтнуудыг нэмж сонгон шалгаруулж авч дуусгах;
- Одоо байгаа Санамж Бичгүүдийг шинэчилж дуусгах, холбогдох бусад төрийн байгууллагуудтай Санамж Бичгүүд шинээр байгуулж дуусгах;
- Төсвийн (орлого, зарлагын) төсөөллийн хүрээг боловсруулж дуусгах;
- Төсөөллийн чиглэлээр цуврал сургалт, семинар хийх талаар Сангийн Яам, Монголбанк болон бусад холбогдох эрдэм шинжилгээ, судалгааны институтуудтэй гэрээлэх;
- Засгийн газрын зарлагад (ойрын өнгөрсөн түүхэн хугацааны болон төсөөллийн жилүүдийн) нөлөөлсөн хүчин зүйлүүдийн талаар нарийвчилсан судалгаа, шинжилгээ хийж тайлан гаргаж хэвлүүлэх.

2022 онд

- 2023 оны Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд (орлогын төсөөлөлд төвлөрөх) хийсэн үнэлгээний тайлан гаргаж хэвлүүлэх;
- Макро эдийн засгийн төсөөллийн загвар болон төсвийн төсөөллийн хүрээний нэгтгэсэн загварыг боловсруулж дуусгах;
- Жилийн төсвийн төсөлд хийх үнэлгээг боловсруулж хэвлүүлэх;
- Макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн хүрээ, загварчлалын талаарх заавар, журмыг боловсруулж гаргах.

2023 онд

- 2024 оны Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд (макро эдийн засаг болон төсвийн төсөөлөлд төвлөрөх) хийсэн үнэлгээний тайлан гаргаж хэвлүүлэх;
- Жилийн төсвийн төслийн үнэлгээг гаргаж хэвлүүлэх.

2024 онд

- 2025 оны Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлд (макро эдийн засаг болон төсвийн төсөөлөлд төвлөрөх) хийсэн үнэлгээний тайлан гаргаж хэвлүүлэх;
- Жилийн төсвийн төслийн үнэлгээг хийж хэвлүүлэх;
- Дунд болон урт хугацаанд Монгол улсын төсөвт учрах сорилт, бэрхшээлүүдийн талаар тайлан гаргаж, хэвлүүлнэ;
- ТТБЗ-ийн төсөөллийн гүйцэтгэлийн үнэлгээг хийж хэвлүүлэх.

БҮЛЭГ 1: ТӨСӨВ, САНГИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖИД ОРУУЛАХ ӨӨРЧЛӨЛТИЙН САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

Үндэслэл

Бие даасан, хараат бус Төсвийн Институт үүсгэн байгуулахдаа эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн байх нь чухал болохыг ЭЗХАХБ-өөрий дүгнэлтэндээ онцолжээ. Ийнхүү эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх нь институтийн бүрэн эрх, удирдлагын томилгоо, хүн хүч, санхүүгийн нөөц бүрдүүлэх, мэдээлэл авах зэрэг үндсэн асуудлуудыг эрх зүйн баталгаатай болгож, хараат бус төсвийн институт нь улс төрийн аливаа дарамт, шахалтаас хамгаалагдах боломж бий болгоо. Төсвийн тухай хууль тогтоомжид Хараат бус Төсвийн Институтийн эрх зүйн үндсийг тодорхойлж тусгаснаар тус институт нь Засгийн Газрын төсвийн стратегийн нэгэн гол байгууллага болохыг баталгаажуулах юм.

Монголын төсөв, сангийн эрх зүйн хувьд ТТБЗ-ийн бүр эрх чиг үүрэг, үйл ажиллагааг Төсвийн тухай болон Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулиудад тусгаж өгөх шаардлагатай байна.

Төсвийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулснаар ТТБЗ-д холбогдох эрх мэдлийг олгож, Төсвийн Цаглабар дахь чиг үүргийг нь илүүтэй тодорхой болгох юм.

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар ТТБЗ-ийн бүрэн эрх, үйл ажиллагааных нь гол асуудлууд илүүтэй тодорхой болно.

Хандлага

Зөвлөлийн өнөөгийн дүрмийн олон зүйл заалтууд ач холбогдолтой, **хамааралтай** хэвээр байгаа тул Дүрмийн өнөөгийн заалтуудыг эхний ээлжинд хуулийн заалт болгон ашиглах нь зүйтэй юм.

ТТБЗ-ийн бүрэн эрхийг хоёр үндсэн зорилтод төвлөрүүлэн тодорхойлж, , хүчтэй болгож нэмэгдүүлнэ.

Өнөөгийн Дүрмийн зарим заалтуудыг ТТБЗ-ийн Стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд сайтар тусгасан болно.

Бие даасан, хараат бус Төсвийн Институтүүдийн хэд хэдэн хууль тогтоомжийг судалж үзсэний үндсэн дээр энэхүү хуулийн төслийг боловсруулсан болно.⁴

⁴ Австралийн Парламентын Төсвийн Газар (Парламентын Албаны тухай хууль 1999), Конгрессын Төсвийн Алба (Конгрессын төсвийн тухай хууль 1974), Ирландын Төсвийн Зөвлөл (Төсвийн хариуцлагын тухай хууль 2012), Кенийн Парламентын Төсвийн Газар (Төрийн санхүүгийн менежментийн тухай хууль 2012), Литвийн төсвийн бодлогын хяналтын байгууллага (Төсвийн гэрээний хэрэгжилтийн тухай хууль, 2014), Перугийн Төсвийн Зөвлөл (Төсвийн ил тод байдлыг бэхжүүлэх нь 2013), Португалийн Төрийн Санхүүгийн Зөвлөл (Төсвийн хүрээний хууль 2011), Словенийн Төсвийн Зөвлөл (Төсвийн дүрмийн тухай хууль 2015), Өмнөд Африкийн Парламентын Төсвийн Газар (Мөнгөний тухай хуулийн нэмэлт өөрчлөлт 2018)

ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ

ТТБЗ-ийн чиг үүрэг, бүрэн эрхийг нарийвчлан тусгасан Төсвийн тухай хуульд оруулах санал болгож буй нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг Төсвийн тухай хуулийн өнөөгийн хувилбарт нэмэлтээр тусгаж өгөхөөр тооцов.⁵

8 дугаар зүйл. Төсвийн цаглабар

8.1. Засгийн газрын өрийн удирдлагын дунд хугацааны стратегийн баримт бичиг /цаашид “Стратегийн баримт бичиг” гэх/, Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийг дараах цаглабарын дагуу боловсруулж, батална:

/Энэ хэсэгт 2015 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

8.1.1. санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Стратегийн баримт бичиг, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төслийг боловсруулж, жил бүрийн 4 дүгээр сарын 15-ны дотор Засгийн газарт хүргүүлэх;

/Энэ заалтад 2015 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

8.1.X Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь жил бүрийн 4-р сарын 22-ны дотор Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төслийн эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн үндэслэлийг бүрдүүлж буй бүх мэдээллийг Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлд хүргүүлнэ;

8.1.2. Засгийн газар Стратегийн баримт бичиг, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төслийг хэлэлцэн жил бүрийн 5 дугаар сарын 01-ний дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх;

/Энэ заалтад 2015 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

8.1.X Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл нь Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд хийсэн үнэлгээг жил бүрийн 5-р сарын 8-ны дотор Улсын Их Хуралд ирүүлнэ;

8.1.3. Улсын Их Хурал Стратегийн баримт бичиг, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төслийг жил бүрийн 6 дугаар сарын 01-ний дотор хэлэлцэж, батлах;

/Энэ заалтад 2015 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

8.1.4. Улсын Их Хурал Стратегийн баримт бичиг, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийг баталснаас хойш ажлын долоон өдрийн дотор хэвлэн нийтлэх;

/Энэ заалтад 2015 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

⁵ Төсвийн тухай хуулийн хамгийн сүүлийн хувилбарыг 2021 оны 8 дугаар сарын 9-нд legalinfo.mn сайтаас татаж авсан болно.

8.1.Х. Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл нь батлагдсан Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл хэвлэн нийтлэгдсэний дараа Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд хийсэн үнэлгээг нийтэлнэ.

8.4.Тухайн жилийн улсын төсөв, Нийгмийн даатгалын сангийн төсөв, Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн төсвийг дараах цаглабарын дагуу боловсруулж, батална:

/Энэ хэсэгт 2015 оны 01 дүгээр сарын 29-ний өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан/

/Энэ хэсэгт 2016 оны 01 дүгээр сарын 22-ны өдрийн хуулиар нэмэлт оруулсан./

/Энэ хэсэгт 2016 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан/

/Энэ хэсэгт 2019 оны 11 дүгээр сарын 13-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан./

8.4.1. төсвийн төвлөрүүлэн захирагчид харьяалагддаг төсвийн шууд захирагч нь жилийн төсвийн төслөө жил бүрийн 7 дугаар сарын 25-ны дотор харьяалах төсвийн төвлөрүүлэн захирагчид хүргүүлэх;

8.4.2. төсвийн төвлөрүүлэн захирагч, төсвийн төвлөрүүлэн захирагчид харьяалагддаггүй төсвийн шууд захирагч жил бүрийн 8 дугаар сарын 01-ний дотор жилийн төсвийн төслөө харьяалагдах төсвийн ерөнхийлөн захирагчид хүргүүлэх;

8.4.3. төсвийн ерөнхийлөн захирагч жилийн төсвийн саналаа жил бүрийн 8 дугаар сарын 15-ны дотор санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлэх;

8.4.4. санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага энэ хуулийн 8.4.3-т заасан жилийн төсвийн саналыг нэгтгэн боловсруулж, жил бүрийн 9 дүгээр сарын 15-ны дотор Засгийн газарт өргөн мэдүүлэх;

8.4.Х.Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь жилийн төсвийн төслийн үндэслэлийг бүрдүүлж буй бүх мэдээллийг жил бүрийн 9 -р сарын 22 -ны дотор Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлд хүргүүлнэ;

8.4.5. Засгийн газар жилийн төсвийн төслийг жил бүрийн 10 дугаар сарын 01-ний дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх;

8.4.6. Засгийн газар жилийн төсвийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлснээс хойш ажлын гурван өдрийн дотор нийтэд мэдээлэх;

8.4.Х Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл нь жилийн төсвийн төсөлд хийсэн үнэлгээгээ жил бүрийн 10 дугаар сарын 15 -ны дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ.

8.4.7.төрийн аудитын төв байгууллага жилийн төсвийн төслийн талаарх дүгнэлтийг Улсын Их Хуралд жил бүрийн 10 дугаар сарын 15-ны дотор хүргүүлэх;

8.4.8. Улсын Их Хурал жилийн төсвийн төслийг хэлэлцэн жил бүрийн 11 дүгээр сарын 15-ны дотор батлах;

8.4.X. Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл нь жилийн төсвийн төслийг Улсын Их Хурал баталсны дараа жилийн төсвийн төсөлд хийсэн үнэлгээгээ хэвлэн нийтэлнэ.

12¹ дүгээр зүйл. Үндэсний хөгжлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын бүрэн эрх

12¹.1. Үндэсний хөгжлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

12¹.1.1. Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийн төслийн талаар санал, дүгнэлт боловсруулж, санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлэх;

12¹.1.2. улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийн төсөл боловсруулах.

/Энэ зүйлийг 2016 оны 07 дугаар сарын 21-ний өдрийн хуулиар нэмсэн/

X зүйл. Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлийн эрх мэдэл [аль зүйлд байруулахыг шалгах]

1X.1. Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл дараах эрх мэдэлтэй байна:

1X.1.1. Засгийн Газрын Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл, жилийн төсвийн төсөлд тусгагдсан эдийн засаг болон төсвийн төсөөллийг үнэлэх;

1X.1.2 Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлөөс Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл, жилийн төсвийн төсөлд хийсэн үнэлгээнд үндэслэн Засгийн газар төсвийн тусгай шаардлагуудыг хангаж чадаж буй эсэхэд үнэлгээ хийх;

1X.1.3. Энэ хуульд заасан эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхийн тулд Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага болон бусад байгууллагаас шаардлагатай мэдээллийг авах.

14 дүгээр зүйл. Төсвийн ерөнхийлөн захирагч, түүний бүрэн эрх

14.1. Дараах албан тушаалтан төсвийн ерөнхийлөн захирагч байна:

ТӨСВИЙН ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬ

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд оруулах нэмэлт нь Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл, түүний бүрэн эрх үйл ажиллагааг нарийвчлан тусгах бүлэгт оруулах зөвлөмж юм.

БҮЛЭГ Х

1. Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөл

1.1. Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, төсвийн тогтвортой байдлыг хангахтай холбогдсон харилцааг зохицуулах чиг үүрэг бүхий Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл (цаашид “Зөвлөл” гэх) гэх байгууллага байна;

1.2. Зөвлөл нь төсвийн бодлогын чиглэлээр бие даасан, хараат бусаар мэргэжлийн судалгаа, шинжилгээ хийж дүгнэлт, зөвлөмж гарган Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хорооны үйл ажиллагаанд туслалцаа үзүүлнэ;

1.3. Төсөв, санхүүгийн холбогдолтой шийдвэрийн нөлөөллийг олон нийтэд таниулах зорилгоор олон нийтийг төсвийн талаарх мэдээллээр хангаж, төсөв, санхүүгийн ил тод байдлыг хангаж ажиллана;

1.4. Зөвлөл нь эрхлэх асуудлынхаа онцлогийг илэрхийлсэн бэлгэдэлтэй байж болох бөгөөд тэмдэг, хэвлэмэл хуудас хэрэглэнэ.

2. Зөвлөлийн үйл ажиллагааны зарчим

2.1. Зөвлөл нь үйл ажиллагаандаа бие даасан, ил тод байх, хараат бус, бусдын нөлөөнд үл автах, төсвийн тогтвортой байдлыг хангах, нийтийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, асуудлыг чөлөөтэй хэлэлцэж олонхийн саналаар шийдвэрлэх зарчмыг удирдлага болгоно.

3. Зөвлөлийн бүрэн эрх

3.1. Зөвлөл дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

3.1.1. Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн Монгол Улсын жилийн төсөв, дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийн төсөл эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд судалгаа, шинжилгээ хийж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргах;

3.1.2. Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлийг үнэлж дүгнэх ажлын хүрээнд Засгийн газар төсвийн тусгай шаардлагыг хангасан эсэх талаар үнэлгээ хийнэ. Энэхүү үнэлгээнд дараах зүйлсийг багтаана:

- (а) Засгийн Газар төсвийн тусгай шаардлагуудыг хангасан эсэх;
- (б) түр түдгэлзүүлэх нөхцөл бий болсон эсэх, эсхүл арилсан эсэх;
- (в) түр хугацаагаар түдгэлзүүлсэн байх үед төсвийн тусгай шаардлагыг хангах чиглэлд хангалттай ахиц дэвшил гарч байгааг төсөөлөл нь илэрхийлсэн эсэх.

3.1.3. Монгол Улсын жилийн төсөв болон түүний тодотголын төсөл, эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийн хууль тогтоомжийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлснээс хойш 15 хоногийн дотор Зөвлөл нь судалгаа, шинжилгээ хийж, гаргасан дүгнэлт, зөвлөмжөө Улсын Их Хурлын холбогдох Байнгын хороонд хүргүүлнэ;

3.1.4. Улсын Их Хурлын холбогдох Байнгын хорооны хүсэлтийн дагуу шаардлагатай тохиолдолд тодорхой асуудлаар судалгаа, шинжилгээ хийж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргана;

3.1.5. Төсөв, сангийн бодлогын нөхцөл байдал болон эдийн засгийн аливаа асуудлаар өөрийн санал, санаачлагаар судалгаа, шинжилгээ хийнэ.

3.2. Зөвлөл нь гаргасан дүгнэлт, үнэлгээгээ Улсын Их Хурлын холбогдох Байнгын хороонд хүргүүлснээс хойш ажлын 7 хоногийн дотор олон нийтэд мэдээлж, тайлбар хийж болно.

4. Зөвлөл Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хороотой харилцах

4.1. Зөвлөлийн бүрэн эрхийн хүрээнд хийгдсэн судалгаа, шинжилгээнд үндэслэн Улсын Их Хурал болон Төсвийн байнгын хороонд дүгнэлт, үнэлгээг хүргүүлж ажиллана;

4.2. Зөвлөл нь Засгийн газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн талаарх үнэлгээндээ төсвийн тусгай шаардлагуудын нийцлийг хангаагүй байж болох зэрэг чухал асуудлаар зөрүүтэй дүгнэлт гаргасан тохиолдолд Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хороо Засгийн газраас **хариулт тайлбар** гаргуулж авна.

5. Мэдээлэл олж авах

5.1 Зөвлөл бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхийн тулд санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Монголбанк болон бусад төрийн байгууллагуудаас шаардлагатай бүх мэдээллийг авч болно;

5.2. Зөвлөл нь талуудын үүрэг хариуцлагыг тусгах, шаардагдах мэдээлэл, цаг хугацааны хүрээ, мөн бусад холбогдох дэлгэрэнгүй мэдээллийг тодорхойлох зорилгоор Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Монголбанк болон бусад төрийн бусад байгууллагуудтай Хамтран ажиллах тухай харилцан ойлголцлын санамж бичиг (цаашид “Санамж бичиг” гэх) үйлдэнэ.

6. Хуралдаан дэг

6.1. Энэхүү хуулийн дагуу Зөвлөл нь өөрийн хуралдааны дэгийг (хуралдааныг оролцуулан) журамлаж болно.

7. Зөвлөлийн дарга болон гишүүдийн томилгоо

7.1. Зөвлөл нь дарга, орон тооны бус 8 гишүүнээс бүрдэнэ;

7.2. Зөвлөлийг Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хорооноос нэр дэвшүүлсэн хоёр нэр дэвшигч, Засгийн газраас нэр дэвшүүлсэн хоёр нэр дэвшигч, Улсын Их

Хурлын Төсвийн байнгын хорооны Ажлын албанаас нээлттэй өрсөлдөөнөөр сонгогдсон хараат бус 3 гишүүд зэрэг нэр дэвшигчээс бүрдэнэ. Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хороо Зөвлөлийн гишүүдийг баталж, томилно;

7.3. Хэрэв Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хороо нэр дэвшигчийг томилоогүй бол 8.2 -т заасны дагуу тухайн нэр дэвшигчийг томилдог тухайн байгууллага ажлын 14 хоногийн дотор өөр хүнийг нэр дэвшүүлнэ;

7.4. Зөвлөлийн даргыг Зөвлөлийн гишүүдээс сонгоно. Зөвлөлийн гишүүдийн олонхийн саналаар Зөвлөлийн даргаар томилно;

7.5. Улс төрийн албан тушаал хашиж буй хүнийг Зөвлөлийн дарга, гишүүнд нэр дэвшүүлэх, томилохыг хориглоно;

7.6. Зөвлөлийн дарга, гишүүд дараах шаардлагыг хангасан байна.

7.6.1. эдийн засаг, санхүүгийн чиглэлээр бакалавр зэрэгтэй, 15-аас доошгүй жилийн ажлын туршлагатай эсвэл Монгол Улсын Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Сангийн сайд, Монголбанкны ерөнхийлөгчөөр ажиллаж байсан;

7.6.2. зээл, батлан даалт, баталгааны гэрээгээр хугацаа хэтэрсэн өргүй байх;

7.6.3. Зөвлөлийн үйл ажиллагаанд ёс зүй, нэр хүндэд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй байх;

7.6.4. гэмт хэргийн бүртгэлгүй.

8. Зөвлөлийн дарга, гишүүдийг томилох нөхцөл

8.1. Зөвлөлийн дарга, гишүүдийг 4 жилийн хугацаатай нэг удаа сунгаж томилно.

8.2. Төсвийн байнгын хороо дараах үндэслэлээр Зөвлөлийн дарга болон бусад гишүүдийг үүрэгт ажлаас нь чөлөөлнө.

8.2.1. томилох хугацаа дуусах;

8.2.2. эрүүл мэндийн байдал болон бусад шалтгаанаар үүргээ гүйцэтгэх боломжгүй;

8.2.3. Хэрэв холбогдох Байнгын хорооны хурлаар олонхийн саналаар түүнийг үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгэж чадахгүй байна гэж үзвэл;

8.2.4. үүрэгт ажлаас чөлөөлөгдөх хүсэлт гаргасан тохиолдолд.

8.3. Зөвлөлийн гишүүн, даргыг анх томилсон байгууллага 9.2 -т заасан үндэслэлээр үүрэгт ажлаасаа чөлөөлөгдөх хүсэлтээ гаргана.

9. Зөвлөлийн үйл ажиллагааны баталгаа

9.1. Зөвлөлийн дарга, гишүүдийн томилгоог 9.2 -т зааснаас бусад шалтгаанаар цуцлахыг хориглоно.

9.2. Зөвлөлийн даргад цалин хөлс олгоно. Зөвлөлийн бусад гишүүдэд гүйцэтгэсэн даалгаврын дагуу урамшуулал олгоно.

9.3. Зөвлөлийн үйл ажиллагааны төсвийн төслийг Төсвийн байнгын хорооны хуралдаанаар Улсын Их Хурлын төсвийн төсөлтэй хамт хэлэлцэнэ.

10. Зөвлөлийн үйл ажиллагаа ба ажилтнууд

10.1 Зөвлөлийн дарга нь Зөвлөлийн үйл ажиллагааг удирдах үүрэгтэй бөгөөд Зөвлөлийн үйл ажиллагаа, ажил хэргийн зохион байгуулалтын талаар Төсвийн байнгын хороонд тайлагнана.

10.2 Зөвлөлийн үйл ажиллагааг удирдахдаа Даргын чиг үүрэгт дараах зүйлс орно. Үүнд: стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах, жилийн тайлан, жилийн төсвийг боловсруулах, Зөвлөлийн мэдээллийн авах шаардлагыг удирдан зохион байгуулах, харилцааны стратегийг тодорхойлох, Зөвлөлийн нарийн бичгийн даргын газар, ажлын албаны ажилтнуудыг сонгон шалгаруулж, удирдан зохион байгуулах, мөн Төсвийн байнгын хороотой хамтран ажиллах болон бусад шаардлагатай чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Зөвлөлийн нарийн бичгийн дарга нарын газар

10.3 Зөвлөл нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхийн тулд Зөвлөлийн гишүүдэд судалгаа, шинжилгээний чиглэлээр дэмжлэг үзүүлэх чиг үүрэг бүхий нарийн бичгийн дарга нарын газартай байна. Нарийн бичгийн дарга нарын газар нь Зөвлөлийн үйл ажиллагаанд мэргэжил, арга зүйн дэмжлэг үзүүлнэ.

10.4 Нарийн бичгийн дарга нарын газар нь 7-оос доошгүй ажилтантай байна.

10.5. Улсын Их Хурлын Төсвийн байнгын хорооны дэргэдэх Төсвийн шинжилгээний хэлтэс нь Зөвлөл, түүний нарийн бичгийн дарга нарын газарт дэмжлэг үзүүлж, холбогдох мэдээлэл, тоо баримтаар хангаж ажиллана.

10.6. Зөвлөл шаардлагатай гэж үзвэл судалгаа, дүн шинжилгээ хийлгэх зорилгоор бие даасан мэргэжлийн төрийн бус байгууллага эсхүл шинжээчийг хөлсөөр ажиллуулж болно.

БҮЛЭГ 2. ТӨСВИЙН ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫН ЗӨВЛӨЛИЙН СТРАТЕГИ БОЛОН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ 2021-2024

Танилцуулга

Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл (ТТБЗ) нь Засгийн газрын төсвийн стратеги, хэтийн төлөв байдалд хараат бус, бие даасан байдлаар шинжилгээ хийх зорилгоор 2017 онд байгуулагдаж 2018 ооны сүүлээс хойш үйл ажиллагаагаа явуулж байна. ТТБЗ-ийн анхны стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг үүгээр танилцуулж буй бөгөөд түүнд бидний зорилго зорилтын талаарх үнэлгээ багтсаны зэрэгцээ 2021-24 оны тэргүүлэх чиглэл, гүйцэтгэх ажил-бүтээгдэхүний нарийвчилсан хуваарийг оруулсан болно.

Зөвлөлийн бүрэн эрх

ТТБЗ-ийн бүрэн эрх нь Засгийн Газраас Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн Монгол Улсын жилийн төсөв болон түүний тодотголын төсөл, Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн төсөл, Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийн төслүүд, улсын төсөвт нөлөөлөл, ачаалал бүхий хуулийн төслүүдийг хараат бус, бие даасан үнэлэлт, дүгнэлт өгөх явдал юм. ТТБЗ-д олгогдсон өргөн хүрээний эрхлэх асуудлын хүрээнд ирэх 2 жилийн хугацаанд дараах тэргүүлэх 2 чиглэлд төвлөрч ажиллана:

- Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэл болон жилийн төсвийн төсөөлөлд шинжилгээ хийх;
- Засгийн газар төсвийн тусгай шаардлагуудыг хангасан эсэхэд шинжилгээ хийх.

Боловсон хүчний чадавх, шинжилгээний хүрээг бэхжүүлэхэд хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл хэмээн дараагийн 2 жил анхаарна.

Бидний зорилт

Төсвийн тогтвортой байдлыг дэмжих зорилгоор намч бус, бие даасан, хараат бус судалгаа, шинжилгээ хийх, мөн төсвийн асуудлаар ил тод байдлыг хангах.

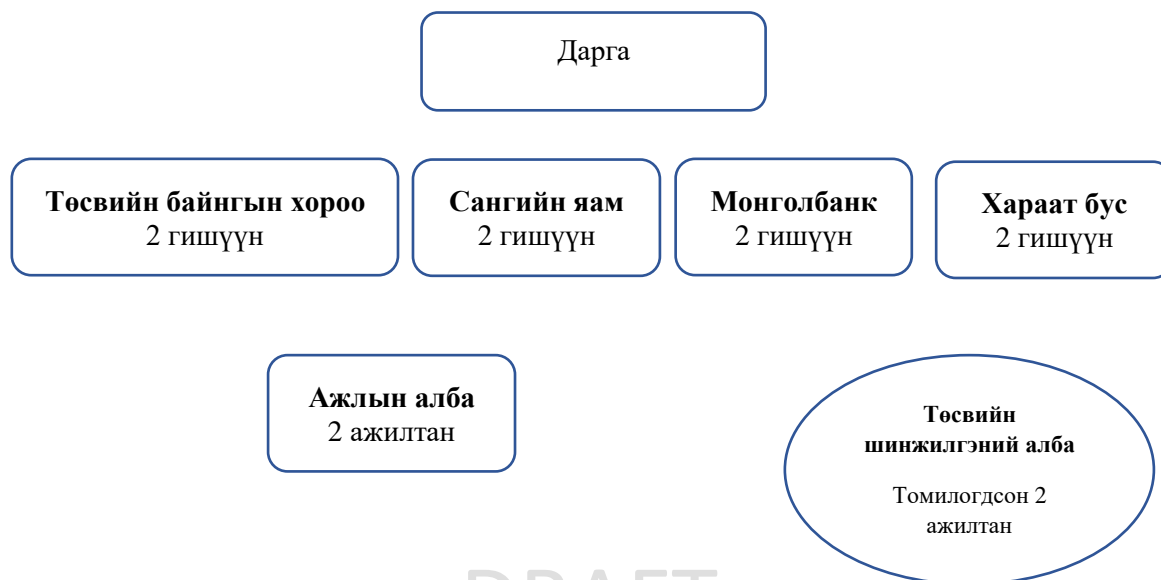
Хүснэгт 2: Бидний зорилго ба үйл ажиллагаа

Бидний зорилго ба үйл ажиллагаа				
Зорилт	Бидний тайлангуудын утга, агуулга гүн гүнзгий бөгөөд хүлээн зөвшөөрөгдсөн байна.	Манай ажилтнууд ур чадвар бүхий хангалттай хүний нөөцтэй байна.	Бидний шинжилгээний хүрээ хамгийн сайн туршлагад тулгуурлана.	
Үйл ажиллагаа	Манай тайланд Дунд хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэл болон жилийн төсвийн төсөөллийг нарийвчлан хянасан шинжилгээ агуулагдсан байна.	Манай ажилтнуудын боловсруулах дүн шинжилгээ нь хамгийн сайн туршлагын шинжилгээний хүрээ болон өгөгдөл мэдээлэлд суурилсан байх болно.	Бидний төсөөллийн загварууд нь хамгийн сайн практик, туршлага, жишээ байх болно. Бид төсөөллийн загвар, хүрээнүүдээ баримтжуулж нийтэлнэ.	Бидний хийсэн дүн шинжилгээ нь УИХ-ын хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн байх болно. Бид бусад байгууллагуудтай хэд хэдэн Санамж Бичгүүд байгуулсан байна.
	Бидний тайлангууд төсөөллүүдийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлж, тодорхой тайлбар, мэдээллээр хангана.	Сургалт нь манай боловсон хүчнийг хөгжүүлэх нэн тэргүүний зорилт байх болно.	Бид төсөөллийн загвар, хүрээнүүдээ хянан магадлуулна.	Манай вэбсайт нь бидний дүн шинжилгээ юм.
	Төсөөллүүдийн болзошгүй эрсдэл, тодорхой бус байдлыг тоон үзүүлэлтээр тооцож, холбогдох тайлбарыг гаргана.	Бид ажилтнуудаа адил төстэй шинжилгээ, судалгааны мэргэжилтнүүдтэйгээ нягт харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхийг дэмжинэ.	Эдийн засаг хөгжихийн хэрээр бид төсөөллийн загваруудаа шинэчилж байна.	Бид хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй идэвхтэй хамтран ажилладаг.
	Бидний гаргасан тайлангийн үр дүнд мэдээлэлд суурилсан шийдвэрүүд гарч, төсвийн тогтвортой байдал хангагдана.			Бид эдийн засаг, төсвийн асуудалтай холбоотой өргөн хүрээний хэлэлцүүлэгт идэвхтэй оролцдог.

Хүснэгт 3: Чиг үүрэг

Чиг үүрэг					
Засгийн макро-төсөөлөлд шинжилгээ хийх.	газрын төсвийн	Засгийн төсвийн шаардлагыг байгаа үнэлэлт, өгөх.	газар тусгай хангаж эсэхийг дүгнэлт	Эдийн засаг, төсвийн дунд хугацааны сорилт, бэрхшээлүүд шинжилгээ хийх.	Эдийн засаг, төсвийн богино хугацааны асуудлуудад шинжилгээ хийх.
Макро эдийн засгийн төсөөллийг үнэлж, тодорхой бус байдал, эрсдэлийг хэлэлцэх.		Төсвийн төсөөллүүд нь төсвийн дүрэмд нийцэж буй эсэх талаар үнэлэлт, дүгнэлт гаргана.		Дунд хугацааны эдийн засгийн боломжит өсөлт болон болзошгүй хөгжлийн хөдөлгөгч хүчин зүйлүүдийг үнэлэх.	
Төсвийн төсөөллийг үнэлэх, үүнд: Орлогын төлөв байдалд үзүүлэх макроэдийн засгийн эрсдэлийн нөлөөллийг тоон үзүүлэлтээр үнэлэх.		Үндсэн төсөөллүүдэд эрсдэлийн үнэлгээг хийх Төсвийн хэлэлцүүлгийг мэдээлэхийн тулд бид энэхүү дүн шинжилгээг жил бүр тайлагнан нийтэлнэ.		Төсвийн тогтвортой байд-лыг хангах чиглэлээр эдийн засгийн т өсөлтөд нөлөөлөх өөрчлөлтийн үр дагаварт онцгой анхаарал хандуулан судлах.	
Төсвийн хэлэлцүүлэгт зориулж бид энэхүү шинжилгээг жил бүр боловсруулж тайлагнана.				Дунд болон урт хугацааны төсвийн тогтвортой байдалд чухал нөлөөтэй орлогын бааз суурийн (уул уурхай ба уул уурхайн бус) чиг хандлагыг үнэлэх.	

ТТБЗ-ИЙН БҮТЭЦ, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

ДАРГА

Төсвийн Байнгын хорооны төлөөлөл - 2 гишүүн

Сангийн Яамны төлөөлөл - 2 гишүүн

Монголбанкны төлөөлөл - 2 гишүүн

Хараат бус төлөөлөл - 2 гишүүн

Ажлын алба – 2 ажилтан

Төсвийн шинжилгээний албаны томилогдсон – 2 ажилтан

DRAFT

Хүснэгт 4: Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө

2021-22 ОНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	
2021-22 оны тэргүүлэх чиглэлүүд	Хэрхэн, яаж
ТТБЗ-ийн бэхжүүлэх үүргийг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Төсвийн шинэчлэлийн хөтөлбөрийн хүрээнд ТТБЗ-ийн эрх мэдэл, чиг үүрэг, зохион байгуулалтын өөрчлөлттэй холбоотой шинэ хууль тогтоомжийн төслийг өргөн барих; ✓ ТТБЗ -ийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нэмэлт санхүүжилтийг шийдвэрлүүлэх.
Эдийн засаг, төсвийн асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийсэн тайлан гаргах	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ТТБЗ -ийн шинээр боловсруулсан загваруудыг ашиглан 2023 оны Дунд хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлд тусгагдсан макро эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд үнэлгээ хийсэн тайлан гаргах. Орлогын төсөөллийн үнэн, бодит байдал, магадлалыг үнэлэх, нэн ялангуяа таваарын /түүхий эдийн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, үнийн өөрчлөлтийн эрдэс баялгийн орлогын төсөөлөл, мэдрэмжид үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх; ✓ 2023 оны Төсвийн төсөлд үнэлгээ хийсэн тайлан гаргах.
ТТБЗ-ийн гишүүд, ажилтнуудын чадавхыг бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Сангийн яам, Монголбанкны туршлагатай шинжилгээний ажилтнуудыг ТТБЗ-д хавсран ажиллуулах замаар макроэдийн засаг, төсвийн төсөөлөл болон шинжилгээний загвар, хүрээг нэвтрүүлэх; ✓ Судалгаа, шинжилгээний нэмэлт ажилтнуудыг авч ажиллуулах; ✓ Макроэдийн засаг, төсвийн төсөөллийн үзэл баримтлал, чиг хандлагуудын талаар ТТБЗ-ийн гишүүд, ажилтнуудад зориулсан сургалт (доороос үзнэ үү) хийх; ✓ Гадаад зөвлөхийн боловсруулсан макроэдийн засгийн төсөөллийн загварын нарийвчлан сургалтын гарын авлагаар хангагдах (Загварчлал, шинжилгээний хүрээг хөгжүүлэх хэсгийг үзнэ үү).
Загварчлал, шинжилгээний хүрээг хөгжүүлж, бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Макро эдийн засгийн төсөөллийн загвар боловсруулах болгох гадаад зөвлөхтэй гэрээ байгуулж ажиллах; ✓ Макро эдийн засгийн янз бүрийн төсөөлөлд үндэслэсэн орлогын алтернатив хувилбаруудыг дэвшүүлэх хүрээг боловсруулах; ✓ Суурь мэдээллийн болон загварчлалын менежментийн шилдэг арга туршлагуудыг нэвтрүүлэх; ✓ ТТБЗ-ийн боловсруулсан төсөөллийн үнэн зөв, найдвартай байдлыг үнэлэх, тайлагнах аргачлалыг боловсруулах.
	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 2021 оны сүүлээр ТТБЗ-ийн шинжилгээний ажлууд, институтийн танилцуулга мэдээлэл, тогтмол эрхлэн

<p>Оролцогч талуудтай ажил хэргийн нягт харилцаа, ажиллагаа хөгжүүлэх хамтын тогтоож</p>	<p>гаргадаг тайланг танилцуулах зорилго бүхий вэбсайтыг ажиллуулна;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ ✓ Эдийн засаг, төсвийн бодлогын мэргэжилтнүүдтэй тогтоох хамтын ажиллагааг хөхүүлэн дэмжиж санал, сэтгэгдлийг нь авах; ✓ Одоо байгаа Санамж Бичгүүдийг өргөжүүлж, бусад төрийн байгууллагуудтай шинээр Санамж Бичгүүд байгуулах; ✓ Сангийн Яам, Монгол Банкны шинжилгээний ажилтнуудтай хамтарч сургалт, семинар зохион байгуулах.
---	---

DRAFT

Хүснэгт 5: Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө

2022-23 ОНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	
2022-23 оны тэргүүлэх чиглэлүүд	Хэрхэн, яаж
Эдийн засаг, төсвийн асуудлаар шинжилгээ хийсэн тайлан гаргах	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 2024 оны Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн төсөөлөлд тусгагдсан макроэдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд хяналт, үнэлгээ хийсэн тайлан гаргах; ✓ Хамгийн сүүлийн үеийн мэдээлэл, төсөөллүүдийн харьцуулсан үнэлгээ болон ТТБЗ-өөс бие даан, хараат бусаар боловсруулсан макроэдийн засгийн төсөөллийн загварыг ашиглан бусад макроэдийн засгийн төсөөллүүдийн магадлал, үнэн бодит байдлыг үнэлэх. Ашигт малтмалын орлогын урьдчилсан тооцоо, түүхий эдийн экспортын хэмжээ, үнийн өөрчлөлтөд мэдрэмтгий байдлыг анхаарч, орлогын төсөөллийг үнэлэх; ✓ Орлогын төсөөллийн үнэн, бодит байдал, магадлалыг үнэлэх, нэн ялангуяа таваарын /түүхий эдийн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, үнийн өөрчлөлтийн эрдэс баялгийн орлогын төсөөлөл, мэдрэмжид үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх; ✓ 2024 оны Төсөвт үнэлгээ хийсэн тайлан гаргана.
ТТБЗ-ийн гишүүд, ажилтнуудын чадавхыг бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ТТБЗ нь олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх чадавхыг бүрдүүлэх зорилгоор Дэлхийн Банк, ОУВС зэрэг олон улсын байгууллагуудын дэмжлэг тусалцааг үргэлжлүүлэн авах.
Загварчлал, шинжилгээний хүрээг хөгжүүлж, бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ТТБЗ-ийн төсөөллийн загваруудын гүйцэтгэлийг хянан үзэх, шаардлагатай өөрчлөлтүүдийг хянан магадлах ба баримтжуулах; ✓ Суурь мэдээллийн болон загварчлалын менежментийн шилдэг арга туршлагуудыг байнга нэвтрүүлэх.
Оролцогч талуудтай ажил хэргийн нягт харилцаа, хамтын ажиллагаа тогтоож хөгжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Тайлангуудаа нийтлэх; ✓ Эдийн засаг, төсвийн бодлогын мэргэжилтнүүдтэй тогтоох хамтын ажиллагааг хөхүүлэн дэмжиж санал, сэтгэгдлийг нь авах; ✓ Санамж Бичгүүдийн хүрээнд шаардлагатай мэдээллээ цаг тухайд нь авч чадаж буй эсэх талаар гүйцэтгэлийн үнэлгээ хийх. Энэ талаар нийтэд ил тод мэдээлэх; ✓ ТТБЗ -ийн ажилтай холбогдуулан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан аливаа санал, сэтгэгдлийг анхаарч үзэж байх.

Хүснэгт 6: Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө

2023-24 ОНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ	
2023-24 оны тэргүүлэх чиглэлүүд	Хэрхэн, яаж
Эдийн засаг, төсвийн асуудлаар шинжилгээ тайлан гаргах судалгаа хийсэн	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 2025 оны Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн төсөөлөлд тусгагдсан макроэдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд хяналт, үнэлгээ хийсэн тайлан гаргах. Хамгийн сүүлийн үеийн мэдээлэл, төсөөллүүдийн харьцуулсан үнэлгээ болон ТТБЗ-өөс бие даан хараат бусаар боловсруулсан макроэдийн засгийн төсөөллийн загварыг ашиглан бусад макроэдийн засгийн төсөөллүүдийн магадлал, үнэн бодит байдлыг үнэлэх. Орлогын төсөөллийн үнэн, бодит байдал, магадлалыг үнэлэх, нэн ялангуяа таваарын /түүхий эдийн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ, үнийн өөрчлөлтийн эрдэс баялгийн орлогын төсөөлөл, мэдрэмжид үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх; ✓ 2024 оны Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлд ТТБЗ-өөс хийсэн макро-эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн гүйцэтгэлийн үнэлгээний тайланг гаргах. ✓ 2025 оны Төсөвт үнэлгээ хийсэн тайлан гаргана; ✓ Монголын эдийн засагт учрах дунд болон урт хугацааны сорилт, бэрхшээл, төсвийн үр дагаварт хийсэн судалгааны тухай тайлан гаргах.
ТТБЗ-ийн гишүүд, ажилтнуудын чадавхыг бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Макро-эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн үзэл баримтлал, чиг хандлагуудын талаар ТТБЗ-ийн гишүүд, ажилтнуудад зориулсан сургалтыг тогтмол хийж ур чадварыг шинэчилж байх.
Загварчлал, шинжилгээний хүрээг хөгжүүлж, бэхжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Одоо байгаа загваруудыг үргэлжлүүлж сайжруулах; ✓ Суурь мэдээллийн болон загварчлалын менежментийн шилдэг арга туршлагуудыг байнга нэвтрүүлэх.
Оролцогч талуудтай ажил хэргийн нягт харилцаа, хамтын ажиллагаа тогтоож хөгжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Тайлангуудаа нийтлэх; ✓ Эдийн засаг, төсвийн бодлогын мэргэжилтнүүдтэй тогтоох хамтын ажиллагааг хөхүүлэн дэмжиж санал, сэтгэгдлийг нь авах; ✓ Санамж Бичгүүдийн хүрээнд шаардлагатай мэдээллээ цаг тухайд нь авч чадаж буй эсэх талаар гүйцэтгэлийн үнэлгээ хийх. Энэ талаар нийтэд ил тод мэдээлэх; ✓ ТТБЗ -ийн ажилтай холбогдуулан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарсан аливаа санал, сэтгэгдлийг анхаарч үзэж байх.

СОРИЛТ, БЭРХШЭЭЛ БА ЭРСДЭЛ

Цаашид ТТБЗ нь өмнөө тавьсан зорилт, чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд хэд хэдэн сорилт, бэрхшээлтэй тулгарч байна. Эдгээр гол сорилтууд нь:

- Бидний санал болгож буй хууль, эрх зүйн болон бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлтөд Засгийн газар, УИХ тэргүүлэх ач холбогдол өгөхгүй байх;
- Бидэнд макро-эдийн засаг, төсвийн төсөөлөл боловсруулах, судалгаа, шинжилгээ хийх туршлагатай судалгаа, шинжилгээний ажилтнуудыг авч ажиллуулах, тогтоон барих боломж хязгаарлагдмал байна;
- Төрийн байгууллагуудын мэдэлд байгаа мэдээллийг цаг тухайд нь олж авахад хүндрэлтэй эсвэл хамрах хүрээний хувьд хязгаарлагдмал байх.

ТТБЗ нь Засгийн газар, парламент, засгийн газрын байгууллагуудтай хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, тэдний дэмжлэгийг авах замаар эдгээр сорилтуудыг даван туулбал зохино.

DRAFT

**Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэлийн тухай ттбз-ийн үнэлгээний
тайлангийн бүтэц (жишээ загвар)**

ТТБЗ-ИЙН ДУНД ХУГАЦААНЫ ТӨСВИЙН ХҮРЭЭНИЙ МЭДЭГДЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ

Гол асуудлууд

.... Гол үр дүнгийн хураангуй

Танилцуулга

ТТБЗ-ийн нэг гол чиг үүрэг бол Засгийн Газрын төсвийн суурь болсон макро-эдийн засаг, төсвийн төсөөллийг үнэлэх явдал юм. Энэхүү тайланд [оны] Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлд хийсэн ТТБЗ -өөс нарийвчилсан шинжилгээ, үнэлгээг тусгана.

Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн [оны] төсөөллийн тойм

... төсөөллийн анхаарал татсан хэсгүүдийн талаарх дүгнэлтийг оролцуулсан товч танилцуулга....

ТТБЗ -ийн төсөөллийн хүрээ ба загвар (загварууд) [дэлгэрэнгүй тайлбарыг хавсаргана]

.... Макро-эдийн засгийн загварын товч танилцуулга....

.... Орлого/зарлагын загвар (загварууд) -ын товч танилцуулга...

ТТБЗ -ийн макро эдийн засгийн төсөөлөл ба Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлтэй хийсэн харьцуулалт

... ижил төстэй ба ялгаатай талуудын талаар хэлэлцэх, яагаад (гол дүгнэлтүүд)...

.... Үндсэн төсөөллийн эрсдэлийг хэлэлцэж, боломжит тоо хэмжээг гаргах (экспортын хэмжээ, үнэ, уул уурхайн хөрөнгө оруулалт)...

ТТБЗ-ийн орлого, зарлагын төсөөлөл ба Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлтэй хийсэн харьцуулалт

... ижил төстэй байдал, ялгааг хэлэлцэх (зарлагын төсөөллийн ялгаа хамгийн бага байх болно), яагаад (гол дүгнэлтүүд)....

... ил тод байдлыг нэмэгдүүлэхийн тулд орлогын нарийвчилсан төсөөллийг боловсруулах....

....Төвлөрсөн орлогын төсөөлөлд тулгарч буй эрсдэлүүдийн талаар хэлэлцэж, эдгээр эрсдэлийг (уул уурхайн орлого, орлогын бусад гол төрөл, зүйл) тоон үзүүлэлтээр тодорхойлох.

Эрдэс баялгийн орлогод учрах эрсдэлийг харуулахын тулд экспортын хэмжээ, томоохон ашигт малтмалын үнийн уул уурхайн орлогод үзүүлэх нөлөөллийг тоон үзүүлэлтээр харуулах (2022 оны Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн 19-р хуудасны 7-р Хүснэгтийг үзнэ үү).

... .. эрсдэлийн тэнцвэрт байдлыг тодорхойлох

.... Төсвийн тэнцэл ба өрийн арга хэмжээний ялгааг хэлэлцэх

Төсвийн тусгай шаардлагуудыг хангаж буй эсэх талаар үнэлгээ хийх

... .Үүнд: Тухайн макро-төсвийн төсөөлөл болон эрсдэлийн тэнцвэрт байдал хаана оршиж байгаа, үндсэн төсөөллийн үр дагаврыг хэлэлцэх зэрэг (үндсэн төсөөлөл нь төсвийн дүрмүүдийг дагаж мөрдөхийг чухалчлах боловч энэ тохиолдолд эрсдэлийн тэнцвэр хангагдахгүй болно) багтана.

Засгийн Газрын зарлагын чиг хандлагын талаарх ТТБЗ-ийн тайлангийн бүтэц (загвар)

Засгийн газрын зардлын өөрчлөлт, нөхцөл байдал - түүхэн чиг хандлага ба хамгийн сүүлийн үеийн төсөөллүүд

Гол асуудлууд

.... Гол үр дүнгийн хураангуй

Танилцуулга

ТТБЗ-ийн нэг гол үүрэг бол төсвийн нөхцөл байдлын өөрчлөлтийг үнэлэх, төсвийн байдал, хэтийн төлөвийн талаарх ойлголт, мэдээллийг дээшлүүлэхийн тулд ил тод байдлыг хангах явдал юм.

Түүхэн хөгжил

... урсгал ба хөрөнгийн, ДНБ-ний өсөлт, хувь зэрэг Засгийн Газрын зардлын чиг хандлагын талаарх тойм мэдээлэл...

Зарлагад гарсан үндсэн өөрчлөлтийн тайлбар

... чиг үүрэг, функцээр, хөтөлбөрөөр, хөрөнгөөр ...

... шинэ бодлогын арга хэмжээний нөлөөллийг илэрхийлж тодорхойлох ...

... боломжтой бол томоохон хөрөнгийн төслүүдийг тодорхойлох ...

... индексжүүлэлт, хүн амын өсөлт, хөгшрөлт болон бусад зардалд нөлөөлсөн эдийн засгийн гол өөрчлөлтүүдийн нөлөөллийг тодорхойлох ...

... төсвөөс гадуурх зарцуулалтыг тодорхойлох ...

Хэтийн төлөвийг тодорхойлох

- Зардлын хэтийн төлөвийг тодорхойлохын тулд Засгийн газрын хамгийн сүүлчийн зардлын төсөөллийг ашиглах нь

... функцээр, хөтөлбөрөөр, хөрөнгөөр ...

... шинэ бодлогын арга хэмжээний зардлын төсөөлөлд хэрхэн нөлөөлөх боломжтойг тодорхойлох ...

... эдийн засгийн гол өөрчлөлтүүд нь төсөөлөлд хэрхэн нөлөө үзүүлэх боломжтойг тодорхойлох ...

... төсвөөс гадуурх зарлагын төлөвлөгөө ...

Тэмдэглэл:

1. Засгийн газрын зардал яагаад өссөн талаар оновчтой ойлголт өгөхийн тулд ТТБЗ нь зардлын талаарх нарийвчилсан тоон болон бусад мэдээллийг Сангийн яам болон бусад холбогдох байгууллагаас авах шаардлагатай болно. Нарийвчилсан мэдээлэлд:

- Зардал(функцээр)- түүхэн болон төсөөлөл
- Зардал (Голлох хөтөлбөрүүдийн зарцуулалт) жишээлбэл: нийгмийн хамгаалал, тэтгэвэр, эрүүл мэндийн хөтөлбөрүүд, голлох хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт-түүхэн болон төсөөлөл
- Төсвөөс гадуурх зарлагын нарийвчилсан мэдээлэл- түүхэн болон төсөөлөл
- Шинэ бодлого хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зардлын өртөг- түүхэн болон төсөөлөл. Төсвийн тухай хуулийн 6.2.4-т зааснаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, Засгийн газар, Засаг даргын аливаа шийдвэр нь төсөвт үзүүлэх нөлөөллийн талаарх дүгнэлтэд үндэслэсэн байх гэж тусгажээ. Энэ нь Сангийн яамнаас гаргасан шинэ зардлын шийдвэрийн төсөвт үзүүлэх нөлөөллийн өртгийг хамгийн багаар тооцох хэрэгтэй.

2. Энэ төрлийн шинжилгээний сайн жишээг дурдвал:

Австралийн Парламентийн төсвийн алба (РВО,2013), Австралийн Засгийн газрын зардал- 1-р хэсэг: 2002-03 оноос 2012-13 онуудын түүхэн чиг хандлага

Австралийн Парламентийн төсвийн алба (РВО,2014), Дунд хугацааны Засгийн газрын зардлын төсөөлөл

Австралийн Парламентийн төсвийн алба (РВО,2015), эрүүл мэндийн даатгалаар хангадаг Засгийн газрын хөтөлбөрийн зардлын чиг хандлага болон төсөөлөл

Австралийн Парламентийн төсвийн алба (РВО,2020), ажил хайгчдад олгох санхүүгийн тусламж: эдийн засгийн болон бодлогын чиг хандлага нь Хамтын нөхөрлөлийн зардалд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаарх

Дэлхийн банк, Монгол (2018), шаардлагагүй зээл авалгүйгээр өсөлтийн хангах-Зарлага, орлогын үр ашгийг сайжруулах

Англи улсын Төсвийн хариуцлагын алба (OBR,2019), халамжийн чиг хандлагын тайлан

ЧАДАВХЫГ ХӨГЖҮҮЛЭХ НЬ 2021-22 ОНД ХИЙХ АЖЛЫН ГОЛ ЧИГЛЭЛ ЮМ⁶

ТТБЗ нь 2021-22 оны зорилгоо бүрэн хэрэгжүүлэхийн тулд чадавхаа бэхжүүлэх үйл явцыг эхлүүлсэн байна. ТТБЗ -ийн чадавхыг хөгжүүлэх хоёр үндсэн чиглэлд төвлөрнө.

Ажилтнуудын хөгжил

ТТБЗ нь зорилт, чиг үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд шинжилгээний ажилтнуудаа нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. ТТБЗ ажилтнууд нэмж ажилд авахын тулд нэмэлт санхүүжилт шаардагдана. ТТБЗ нь 2021-22 онд доод тал нь 5-аас доошгүй үндсэн ажилтантай болж өргөжих ёстой. 2023 оны ДХТХМ-ийн нарийвчилсан үнэлгээг хийхэд шаардагдах туршлагатай боловсон хүчнийг Сангийн яам, Монголбанк зэрэг бусад

⁶ Энэхүү баримт бичгийн агуулга нь зөвхөн ажлын дотоод хэрэгцээнд зориулагдсан.

байгууллагуудаас хавсран ажиллуулах хувилбар сонголтыг хийхийн тулд эдгээр байгууллагуудтай идэвхтэй хамтран ажиллах ёстой.

ТТБЗ нь одоогийн болон ирээдүйн боловсон хүчнийг чадавхжуулах сургалтын хөтөлбөрийг боловсруулах шаардлагатай. Сургалт нь макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн үзэл баримтлал, арга техникт чиглэгдэх ёстой. Энэхүү сургалт нь Засгийн газрын Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдлийн макро-эдийн засаг, төсвийн төсөөлөлд шинжилгээ хийх ТТБЗ-ийн ажилтнуудын ур чадварыг дээшлүүлэх, сайжруулах болно.

Сургалтын эхний үе шатанд ТТБЗ -ийн гишүүд, ажилтнуудад макро эдийн засаг, төсвийн шинжилгээ, төсөөллийн хандлагын талаар суурь, үндсэн ойлголтыг өгөх шаардлагатай. Энэхүү сургалт нь ажиллагсдад макро-эдийн засгийн төсөөллийн загвар дуусах үед илүү сайн ойлголтыг авсан байх болно (доороос үзнэ үү). Макро эдийн засгийн төсөөллийн загварын талаарх сургалт нь загварын бүтэц, голлох үзүүлэлтүүдийн харилцан хамаарал төсөв, мөнгөний бодлогын үндсэн тодорхойлолтуудад түшиглэх бөгөөд түүнчлэн загвараа хэрхэн удирдаж, шинэ мэдээлэл, өгөгдлөөр баяжуулах, шаардлагатай бол загварын бүтцийг хэрхэн өөрчлөх зэргийг хамруулсан байна.

Сургалтын эхний үе шатанд зориулж өнгөрсөн хугацаанд макро эдийн засаг, орлогын төсөөллийн талаар явуулж байсан сургалтын зарим жишээг хавсаргасан Энэ нь оролцогчдод төсөөллийн үзэл баримтлал, арга хандлагын талаарх суурь ойлголтыг бий өгөхөд тустай болно. Ажилтнууд эдгээр ойлголтуудтай танилцсаны дараагаар илүү эрчимжүүлсэн, загварчлалын сургалтад шууд хамрагдах боломжтой болно.

Үүнээс өмнө макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн загварыг боловсруулж хөгжүүлэх ажлыг хөндлөнгийн/гадны зөвлөх авах хэрэгтэй болно. Загварыг боловсруулж, ТТБЗ нь илүү олон шинжилгээний ажилтнуудтай болсоны дараагаар тэдгээр ажилтнууд загварын сургалтаас үндсэн мэдээллийг олж авах нь чухал байх болно. Ингэснээр загварыг үр дүнтэй болгох чухал ач холбогдолтой юм. ТТБЗ -ийн ажилтнууд загварыг мөн шинэчлэх, өөрчлөх чадварыг эзэмшсэн байх ёстой. Гол нь уг загварыг боловсруулсан зөвлөхөөс хамааралтай байх явдлаас зайлсхийх нь чухал юм.

Бусад төрлийн тусламж, дэмжлэг

Ажилтнуудыг нэмж сонгон шалгаруулж авсны дараа Дэлхийн банк, ОУВС -ийн мэдлэг, туршлагыг үргэлжлүүлэн ашиглаж, техник/мэргэжлийн чадавхыг бэхжүүлэх нь чухал байх болно. Тодруулбал, Сангийн яамны болон Төсвийн Институтүүдийн ажилтнуудын чадавхыг хөгжүүлэх чиглэлээр ОУВС ажилладаг. ОУВС-ийн чадавхыг хөгжүүлэх зорилтот дэмжлэг нь ТТБЗ -ийн ажилтнуудыг чадавхжуулахад ихээхэн тустай бөгөөд боловсруулсан загварын хянан магадлагааг хийж өгөх болно.

Монгол Улс хэдийгээр ЭЗХАХБ -ын гишүүн биш боловч ЭЗХАХБ-аас Азийн Парламентын Төсвийн албан тушаалтнуудын Сүлжээг 2022 онд байгуулах төлөвлөгөөтэй байна. Солонгосын Үндэсний Ассамблейн Төсвийн алба (NABO), Филиппиний Конгрессын бодлого, төсвийн судалгааны хэлтэс (CPBRD), Зөвлөхүүдийн танхим дахь Төсвийн хорооны Японы судалгааны алба, Тайландын парламентын төсвийн алба, Камбож зэрэг орнууд тус байгууллагын гишүүнчлэлд нэгдэхээр төлөвлөж байна. Мьянмар, Лаос улсууд Хараат бус Төсвийн Институт байгуулахаар хэлэлцэж байгаа тул мөн элсэх магадлалтай байна.

Би ЭЗХАХБ -ын зохион байгуулагч ноён Скотт Камеронтой scott.cameron@oecd.org -тэй ярьсан бөгөөд тэрээр Монголын ТТБЗ гишүүнээр элсэх эсэх талаар ихээхэн сонирхож байна. Миний зүгээс ТТБЗ-ийн даргыг ноён Камеронтой холбоо барьж шинээр байгуулагдах сүлжээнд нэгдэхийг зөвлөж байна. Тэд 2022 онд анхныхаа арга хэмжээг зохион байгуулах санхүүжилтээ хайж байгаа юм байна.

Загвар боловсруулалт

Макро-төсвийн төсөөллийн загварыг боловсруулалт одоогоор дараах 3 чиглэлээр хийгдэж байна:

- Энэхүү төслийн хүрээнд макро-эдийн засаг, орлого/зарлагын төсөөллийн хүрээний жишээг бэлтгэнэ;
- Санхүүгийн Програмчлалын хүрээнд суурилсан макро-төсвийн болон өрийн шинжилгээний хэрэгслүүдийг боловсруулах төсөл хрэгжих шатандаа байна;
- Макро-эдийн засгийн төсөөллийн загварыг боловсруулах зөвлөх үйлчилгээ авах аж.

Эдгээр 3 чиглэлийн ажлуудад уялдаа зохицуулалт хийх шаардлагатай бөгөөд ажлын чиглэл бүрийн өгөөжийг дээд хэмжээнд хүргэх хэрэгтэй.

Макро-эдийн засгийн төсөөллийн загварыг боловсруулах ажлыг би дараах байдлаар төсөөлж байна:

- Загварын онцлог шаардлагуудыг тодорхой зааж өгсөн байх. Энэхүү загварт үндэслэн макро эдийн засгийн богино болон дунд хугацааны төсөөллийг боловсруулдаг байх нь чухал;
- Төсвийн орлогын зүйл ангиудын төсөөллийг хийхийн тулд бодит болон нэрлэсэн хувьсагчийн төсөөллийг бэлтгэх загварыг боловсруулбал зохино;
- Нэрлэсэн хувьсагчийн төрөл, зүйлийг орлогын төсөөллийн загвараас хамааралтайгаар тодорхойлогдоно. Орлогын баримжаалах проху суурийг (revenue proxy bases) ашигласан орлогын төсөөллийн нарийвчилсан загвар нь ДНБ-ний тооцооллын зарлага ба орлогын аль алиных нь бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг нэрлэсэн үнээр тооцохыг шаардах болно. Үүний нэгэн содон зүйл нь гэвэл р нэрлэсэн ДНБ -нийг орлогын баримжаа болгон ашиглагддаг орлого төсөөлөх загвар нь макро эдийн засгийн загварын нарийвчилсан мэдээ шаардаад байхгүй болно гэсэн үг юм;
- Экспортын хэмжээ, үнэ нь эрдэс баялгийн голлох түүхий эдүүдэд (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, газрын тос, алт гэх мэт) задарч ангилагдах ёстой;
- Загварыг боловсруулахад ашиглагдах програм хангамжийг ТТБЗ -ийн голлох ажилчид ашиглах боломжтой байх ёстой бөгөөд загварт өөрчлөлт шинэчлэл оруулахад хялбар байх ёстой. Excel бол бүх нийтийн мэддэг програм хангамжийн багц юм. EViews нь илүү нарийвчлалтай, ахисан түвшний тооцоолол хийхэд шаардлагатай байдаг хэдий ч EViews ашиглах чадвартай ажилтнуудтай байх нь чухал юм;
- Загварыг ТТБЗ -ийн ажилтнууд хүлээн авч, зөвшөөрч, загварыг ашиглах, шинэчлэх, шаардлагатай өөрчлөлтүүдийг хийхэд тохиромжтой байвал зохистой;
- Сангийн яам одоогоор Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлд суурилсан макро эдийн засгийн төсөөллийн загварыг бэлтгэж ирсэн туршлагатай байгаа нь ТТБЗ-ын хувьд өөрийн макро эдийн засгийн төсөөллийг хөгжүүлэхэд нэмэр

тустай юм. ТТБЗ нь өөрийн загварыг боловсруулахад Сангийн Яамны загвараас жишээ авч өөрийн загвар хөгжүүлэхэд ашиглах хэрэгтэй.

Мэдээлэл авах боломж

ТТБЗ-д санал болгож буй эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн талаар нарийвчилсан үнэлгээг хийх чиг үүргийг гүйцэтгэхэд Сангийн Яамнаас илүү нарийвчилсан, дэлгэрэнгүй мэдээллүүдийг авах шаардлагатай болно. ТТБЗ-ийн мэдээлэл олж авч цуглуулах бүрэн эрхтэй холбоотой санал болгож буй хууль тогтоомжийн төсөл нь энэхүү нэмэлт өргөн цар хүрээтэй мэдээллийг цаг тухайд нь авах боломжийг ТТБЗ -д олгох байдлаар боловсруулагдсан болно. Хэдий тийм боловч одоогийн Сангийн Яамтай байгуулсан Санамж бичгийн зарим хэсгийг дахин сайжруулан боловсруулах нь нэн чухал зорилт байх болно.

Одоогийн Санамж бичигт талууд хоорондоо харилцан мэдлэг, мэдээлэл солилцох чухал заалтуудыг агуулжээ. Эдийн засаг, төсвийн төсөөллийг нарийвчлан үнэлэхийн тулд ТТБЗ -д шаардагдах тодорхой мэдээллийг олж авахын тулд одоо байгаа Санамж Бичигт тусгагдсанаас илүүтэй шаардлагатай мэдээллийг өгөх хугацааны товыг нарийвчлан зааж өгөх шаардлагатай болно.

Мэдээллийн шаардлага

DRAFT

Энэ хэсэгт Дунд Хугацааны Төсвийн Хүрээний Мэдэгдэлд суурилсан макро-эдийн засгийн төсөөллийн үнэлгээг хийхэд шаардагдах мэдээллийг тусгасан болно.

Макро-эдийн засгийн мэдээлэл

(Жилийн үечлэлээр тооцоход хангалттай байж болох юм)

- 2021-2024 оны хугацаанд салбараар тооцсон бодит ДНБ-ний (үйлдвэрлэлийн аргаар) төсөөлөл
- 2021-2024 оны хугацаанд бодит ДНБ -ний зарлагын бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр
- Нэрлэсэн ДНБ -ний төсөөллийг бүрэлдэхүүн хэсгээр нь 2021-2024 он хүртэл
- 2021-2024 оны хооронд экспортын гол нэрийн бүтээгдэхүүн (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт, газрын тос) -ний экспортын хэмжээ, ам.долларын үнийн төсөөлөл.
- 2021-2024 оны хооронд экспортын гол нэрийн бараа (зэс, нүүрс, төмрийн хүдэр, алт, газрын тос) -ийн ам.долларын үнийн бүтцийн төсөөлөл.
- 2021-2024 оны хоорондох гадаад валютын ханшийн төсөөлөл

Орлогын мэдээлэл

(Жилийн үечлэлээр тооцоход хангалттай байж болох юм)

- 2021-2024 оны хоорондох орлогын нарийвчилсан төсөөллийн нийлбэр дүн (нийт орлого ба буцалтгүй тусламж, нийт тэнцвэржүүлсэн орлого) болон гол төрөл зүйлүүд (аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, хувь хүний орлогын албан татвар, нийгмийн даатгалын шимтгэл, үл хөдлөх хөрөнгийн татвар, НӨАТ, Онцгой албан татвар, гадаад худалдааны татвар, бусад татвар, татварын бус орлого)
- Уул уурхайн орлого (ашигт малтмалаар) 2021-2024 он хүртэлх түүхэн болон ирээдүйн төсөөллүүд

Зарлагын мэдээлэл

(Жилийн үечлэлээр тооцоход хангалттай байж болох юм)

- 2021-2024 оны нийт зардал ба цэвэр зээлийн төсөөлөл
- 2021-2024 оны хугацааны урсгал зардал ба нарийвчилсан бүрэлдэхүүн хэсгүүд (цалин хөлс, бусад орлого, татаас ба шилжүүлэг, хүүгийн төлбөр) -ийн төсөөлөл
- 2021-2024 оны хоорондох хөрөнгийн зардлын төсөөлөл
- 2021-2024 он хүртэлх бусад зээлийн болон эргэн төлөлтийн төсөөлөл
- 2021-2024 оны хооронд ТӨҮГ -уудын шилжүүлэг

Өрийн болон сангуудын мэдээлэл

(Жилийн үечлэлээр тооцоход хангалттай байж болох юм)

- 2021-2024 он хүртэлх Засгийн газрын өрийн (гадаад, дотоод) төсөөлөл
- 2021-2024 оны хооронд гадаад, дотоод өрийн хүүгийн төлбөрийн төсөөлөл
- Төсвийн тогтворжуулалтын сан, Ирээдүйн өв сангийн 2021-2024 оны хооронд орлогын урсгал, гаралт, үлдэгдлийн төсөөлөл

Дээр дурдсан мэдээллээс гадна ТТБЗ нь судалгаа, шинжилгээний боловсон хүчнээ бүрдүүлж, өөрийн бие даасан төсөөллийн загварыг боловсруулахад нь Сангийн Яамнаас макро эдийн засгийн болон орлого, зарлага, өрийн төсөөллийн аргачлалуудын талаар цуврал сургалт, семинарыг хийж өгч дэмжлэг үзүүлэх хэрэгтэй. Мөн Монголбанкнаас ийм төрлийн цуврал семинарыг хийж болох юм.

Мөн, төсөөллийн болон дүн шинжилгээний загварын талаар ийм төрлийн мэргэжилтнүүдтэй хамтран ажиллаж, туршлага солилцож болох юм.

Санамж бичгийн хүрээнд ийм хамтын ажиллагааг ТТБЗ, Сангийн Яам, Монголбанкны шинжилгээний ажилтнуудын хооронд хийвэл зохимжтой юм. Эхний ээлжинд ТТБЗ-ийн ажилтнууд Сангийн Яам, Монголбанкны ажилтнуудаас шууд суралцахаар хийж болох юм.

Хүснэгт 7: Мэдээлэл авах хүсэлт гаргах загвар

МЭДЭЭЛЭЛ АВАХ ХҮСЭЛТ ГАРГАХ БОЛОМЖИТ ЗАГВАР	
1. Мэдээлэл авах хүсэлтийн дугаар:	
2. Хэнд:	Сангийн Яам
3. Огноо:	
4. ТТБЗ-ийн ажилтантай холбоо барих:	
5. Энэ хүсэлт нь ердийн эсвэл яаралтай юу?	
6. Хүсэлтийн тайлбар:	
7. Хүссэн мэдээллийн тодорхой тайлбар ба/эсвэл өгөгдөл, мэдээллийн тайлбар:	
8. Энэхүү хүсэлт нь ТТБЗ -ийн ажил, бүрэн эрхтэй ямар хамааралтай вэ?	
9. Мэдээлэл авах шаардлагатай огноо:	
10. Хүсэлтийг шийдвэрлэсэн:	

ХЯНАЛТ, ҮНЭЛГЭЭ ШИНЖИЛГЭЭ БА ГҮЙЦЭТГЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ

ТТБЗ нь өөрийн нөлөө, нөлөөллийг хэмжих үнэлгээний стратеги боловсруулах шаардлагатай. Хараат бус Төсвийн институтүүдийн гүйцэтгэж буй ажлын нөхцөл байдлыг харгалзан үзвэл төсвийн институт нь жилийн төсвийг боловсруулах чиг үүрэг бүхий бодлогын газар гэж хэлэхэд төвөгтэй юм. Гэсэн хэдий ч хараат бус Төсвийн институтууд нь өөрсдийн үйл ажиллагааг үнэлэх үйл явц, хэмжигдэхүүнийг боловсруулсан байдаг.

Олон тооны Хараат бус Төсвийн институтууд албан ёсны хөндлөнгийн хяналт, үнэлгээнд хамрагддаг бөгөөд зарим тохиолдолд үүнийг хууль тогтоомжид тусгагдсан байдаг. Австралийн Парламентийн Төсвийн Газар 3 жил тутам албан ёсоор хөндлөнгийн үнэлгээ хийлгэдэг. ЭЗХАХБ гишүүн орнуудынхаа Хараат бус Төсвийн институтуудад хэд хэдэн хяналт, үнэлгээ, шалгалт хийсэн байна. ТТБЗ институтийн хувьд бүрэн төлөвшиж тогтсоны хэдэн жилийн дараагаар ямарваа нэг хөндлөнгийн хяналт, үнэлгээ хийлгэвэл зохино.

Хараат бус Төсвийн институтуудуудын хийсэн ажлыг хянан магадлах нь Австрали, Канад зэрэг тогтсон хэвшил болоод байна. Хянан магадлах ажил нь ихэвчлэн Хараат бус Төсвийн институтүүдийн тайлан/эсвэл шинжилгээний загварыг үнэлж, дүгнэдэг олон тооны хөндлөнгийн мэргэшсэн хүмүүсээс бүрддэг. Энэ нь Хараат бус Төсвийн институтуудаас гадуурх мэдлэг туршлагыг ашиглан шинжилгээний чанарыг сайжруулах ач холбогдолтой. Энэхүү арга туршлагыг шинжилгээний загвараа боловсруулж, нарийвчлан тоон шинжилгээг агуулсан тайланг гаргаж эхэлсний дараагаар ТТБЗ авч үзэх ёстой. ТТБЗ-ийн ДХТХМ-д хийсэн үнэлгээний тайлангууд болон төсвийн төслийг гаднаас(хөндлөгөөс) хянан үзэх боломжгүй юм. Учир нь цаг байхгүй. ТТБЗ болон Сангийн яам хоорондын хэлэлцүүлэг нь үнэлгээний процессийн чухал хэсэг бөгөөд хэрэг дээрээ үнэлгээ хийгдлээ гэсэн үг юм. Түүнээс гадна ТТБЗ нь үнэлгээнд хэрэглэгддэг загвар, шинжилгээний аргачлалын дагуу хийгдсэн хөндлөнгийн тойм мэдээллийг урьдчилан авч мэдсэн байх учиртай болно.

Сангийн яам, Монголбанкны шинжилгээний ажилтнуудаар ТТБЗ өөрсдийн дүгнэлт, шинжилгээг хянан магадлуулах нь тухайн байгууллагуудын хоорондын харилцааг гүнзгийрүүлэх чухал механизм байж болох юм. Эдгээр төрлийн хэлэлцүүлэг нь ТТБЗ -ийн бие даасан байдал, түүний шинжилгээний байдал нь хөндлөнгийн нөлөөнд орж буулт хийж буй хэрэг огт биш.

Хараат бус Төсвийн институтуудуудын гүйцэтгэлийг үнэлэх өөр хэд хэдэн аргууд (чанарын болон тоон) байдаг. Үүнд:

1. Парламент, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, судалгаа, шинжилгээний мэргэжилтнүүд зэрэг гол оролцогч талуудаас санал асуулга, судалгаа авах замаар санал, сэтгэгдлийг нь авах;
2. Санамж бичгийн хэрэгжилт, бусад ажил хэргийн харилцааны бусад байгууллагуудаас санал, сэтгэгдлийг нь авах;
3. Парламент хүргүүлсэн тайлан, дүн шинжилгээний талаар гарсан санал, сэтгэгдлийг нь авч үзэх;
4. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд нийтэлсэн (олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийг оролцуулаад) тайлан, дүн шинжилгээний талаар гарсан санал, сэтгэгдлийг нь авч үзэх;

5. Вэбсайтаас татаж авсан болон хандалтуудыг хянаж үзэх;

6. Хийсэн төсөөллийн гүйцэтгэлийг жил бүр хянаж, гарсан үр дүнг нийтэд мэдээлэх.

ТТБЗ-ийн үйл ажиллагааг үнэлэх эдгээр арга хэмжээнүүдийг ТТБЗ хэрэгжүүлэх ёстой. 1-5 арга хэмжээг ТТБЗ-ийн жилийн тайланд нэгтгэн танилцуулж болох бөгөөд 6-р арга хэмжээ нь жил бүр хэвлэн нийтлэх бие даасан тайлан байх болно.

DRAFT

БҮЛЭГ 3: МАКРО ЭДИЙН ЗАСАГ, ТӨСВИЙН НИЙТЛЭГ ТӨСӨӨЛЛИЙН АРГУУДЫН ТОЙМ

Энэ хэсэгт макро эдийн засаг, төсвийн төсөөллийн загвар, түүний хүрээг боловсруулахад хэрэглэгддэг нийтлэг аргуудын тоймыг оруулсан болно. Энэ хэсгийг ТТБЗ-ийн өөрсдийн төсөөллийн загвар, түүний хүрээг боловсруулахад туслах гарын авлага болгон боловсруулсан болно. Энэ хэсэгт хэлэлцсэн зарим ойлголт, арга техникийг тайлбарлах зорилгоор боловсруулсан Excel ерөнхий хүснэгтийг хавсаргав. Энэхүү Excel ерөнхий хүснэгт нь зөвхөн үлгэр жишээ болгохоос биш төсөөлөл боловсруулах аргачлал болгох зорилт тавиагүй болно. Макро-төсвийн төсөөллийн хүснэгтэд ДНБ-г тооцох үйлдвэрлэл, зардал, орлогын аргууд, тэдгээрийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг үзүүлсэн жишиг загварууд бөгөөд эцсийн загварууд биш юм аа. Гэхдээ макро эдийн засгийн зөвлөх ажиллуулахдаа энэхүү excel ерөнхий хүснэгтийг удирдлага болгон ашиглавал зохино.

Барааны экспортын барааны хүснэгтэд экспортын нэр төрлөөр үнийн дүн, тоо хэмжээний аль алинаар нарийвчлан харуулсан болно. Энэхүү хүснэгтийн зорилго нь экспортын нийт өсөлтөд давамгайлж буй уул уурхайн салбарын голлох ашигт малтмалын экспортыг нэр төрлөөр тус тусад нь тооцоолох шаардлагатай байгааг харуулах явдал юм. Энэхүү нарийвчилсан төсөөллийг боловсруулснаар ТТБЗ нь уул уурхайн орлогын төсөөллийг гаргах, экспортын хэмжээ, үнийн янз бүрийн таамаглал суурилан уул уурхайн орлогын өөрчлөлтийн мэдрэмжийг олох боломжийг олгодог. (Уул уурхайн орлогын төсөөллийн мэдээллийг тайлангийн сүүлч хэсгээс үзнэ үү.)

Макро-төсвийн төсөөллийн хүснэгтэд орлогыг бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр хэрхэн яаж төсөөлөх тухай жишээг багтаасан. Чингэхдээ аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр зэргийг уул уурхай болон уул уурхайн бус орлого гэж салган тооцох шаардлагатай.

Макро-төсвийн төсөөллийн хүснэгтэд зарлагыг үндэсний тооцооны төсөөлөлтэй холбосон жишээг харуулсан ба эдгээр нь засгийн газрын төсөөллөөс ангид биш болно. Зардлын төсөөллийг боловсруулахдаа макро-төсвийн өрийн шинжилгээ, санхүүгийн програмчлалын хүрээг боловсруулж буй зөвлөх үйлчилгээнд хамруулах ёстой.

Боломжит дотоодын нийт бүтээгдэхүүний хүснэгтэд хүн амын тоо, ажиллах хүчний оролцоо, хөдөлмөрийн бүтээмжийн хандлагад үндэслэн Монгол Улсын хувьд боломжит гарцыг тооцоолоход шаардлагатай мэдээлэл хүрээг агуулсан бөгөөд үүнийг ТТБЗ-ийн шинжилгээнд ашиглах боломжтой юм.

Макро эдийн засгийн төсөөлөл

Төсөөллийн талаарх ерөнхий ойлголтууд

Макро эдийн засгийн төсөөллийг боловсруулах нь эдийн засгийн онол, тоон өгөгдлийн сан үүсгэх, эконометрик, статистик тооцоолол, төсөөллийн арга техник, маш их бодол эргэцүүлэл-дүгнэлт хийх урлаг юм. Эдийн засгийн онол нь урьдчилан таамаглагчдад нөлөөллийн чиг хандлага, нягтлан бодох бүртгэлийн өгөгдөлүүдийг таниулж өгдөг бөгөөд эдгээрийг ашиглан эдийн засгийн хувьсагчтууд хоорондоо хэрхэн уялдаатай, цаг хугацааны явцад хэрхэн холбогдож байгааг харуулдаг. Төсөөлөл гаргагчид нь эдийн засгийн онолоор тодорхойлогддог эдийн засгийн харилцан уялдаа бүхий параметруудыг эконометрик ба статистикийн аргуудын тусламжтайгаар үнэлж, хамгийн үндэслэлтэйг нь тооцоонд авдаг.

Эдийн засагчид энэхүү тооцоолол, төсөөлөл хийх явцад хувьсагчдын хоорондох тоон утгын уялдаа холбооны талаар бүрэн эсвэл тодорхой ойлголтгүй байдаг тул олон дахин бодож эргэцүүлэн дүгнэх нь чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Эдийн засгийн харилцаан дахь үнэт зүйлсээс юуг тэргүүн ээлжинд эсвэл азнах вэ гэдэг нь ихэвчлэн тухайн улсын онцлог, цаг хугацааны байдалтай холбоотой. Эдийн засгийн өгөгдлийн хэмжилтийн алдаа нь макро эдийн засгийн төсөөлөл хийж буй үед тодорхойгүй байдлыг улам нэмэгдүүлдэг.

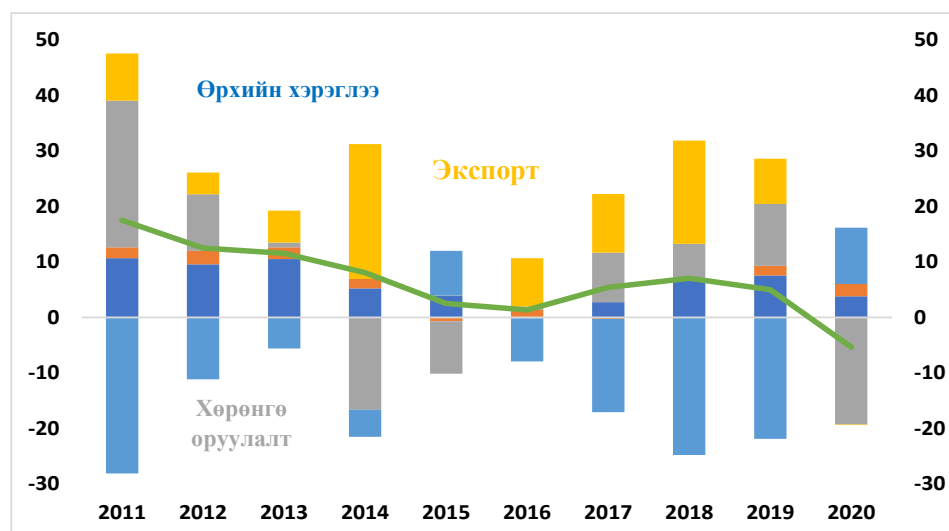
Ийм эргэлзээтэй нөхцөлд эдийн засгийн талаарх төсөөлөл, дүгнэлт хийхдээ олон төрлийн мэдээллийн эх сурвалж, бусад чанарын мэдээлэлд тулгуурлах ёстой болдог.

Тоон өгөгдлийг ойлгох

Төсөөлөл хийх загвар ба түүний хүрээг бий болгохын өмнө төсөөлөл хийхэд хэрэглэгдэх тоон өгөгдлийг ойлгох нь чухал юм. Эхлэхийн тулд бидний сонирхож буй макро эдийн засгийн хувьсагчдын түвшин, өсөлтийг хоёуланг нь диаграммд оруулах нь хэрэгтэй байдаг. График дүн шинжилгээ хийх нь хувьсагчууд цаг хугацааны явцад нэмэгдэж байгаа эсвэл тогтмол байгаа эсэх, тогтмол хэмжээгээр эсвэл илүү түргэн хувиар өсөн нэмэгдэх байгаа эсэх, мөчлөгийн хэв шинж ажиглагдаж буй эсэх зэрэг олон зүйлсийг тодорхойлох болно.

Монголын эдийн засгийн өсөлтийн график дүн шинжилгээгээр эдийн засгийн бодит өсөлт нь эдийн засгийн давамгайлалч салбар болох уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалт, экспортын нөлөөгөөр ихээхэн хэлбэлзэлтэй байгааг харуулж байна.

Зураг 2: ДНБ -ий бодит өсөлтөд оруулсан хувь нэмэр (хувиар оноо)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ).

График дүн шинжилгээ нь Үндэсний статистикийн хороотой ярилцах ёстой гажилтын илрүүлж магадгүй эсвэл тоон өгөгдлийн цувралд гарсан алдааг агуулсан байж магадгүй бөгөөд хэрэв засч залруулахгүй бол буруу үр дүнд хүргэж болзошгүй юм. Макро-төсвийн төсөөллийн хүрээг боловсруулах явц дахь хэд хэдэн тоон өгөгдлийн гажгийн талаар зохих чиглэлээр доор авч үзэв.

Макро эдийн засгийн тоон өгөгдлийн шинж чанар

Макро эдийн засгийн тоон өгөгдөл нь мөчлөгийн шинж чанартай байдаг.

Эдийн засгийн хувьсагчийн үндсэн чиг хандлагын талаарх ойлголт нь дунд хугацааны өөрчлөлтийг төсөөлөхөд чухал ач холбогдолтой юм. Ихэнхдээ эдийн засгийн олон хувьсагчийн бодит хэмжүүр нь шугаман чиг хандлагын эргэн тойрон дахь мөчлөгийг харуулдаг. Энэхүү мөчлөгийн хэв маягийг (cyclical pattern) бизнесийн мөчлөг гэж нэрлэдэг бөгөөд богино хугацааны ирээдүйн эдийн засгийн өөрчлөлтийн төсөөллийг мэдээлэхэд тустай байж болох юм. Эдийн засгийн хувьсагчдын суурь чиг хандлагыг ойлгох нь дунд хугацааны төсөөлөл хийхэд хэрэгтэй.

А хайрцаг: Эдийн засгийн үндсэн чиг хандлага буюу боломжит гарцын тухай ойлголт-ДНБ -ий төсөөллийг зангидах (Anchoring): боломжит гарцыг тооцоолох нь:

Заримдаа тоон өгөгдөл нь мөчлөгийн хэлбэлзлийг тусгадаггүй, харин бүтцийн алдаа (structural break), өөрөөр хэлбэл эдийн засгийн үндсэн шинж чанарын өөрчлөлтийг тусгадаг байна. Тоон өгөгдлийн бүтцийн алдаа нь төсөөлөлд нөлөөлөх болно.

Тоон өгөгдөл нь stationary эсвэл nonstationary байх бөгөөд нийтлэг чиг хандлагыг харуулах талтай.

Макро эдийн засгийн тоон өгөгдөлтэй холбоотой анхаарах зүйл нь stationary ба non-stationary цувралын хоорондох ялгаатай байдал юм. Тоон мэдээллийн цуврал нь шоконд өртсөнийхөө дараа урт хугацааны дундаж утгаруугаа буцах хандлагатай байвал stationary байдаг. Үүний эсрэгээр, цочролд өртөх үед non-stationary өгөгдлийн цуврал нь урт хугацааны дундаж утгаруугаа буцдаггүй байх онцлогтой.

Тоон өгөгдлийн цувааг stationary эсэхийг шалгах зорилгоор статистик тест боловсруулсан болно. Хамгийн түгээмэл нь Augmented Dickey-Fuller (1979) тест, Phillips-Perron (1988) тест юм. Эконометрик програм хангамжийн бүх багцад эдгээр болон бусад хэд хэдэн туршилтуудын хамт багтаасан болно. Макро эдийн засгийн өгөгдлийн төсөөлөл хийж буй бол non-stationary хэрэглэх боловч өсөлтийн хурд stationary байж болно.

Үүнтэй холбогдуулан макро эдийн засгийн олон хувьсагчид цаг хугацааны явцад дээшлэх (эсвэл доошлох) хандлагатай байдаг. Гэсэн хэдий ч тэдний зарим нь нийтлэг/ адилхан/ чиг хандлагатай байдаг. Жишээлбэл, эдийн засгийн онол нь урт хугацаанд хэрэглээ ба орлого нь хоорондоо хамааралтай байдаг тул нийтлэг чиг хандлагатай эсвэл харилцан тэнцвэртэй харилцаатай байх хэрэгтэй гэж үздэг. Өөр нэг адил хамааралтай жишээ бол ажил эрхлэлт, эдийн засгийн гарц хоёр юм.

Хувьсагчдын тоон өгөгдлийн шинж чанарын хувьд хэрэв тэдгээр нь non-stationary боловч нийтлэг чиг хандлагатай бол тооцоолсон загварын үлдэгдэл хэсэг нь stationary байж болно. Төсөөлөл хийх зорилгоор боловсруулсан эконометрикийн загваруудын чухал шинж чанар нь хувьсагчдын хоорондын харилцаа нь нийцэлгүй байх учиргүй бөгөөд бөгөөд хуурмаг байвал төсөөлөл нь алдаатай байхад хүргэдэг. Төсөөлөл хийх загваруудын нарийвчилсан шалгуур-тодорхойлолтыг эдийн засгийн онол, нийтлэг, адил чиг хандлагатай эсэхийн туршилтаар баталгаажуулах ёстой.

Төсөөлөх аргачлалууд

Дараагийн хэсэгт макро эдийн засгийн тоон өгөгдлийг төсөөлөхөд хэд хэдэн аргуудыг нарийвчлан тайлбарласан болно. Эдгээр аргууд нь нарийн төвөгтэй байдаг.

Түүхийн түвшин эсвэл өсөлтийн хурд

Макро эдийн засгийн хувьсагчийн ирээдүйн зан төлөвийн талаарх хамгийн энгийн төсөөлөл бол эдгээр нь өнөөгийн үнэ цэнээр тодорхойлогдож адил утгыг авах юм (the naïve model). Хэрэв бид хувьсагчийн өнөөгийн утгаас ирээдүйн хазайлт нь санамсаргүй эсвэл урьдчилан таамаглах аргагүй гэж үзвэл энэ төсөөлөл үндэслэлтэй болно. Энэ аргыг заримдаа валютын ханш эсвэл түүхий эдийн үнэ зэрэг хувьсагчдыг төсөөлөхөд ашигладаг.

Энэ аргачлалын өргөтгөл нь тухайн хувьсагчийн түүхэн дундаж өсөлтийг ашиглан макро эдийн засгийн хувьсагчийг төсөөлөхөд ашиглах явдал юм. Үнэлгээний дүгнэлт нь ирээдүйн өсөлтийн түвшин нь түүхэн дундаж хугацааг тооцсон байх ёстой.

Тэмдэглэл: Энэхүү хандлагын жишээг Макро-төсвийн төсөөллийн хавсралтад 2021-2024 оны хугацаанд салбаруудын бодит, үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон ДНБ-ий төсөөлөхөд харуулав.

Өөр хувьсагчтай тогтмол харьцаатай байх

Зарим макро эдийн засгийн хувьсагчдын хувьд төсөөлөл хийхэд хялбар арга бол хувьсагчийг өөр хувьсагчтай ижил хурдаар өсдөг гэж үзэх явдал бөгөөд ингэснээр тэдгээрийн хоорондын харьцаа цаг хугацааны явцад тогтмол хэвээр байх болно. Жишээлбэл, засгийн газрын зардал зарим салбарт эдийн засгийн өсөлттэй уялдуулан өсч байна гэж үзэх нь үндэслэлтэй байж болох юм. Энэ тохиолдолд нэрлэсэн ДНБ-ий төсөөллийг ашиглан засгийн газрын зардлын төсөөллийн мэдээг авах боломжтой.

Энэ аргын давуу тал нь ашиглахад хялбар бөгөөд зарим нөхцөл байдалд боломжийн төсөөллийн мэдээг өгдөг. Энэ аргын сул тал нь нэрлэсэн ДНБ -ий найдвартай төсөөлөл эсвэл өөр макро эдийн засгийн нийлбэрийг шаарддаг явдал юм.

Эконометрик энгийн аргууд

Эдийн засагчид макро эдийн засгийн хувьсагчдыг төсөөлөхийн тулд хэд хэдэн статистик (эконометрик) техникийг боловсруулсан.

Шугаман чиг хандлага

Шугаман регрессийн загварыг цаг хугацааны цувааны чиг хандлагыг тодорхойлоход ашиглаж болно.

Шугаман чиг хандлагын загварыг дараах байдлаар бичиж болно:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Time}_t + u_t$$

Хугацааны хувьд тайлбарлагч хувьсагч нь түүвэр хугацааны эхний жилд нэг, хоёр дахь жилд хоёр гэсэн утгыг авна. Хэрэв хамааран хувьсагч Y нь \ln логарифм бол хугацааны үнэлэгдсэн коэффициент Y -ийн өсөлтийн хурд гэж ойлгож болно.

Энэ арга болон доор тайлбарласан бусад загваруудын хувьд бид эдгээр харилцааг OLS -ийн тооцоолуурыг ашиглан үнэлдэг. Учир нь энэ нь энгийн бөгөөд хүссэн хэд хэдэн шинж чанартай.

Цаг хугацаа өнгөрөх тусам чиг хандлага тогтвортой бөгөөд чиг хандлагаас түр хазайх хазайлтыг тайлбарлах хүчин зүйлсийн талаар бага мэдээлэлтэй байгаа бол бид энэ програмыг ашиглан төсөөлөл хийх боломжтой.

Авторегрессив тархсан хоцрогдол (ADL) хандлага

Автогресс бол хугацааны цувааны хувьсагчийг өнгөрсөн утгуудтай нь холбосон загвар юм. Энэ төрлийн хамгийн энгийн загвар бол AR (1) гэж товчилсон анхны эрэмбийн автогресс бөгөөд "1" нь энэ нь цувралын анхны хоцрогдсон утгын регресс гэдгийг харуулж байна.

Автогрессив тархсан хоцрогдол (ADL) загвар нь тэгшитгэлийн баруун талд байгаа хамааран хувьсагчийн хоцрогдсон утгыг төдийгүй бусад тайлбарлагч хувьсагчийн одоогийн болон хоцрогдсон утгыг нэмдэг. Жишээлбэл, эхний эрэмбийн ADL загвар дараах байдлаар харагдаж байна.

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{t-1} + \beta_2 \ln X_t + \beta_3 \ln X_{t-1} + u_t$$

Хоцрогдлын нарийн тодорхойлолт нь Y ба X -ийн өөр хоцролтоос хамаарна.

Алдаа засах арга

Дээр дурдсанчлан өрхийн хэрэглээ, орлого гэх мэт макро эдийн засгийн зарим хувьсагчдыг төсөөлөх зорилгоор ашиглаж болох нийтлэг хандлагатай байж болно. Алдаа засах загвар нь хувьсагчдын хоорондох нийтлэг хандлагаас шалтгаалан богино хугацааны өсөлтийн динамик, урт хугацааны зангуу (anchor) эсвэл тэнцвэрийг агуулсан хувьсагчийг загварчлах аргыг санал болгодог. Алдаа засах ердийн загварыг дараах байдлаар тодорхойлно.

$$\Delta \ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln X_t - \gamma \cdot (\ln Y_{t-1} - \delta \ln X_{t-1}) + u_t$$

энд $(\ln Y_{t-1} - \delta \ln X_{t-1})$ нь “the error correction term” гэнэ. Эхний зөрүүний хугацаа (first difference term) нь урт хугацааны тэнцвэрт байдалд тэг байх болно. Ингэснээр алдааг засах (the error correction term) ба intercept term (бүх X = 0 байх үед Y -ийн хүлээгдэж буй дундаж утга) нь урт хугацааны тэнцвэрийг харуулж болно.

The error correction term-ийн налууугийн коэффициент нь урт хугацааны тэнцвэрт байдал дахь тохируулгын хурдыг харуулдаг.

Энэхүү харилцааг ашиглан төсөөлөл гаргах боломжтой. Энэхүү аргын нэг давуу тал нь эдийн засгийн загварыг ашиглан энэ зан төлөвийг харгалзан үзсэнээр төсөөлөлд эдийн засгийн тайлбар өгөх боломжтой байдаг. Жишээлбэл: эдийн засгийн уналтын үед орлого, хэрэглээ буурч бусад нь тогтмол байх магадлалтай гэж хэлж болно. Энэ аргын

сул талуудын нэг нь бидэнд тайлбарлагч хувьсагчийн найдвартай төсөөлөл хэрэгтэй байгаа явдал юм. Жишээлбэл, хэрэглээний төсөөллийн хувьд хөдөлмөрийн зах зээлийн төлөв байдлаас орлогын төсөөлөл, хөдөлмөр эрхлэлт, цалингийн өсөлтийн төсөөллөөс гаргаж болно.

Тэмдэглэл: Энэхүү хандлагын жишээг 2021-2024 оны хугацаанд өрхийн бодит хэрэглээг төсөөлөхөд Макро-төсвийн төсөөллийн хүрээний хавсралтад ашигласан болно.

Макро эдийн засгийн загварууд

Макро эдийн засгийн загварууд нь эдийн засгийн онолыг ашиглан эдийн засгийн урт хугацааны өсөлтийг тодорхойлдог боловч тоон өгөгдөл нь эдийн засгийн богино хугацааны динамик тохируулгыг урт хугацааны тогтвортой төлөвт шилжүүлэх боломжийг олгодог. Эдгээр загварууд нь хэмжээ, төвөгтэй байдлын хувьд ялгаатай байдаг. Эдгээр нь загварт нийцсэн төсөөллийг хийхэд тустай бөгөөд суурь төсөөллийн тестийг тайлбарлагч хувьсагчийг өөрчилснөөр хийнэ. Хувилбаруудыг боловсруулахын тулд тайлбарлагч хувьсагчийг өөрчилсөнд нийцсэн төсөөллийг хийхэд тустай бөгөөд суурь төсөөллийн тестийг тайлбарлагч эдгээр загварууд нь эдийн засгийн онолоор тодорхойлогдсон харилцааг харгалзан үздэг давуу талтай.

Бүтцийн загвар нь сул талуудтай байдаг. Нэгдүгээрт, сайн бүтцийн загварыг бий болгох нь хэцүү, ялангуяа тухайн загвар нь эдийн засгийг бүхэлд нь тодорхойлох шаардлагатай үед амаргүй. Хоёрдугаарт, загвар нь параметруудийг тооцоолохын тулд олон удаагийн ажиглалт хийх шаардлагатай болдог ба энэ нь загварыг төвөгтэй болгодог. Гуравдугаарт, тайлбарлагч (exogenous) хувьсагчдын төсөөллийг гаргахын тулд тайлбарлагдагч (endogenous) хувьсагчийн төсөөлөл боловсруулах хэрэгтэй болдог. Дөрөвдүгээрт, загварын бүтэц нь маш субъектив байж болно. Ямар хувьсагчийг тайлбарлагдагч эсвэл тайлбарлагч гэж үзэх нь загвар бүтээгчдийн тэргүүлэх чиглэлээс хамаарна.

Төсөөлөл хийх үйл явцад нэмэлт орц оруулах

Эконометрик загвараар боловсруулсан төсөөллийг эдийн засгийн гол салбаруудын гүнзгий дүн шинжилгээг нэмж, бусад мэдээллийг ашиглан макро эдийн засгийн эцсийн төсөөллийг гаргадаг. Хэрэв боломжтой бол хэрэглэгчид болон бизнес эрхлэгчдийн судалгааг харгалзан үздэг ба өрхийн зардал, бизнесийн хөрөнгө оруулалт, ажилд авах шийдвэрийн талаарх урьдчилан мэдээллийг энэхүү судалгаанууд тусгадаг болно. Эдгээр судалгааг ерөнхийдөө албан ёсны мэдээллээс илүү богино хугацаанд нийтэлдэг.

Эдийн засгийн хэсэгчилсэн тоон өгөгдөл, тэргүүлэх шалгуур үзүүлэлтүүд, тухайлбал сар бүрийн барилга байгууламжийн зөвшөөрлийн мэдээ нь барилгын үйл ажиллагааны талаарх ойрын төсөөллийг гаргахад тусална.

Бизнесийн салбарынхантай байнгын хэлэлцүүлэг хийх нь эдийн засагт шинээр гарч буй чиг хандлагыг тодорхойлоход маш үнэ цэнэтэй юм. Олон агентлагууд нь томоохон хотуудын төв оффисоос гадуур ажилчдыг оролцуулж, тусгайлсан хэлэлцүүлэг хийх замаар бизнесийн хүрээнийхэнтэй байнга холбоотой ажилладаг тэрхүү зохицуулалтыг тусгайлан бий болгодог. Эдгээр ажлуудаас олж авсан мэдээллийг макро эдийн засгийн эцсийн төсөөллийг гаргахад ашигладаг.

Эдийн засаг нь хэд хэдэн гол салбарт төвлөрч байгаа тохиолдолд (уул уурхай, хөдөө аж ахуй гэх мэт) эдгээр үйл ажиллагаанд оролцож буй томоохон компаниудтай харилцаа, холбоотой байх нь үйлдвэрлэл, экспорт, хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөний талаар дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгөх боломжтой. Зарим агентлагууд US Federal Reserve's Beige Book болон Английн төв банкны агентлагаас дээрх мэдээллийн талаарх тайланг тогтмол нийтэлдэг.

Мэргэжлийн байгууллагуудын зөвлөгөө, шинжээчдийн санал бодол, байр суурь нь төсөөлөлд хэрэгтэй байдаг, тухайлбал түүхий эдийн үнийн төлөв байдлын талаарх үзэл бодол. Үүнтэй холбогдуулан зарим төсөөллийн агентлагууд өөрсдийн төсөөллийг эцэслэн боловсруулахын өмнө гадны шинжээчдийн хяналтад оруулдаг.

Эцэст нь макро эдийн засгийн төсөөлөлд хэрэглэгдэх хамгийн бага орц бол бусдын туршлагаар мэдээлсэн дүгнэлт юм. Бүх агентлагууд төсөөллийн үнэн зөв байдлыг сайжруулсан нь тэдгээрийн төсөөлөлд үндэслэж болно.

Товчоор, ихэнх судлаачид макро эдийн засгийн төсөөллийг гаргахын тулд загварчлах арга техник, судалгаа, бизнесийн холбоо, шинжээчдийн дүгнэлтийг хослуулан ашиглах болно. Агентлагуудын ялгаа нь загварчлах арга техник, орц тус бүрийн жинд ихээхэн хамаардаг бөгөөд энэ нь өгөгдлийн хүртээмж, хамрах хүрээ, загварчлалын туршлага, нөөцийг ихээхэн тусгадаг.

Эдийн засгийн төсөөллийн үнэн зөв байдлыг тогтмол үнэлэх хүрээг боловсруулах нь:

Эцэст нь макро эдийн засгийн гол хувьсагчийн төсөөллийн үнэн зөв, хазайлтын байдлын талаар тогтмол үнэлгээ хийх нь чухал юм. Энэхүү тогтмол урьдчилсан тооцоо нь үр дүнгээс яагаад ялгаатай байгааг ойлгохын тулд судлаачид мэдээлэл өгөх бөгөөд цаашид арга зүйн сайжруулалт хийх талбарыг тодорхойлж болно. Энэхүү үнэлгээг жил бүр хийх ёстой.

Шигтгээ А: Бодит ДНБ -ий төсөөллийг бэхлэх: Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний боломжит хэмжээг тооцоох нь(үргэлжлэл):

Загварын орцын түүхэн чиг хандлагын түвшинг “univariate statistical filter“ аргыг ашиглан тооцдог ба дээр дурдсан шиг “simple filtering techniques” аргуудтай ижил төстэй асуудлуудтай тулгардаг. Бодит байдал дээр арга бүр өөрийн гэсэн хязгаартай байдаг бөгөөд ямар ч хандлага шүүмжлэлгүй байдаггүй.

Монгол Улсын тухайд

Монгол Улсын эдийн засгийн хувьд боломжит гарцыг хөдөлмөрийн насны хүн ам, оролцоо, бүтээмж (PPP хандлага гэнэ) болгон хувааж тооцдог¹. Эдгээр бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг төлөвлөхийн тулд бид янз бүрийн хандлагуудыг ашигладаг бөгөөд эдгээр нь бүгд зарим эргэцүүллийг агуулдаг.

График А: Бодит ба боломжит ДНБ (хувь)

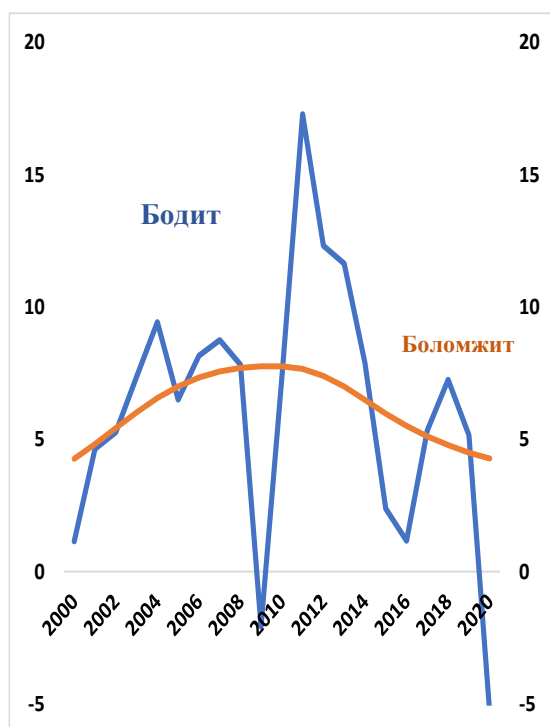
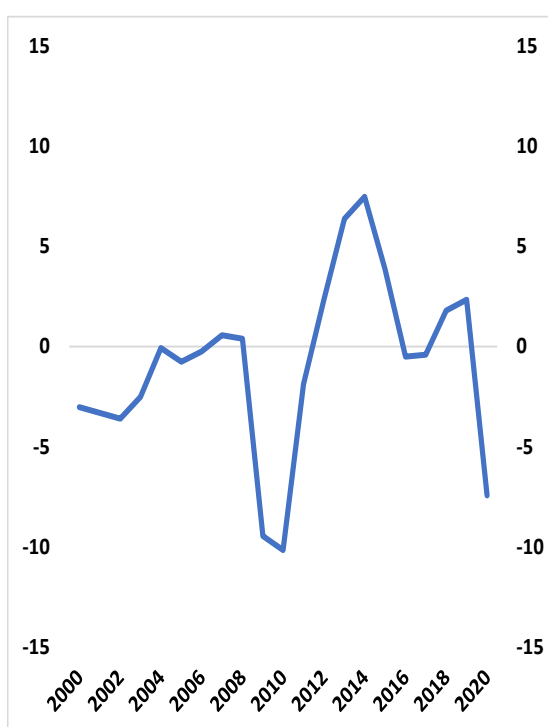

График В: Гаралтын зөрүү (хувь)

The PPP -ийн техник нь хүн амын тоо, ажиллах хүчний оролцоо, бүтээмжийн янз бүрийн чиг хандлага нь боломжит гарцын өөрчлөлтийг өдөөж, бодит эдийн засаг хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг ойлгоход нөлөөлж болзошгүй ба төсөөлөх боломжийг олгодог. Энэ нь мөн макро эдийн засгийн төсөөллийг дунд хугацааны зангуу болж өгдөг бөгөөд гарцын зөрүү төсөөлөл хийж буй хугацаанд хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг үнэлэх, шалгах боломжийг олгодог.

¹ Excel -ийн хүснэгтэнд Монголын боломжит ДНБ -ий тооцоололыг энэхүү хайрцагт тайлбарласан аргачлалаар үр дүнг агуулсан болно.

Шигтгээ А: Бодит ДНБ -ий төсөөллийг бэхлэх: Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний боломжит хэмжээг тооцоолох нь.

ДНБ -ий хэтийн төлөв нь төсвийн тэнцэл, улсын секторын өр, инфляцын төлөв байдлыг үнэлэхэд чухал ач холбогдолтой юм. ДНБ-ий өсөлтийн төсөөллийг богино хугацаанаас урт хугацаагаар хийх нь эдийн засгийн суурь үйлдвэрлэлийн гарцын хүчин чадлыг харгалзан үзэхийг шаарддаг. Эдийн засгийн бусад боломжуудтай харьцуулсан үнэлгээтэй байх нь нөөцийг хэрхэн хүргэх, гарцын зөрүүг багасгах/хүчин чадлыг бүрэн ашиглах боломжоор хангадаг.

Гарцын зөрүү нь ирээдүйн инфляцын дарамтыг үнэлэхэд мөнгөний бодлогыг удирдан чиглүүлдэг бөгөөд энэ нь төсвийн бүтцийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл (structural budget balance), төсвийн тогтвортой байдлыг үнэлэх боломжийг олгодог. Мөн төсвийн бодлогын мөчлөг дагасан болон сөрсөн хоёр хандлагын аль алиных нь төсөвт үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэхэд тусалдаг.

Боломжит гарцыг шууд ажиглах боломжгүй тул тооцоолох шаардлагатай.

Статистик хандлага

Статистик шүүлтүүрүүд (statistical filters), үйлдвэрлэлийн функцийн тооцоолол зэргийг багтаасан өргөн хүрээтэй техник, аргачлалууд байдаг. Энэ сонгосон арга техникийг хэр зөв ашиглах нь ихэвчлэн тоон өгөгдлийн хүртээмж, загварчлах чадвараас хамаарна. Тооцоолох аргачлалын хүрээ нь ихэвчлэн цаг хугацааны явцад хамт чиглэсэн үр дүнг өгдөг боловч боломжит гарцын хэлбэлзлийн болон гарцын хэмжээний зөрүүгээр ялгаатай байх болно.

Statistical filters нь хугацааны цувааны хувьсагчдыг мөчлөгийн бүрэлдэхүүн хэсэг болон үндсэн чиг хандлага (underlying trend) болгон дүн шинжилгээ хийхийг оролддог. Статистикийн хоёр үндсэн шүүлтүүрийг ашигладаг:

- Нэг хувьсагчтай шүүлтүүр (Univariate filters) нь дангаараа бодит гарцын ажиглагдсан утган дээр үндэслэн боломжит гарцын цувралыг гаргадаг (жишээлбэл, өөрчлөлтийн дундаж, шугаман чиг хандлага, Ходрик-Прескотт (HP) ба Band Pass filters). Univariate filters нь зөвхөн статистик тоо ба ДНБ -ий талаарх өнгөрсөн мэдээллийг багтаасан байдаг тул ДНБ болон бусад макро эдийн засгийн хувьсагчдын хоорондын хамаарлыг орхигдуулдаг. Хамгийн сүүлийн үеийн боломжит гарцын тоон өгөгдөл нь бодит гарцын сүүлийн үеийн өөрчлөлтөөр ("end-point problem" гэж нэрлэгддэг) нөлөөлөгдөж болох бөгөөд ДНБ-ий шинэ өгөгдлөөр шинэчлэгдэж болно.
- Олон хувьсагчтай шүүлтүүр (Multivariate filters) нь ДНБ -ий тоон өгөгдлийг эдийн засгийн мөчлөгийн байдлыг харуулсан бусад мэдээллээр баяжуулдаг. Инфляц ба гарцын зөрүү (Филлипсийн муруй) Гарцын зөрүү ба тэнцвэргүй байдал дахь ажилгүйдлийн хоорондын хамаарал (Окунын хууль) гэх мэт нөхцөлт харилцааны багцаас гарцын зөрүүний тооцоог гаргадаг. Мэдээллийг илүү өргөн хүрээнд ашигладаг тул эдгээр тооцоог илүү найдвартай гэж үздэг

Үйлдвэрлэлийн функцийн хандлага: Өөр нэг нийтлэг арга бол үйлдвэрлэлийн процесст оруулсан орцыг ашиглан эдийн засгийн үйлдвэрлэлийн функцийг үнэлэх явдал юм. Боломжит гарц нь ажиллах хүчний нийлүүлэлт, хөрөнгийн нөөц, тэдгээрийг нэгтгэх хамгийн их үр ашгийн (олон хүчин зүйл эсвэл нийт хүчин зүйлийн бүтээмж) функц гэж үздэг.

ДНБ-ий бодит үйлдвэрлэл, зардлыг төсөөлөх

Бодит ДНБ-ийг төсөөлөхийн тулд нийлүүлэлт ба эрэлтийн талыг тусад нь авч үзэх, дараа нь төсөөлөл хоорондох зөрчилдөөнийг арилгах нь чухал юм.

Нийлүүлэлтийн талын төсөөлөл: ДНБ (үйлдвэрлэл)

ДНБ-ий анхны суурь тооцоог боловсруулах арга хэрэгсэл болох үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон нийт ДНБ болон ДНБ (үйлдвэрлэл)-ийг салбараар төсөөлөх нь нийтлэг байдаг. Аж үйлдвэрийн салбар бүрийн төсөөллийг өнгөрсөн үеийн өсөлтийн хурдыг үнэлэхэд үндэслэв:

$$Y_{t+1} = \sum_{j \in J} y_{j,t+1} = \sum_{j \in J} y_{j,t} \left(\frac{y_{j,t+1}}{y_{j,t}} \right) = \sum_{j \in J} \exp[\ln(y_{j,t}) + \Delta \ln(y_{j,t+1})]$$

Энд Y нь t үе дэх нийт ДНБ ба y_j нь салбарын ДНБ.

Төсөөлөл хийхийн тулд эдийн засгийн янз бүрийн томоохон салбаруудын талаарх мэдээллийг цуглуулдаг бөгөөд үүнд Хөдөө аж ахуй, уул уурхайн үйлдвэрлэлийн өнөөгийн тооцоо орно. Суурь төсөөллийг гаргахын тулд эдгээр мэдээлэл ба бусад мэдээллийг хамруулахын ач холбогдлыг онцолсон мэдээлэл, дүгнэлтээр нэмж оруулах болно.

Энэхүү үйл явцын цаашдын өргөтгөл нь илүү их давтамжтай (өдөр тутмын болон сар тутмын) өгөгдөл дээр үндэслэн ирэх улирлын үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон ДНБ-ий бодит цагийн тооцоог (real-time estimate) гаргахын тулд одоо нэвтрүүлэх тэргүүлэх үзүүлэлт боловсруулах хэрэгтэй. Ирэх улирлын ДНБ -ий тооцоог шинэ тоон мэдээлэл гарахын хэрээр тасралтгүй шинэчилж болно.

Тэмдэглэл: үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон дотоодын нийт бүтээгдэхүүний салбараар гаргасан тооцоолол 2021-2024 оны хооронд Макро-төсвийн төсөөллийн хэсэгт энэ аргыг ашиглан урьдчилан тооцоолсон болно.

Эрэлтийн талыг төсөөлөх: ДНБ (зарлага)

Эрэлтийн тал нь хэрэглээ, хөрөнгө оруулалт, экспорт, импортын зардлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг төсөөлөх явдал юм.

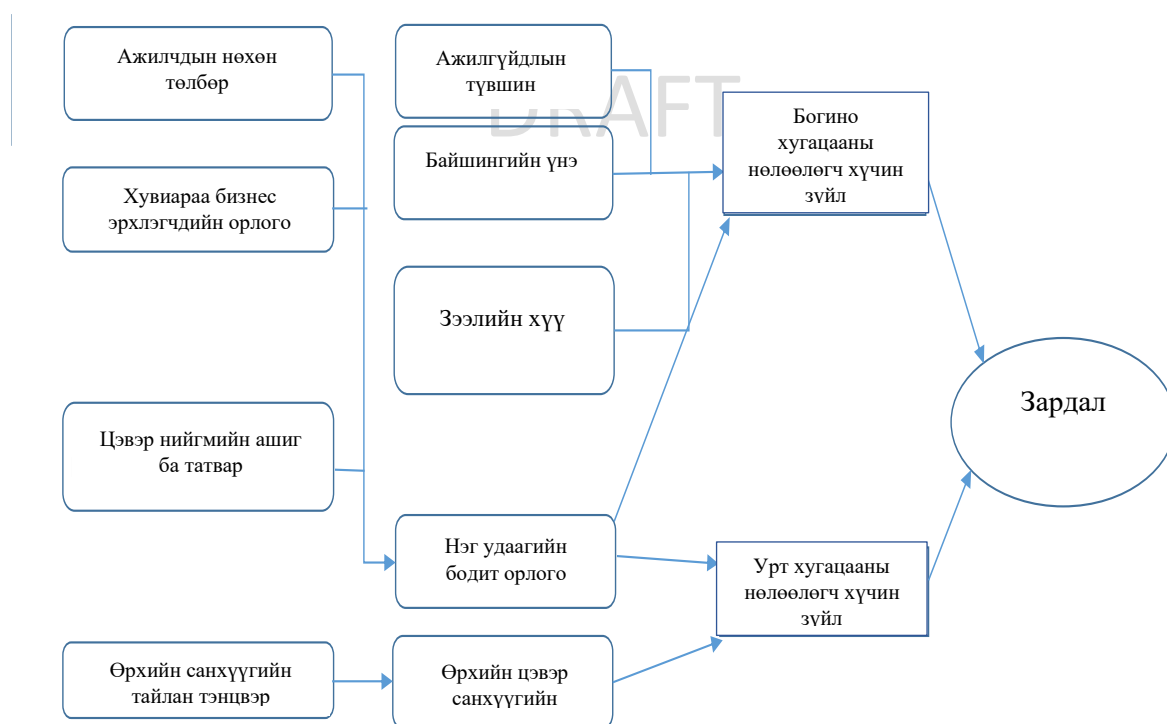
Өрхийн хэрэглээ

Өрхийн хэрэглээ нь ихэвчлэн зарлагын хамгийн том бүрэлдэхүүн хэсэг боловч Монголд экспорт нь илүү том бүрэлдэхүүн болдог. Ихэвчлэн өрхийн хэрэглээний эхний дөрөвний нэг хэсгийг олон давтамжтай судалгаа, эдийн засгийн өргөн хүрээний тоон өгөгдлийг ашиглан төсөөлдөг. Жижиглэн худалдааны судалгааны өгөгдлийг ирэх улиралд багтаан авах боломжтой бөгөөд өрхийн хэрэглээний олон бүрэлдэхүүн хэсгүүдтэй хүчтэй хамааралтай байдаг. Бусад хэсэгчилсэн мэдээлэлд хэрэглэгчийн итгэл, цахим эсвэл зээлийн картын гүйлгээний мэдээлэл орно.

Эхний улирлаас хойш эсвэл хоёр өрхийн хэрэглээг ихэвчлэн тогтмол орлого ба цэвэр орлогыг (татварын дараах) хамруулсан амьдралын мөчлөгийн загвар дээр үндэслэн алдааг залруулах тодорхойлолтыг (error correction specification) ашиглан загварчилдаг бөгөөд цэвэр орлого, эд баялаг нь урт хугацаанд гол хөдөлгөгч хүч болдог.

Загварын богино хугацааны тодорхойлолтод хүүгийн хэмжээ, зээлийн өртөг, ажилгүйдлийн түвшин болон хадгаламжийг болгоомжлох үүднээс хадгалж эхлэх гэх мэт эдийн засгийн бусад хувьсагчдыг оруулж болно. Жишээлбэл: Ажилгүйдэл нэмэгдэж байгаа үед хэрэглэгчид ажлын байрны найдваргүй байдлаас болж зардлаа бууруулж магадгүй юм.

Дараах диаграмм нь өрхийн хэрэглээг богино болон урт хугацаанд хэрхэн, яаж жолоодох тухай бидний төсөөллийг дүрслэн харуулж байна. Өрхийн хэрэглээний үндсэн хөдөлгөгч хүч бол хөдөлмөр эрхлэлтээс олсон орлого (ажилчдын цалин хөлс), хувиараа хөдөлмөр эрхлэх эсвэл жижиг бизнес эрхлэлтээс олсон орлого (хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн орлого), төрөөс авсан орлого (ажилгүйдлийн тэтгэмж эсвэл тэтгэврийн) орно. Ideally income гэдэг нь төлсөн татварыг хасаж тооцсоны дараа хасагдсан орлого юм.

Compensation of employees: Ажилчдын нөхөн төлбөр

Self-employed income: Хувиараа бизнес эрхлэгчдийн орлого

Net social benefit and taxes: Цэвэр нийгмийн ашиг ба татвар

HH balance sheet: Өрхийн санхүүгийн тайлан тэнцвэр

Unemployment rate: Ажилгүйдлийн түвшин

House price: Байшингийн үнэ

Interest rate: Зээлийн хүү

Real disposable income: Нэг удаагийн бодит орлого

HH net financial wealth: Өрхийн цэвэр санхүүгийн хөрөнгө

Short run drivers: Богино хугацааны нөлөөлөгч хүчин зүйл

Long run drivers: Урт хугацааны нөлөөлөгч хүчин зүйл

Consumption: Зардал

Өрхийн цэвэр баялаг (HH net financial wealth) нь ихэвчлэн өмч хөрөнгө, хувьцааны цэвэр үнэ цэнийг багтаадаг.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралт дахь материал нь өрхийн хэрэглээг төсөөлөхийн тулд өрхийн бодит хэрэглээ ба бодит орлого (COE) хоорондын хамаарлыг тооцоолсон болно. COE -ийн төсөөллийг хөдөлмөр эрхлэлт, цалингийн өсөлтийн төсөөллөөс гаргаж авсан болно.

Засгийн газрын хэрэглээ

Засгийн газрын хэрэглээний төсөөллийг ихэвчлэн Сангийн яам (эсвэл Төсвийн байгууллага)-ын төсвийн хэлтсээс гаргадаг. Эдгээр төсөөлөл нь ихэвчлэн нэрлэсэн доллароор хэмжигдэх бөгөөд нийтийн хэрэглээний (public) дефляторын түүхэн хөдөлгөөн болон хэрэглээний үнийн инфляцын төсөөлөл дээр үндэслэн засгийн газрын бодит зардал болж хувирдаг.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралтад засгийн газрын зарлагын зохих бүрэлдэхүүн хэсгүүдээс (жишээлбэл, бараа, үйлчилгээ) төсөөллийг авч, засгийн газрын хэрэглээний ДНБ-ий тогтвортой байдлын төсөөлөхийн тулд Засгийн газрын хэрэглээний дефляторын таамаглалыг ашигладаг.

Хувийн хөрөнгө оруулалт

Хувийн хөрөнгө оруулалт нь тогтворгүй байдлаас шалтгаалан төсөөлөхөд хүндрэлтэй байдаг. Хувийн хөрөнгө оруулалт нь машин механизм, тоног төхөөрөмж болон хуваагддаг ба эдгээр нь хувийн хөрөнгө оруулалтын бүрэлдэхүүний өөр өөр хүчин зүйлүүдтэй уялддаг. (хүлээн зөвшөөрдөг)

Дараагийн улирлаас цааш эсвэл хоёр тодорхойлогч загварт (2 indicator model) нь барилгын зөвшөөрлийн өгөгдөл, бизнесийн судалгаанаас авсан хүчин чадлын ашиглалтын мэдээлэл, компанийн хөрөнгийн зарцуулалтын талаарх тооцоолол хэрэгтэй болох нь батлагдсан.

Дунд хугацааны хувийн хөрөнгө оруулалтыг төсөөлөл нь хөрөнгө оруулалтын бүтцээс хамаарна. Монголд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт нь уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулалтын давамгайлсан байдал хэвээр байх магадлалтай.

Уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын төсөөллийг хийхдээ уг салбарын төслүүдийг тус тусад нь төсөөлөх нь зүйтэй бөгөөд үүнд импорт, экспортын төсөөллийн тооцоонд нөлөөлөх, янз бүрийн хөрөнгө оруулалт, өөрчлөлтийн өөр өөр явцыг тусгах болно. Уул уурхайн төслүүдийн зарцуулалтын тооцоог компанийн мэдэгдэл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, шинжээчдийн тайланг ашиглан гаргаж болно.

Уул уурхайн томоохон компаниудтай шууд тогтмол холбоо тогтоох нь нийт зардлын өөрчлөлт, дуусах хугацаа, барилгын ажлын хоцролт, зардлын хэтрэлт болон төсөлд нөлөөлж буй бусад асуудлуудыг ойлгоход чухал ач холбогдолтой юм. Эдгээр хүчин зүйлүүд нь бизнесийн хөрөнгө оруулалтын төлөв байдалд нөлөөлнө.

Тэмдэглэл: Макро-төсвийн төсөөллийн хавсралтад дахь материал нь хувийн хөрөнгө оруулалтыг төсөөлөх түүхэн түвшний дунджийг ашиглан энгийн аргаар хийсэн. ТТБЗ-ийн макро эдийн засгийн төсөөллийн загварт хувийн хөрөнгө оруулалтыг төсөөлөх аливаа аргыг уул уурхайн төслүүдийн талаарх мэдээллээр хангах шаардлагатай болно.

Засгийн газрын хөрөнгө оруулалт

Засгийн газрын хэрэглээний нэгэн адил засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын төсөөллийг Төсвийн газар (Сангийн яам) -аас гаргадаг бөгөөд ихэвчлэн дэд бүтцийн төсөл байх ба Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын зардлын төлөвлөгөөнд үндэслэдэг. Засгийн газрын бодит хөрөнгө оруулалтын төсөөллийг гаргахын тулд ихэвчлэн дефляторын төсөөллийг өнгөрсөн үеийн өсөлтийн хурдад үндэслэн дотоодын үнийн өсөлтийн төсөөллийг харгалзан үздэг.

Тэмдэглэл: Макро-төсвийн төсөөллийн хавсралтад 2022 оны Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдлээс капиталын зарцуулалтын төсөөллийн тооцоог авч, улсын хөрөнгө оруулалтын бодит урьдчилсан мэдээг гаргахын тулд төсвийн хөрөнгө оруулалтын дефляторын төсөөллийг ашигладаг.

Нөөц

Нөөц буюу "бараа материалын үлдэгдэл" гэдэг нь нэн даруй зарагдах эсвэл үйлдвэрлэлийн явцад ашиглах гэхээсээ илүү пүүсүүдийн эзэмшиж буй бараа, материалын нөөц юм. Нөөцийн өөрчлөлт нь үндэсний нийт зарлагын (эсвэл дотоодын эрэлт, жишээ нь хэрэглээ, хөрөнгө оруулалт) улирал тутмын өсөлтөд чухал хувь нэмэр оруулж болох боловч жилийн туршид голчлон багахан нөлөө үзүүлдэг.

Үйлдвэрлэл, экспортын үзүүлэлтүүд нь ойрын хугацааны төсөөллийн хувьд нөөцийн өөрчлөлтийн чиглэлийг (баримжаа) ойлгох боломжийг олгодог. Энэхүү тохируулгаас гадна зардлын аргаар тооцсон ДНБ-д нөөцийн оруулсан хувь нэмэр хамгийн бага хэмжээнд байх нь практикт түгээмэл байдаг.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хүрээний тооцоололд нөөцийн түүхэн өөрчлөлтийн дунджийг ашиглав.

Бараа, үйлчилгээний экспорт

Экспортыг ихэвчлэн өөр өөр хүчин зүйлсийн нөлөөг тусгасан бүрэлдэхүүн хэсгийн түвшинд төсөөлдөг. Экспортын хэмжээ нь хөдөө аж ахуй болон бусад нөөцийн барааг агуулсан нийлүүлэлтийн талын өөрчлөлтөөс хамаардаг. Уул уурхайн түүхий эдийн давамгайлсан байдал, нийт экспортын бараа бүтээгдэхүүний салбарт Хятад улс давамгайлж байгааг харгалзан бараа бүтээгдэхүүний экспортын төсөөллийн хандлагыг хийнэ.

Уул уурхайн экспортын хэмжээ үйлдвэрлэлээс ихээхэн хамаардаг. Үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг төсөөлөх боломжтой боловч бодит үйлдвэрлэлд засвар үйлчилгээний хуваарь, цаг агаарын эрс тэс өөрчлөлт, тээвэрлэх байгууламжийн саатал зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлж болно.

Уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээг ихэвчлэн тухайн жилийн хүлээгдэж буй үйлдвэрлэл, уурхай, тээврийн зангилааны хүчин чадал дээр үндэслэн томоохон уул уурхайн компаниудаас авдаг. Энэхүү мэдээлэл шууд холбоо барих, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр мэдээлэх эсвэл уул уурхайн үйлдвэрлэл ба экспортын талаарх төсөөлөл хийдэг зах зээлийн шинжээчдээс авах боломжтой.

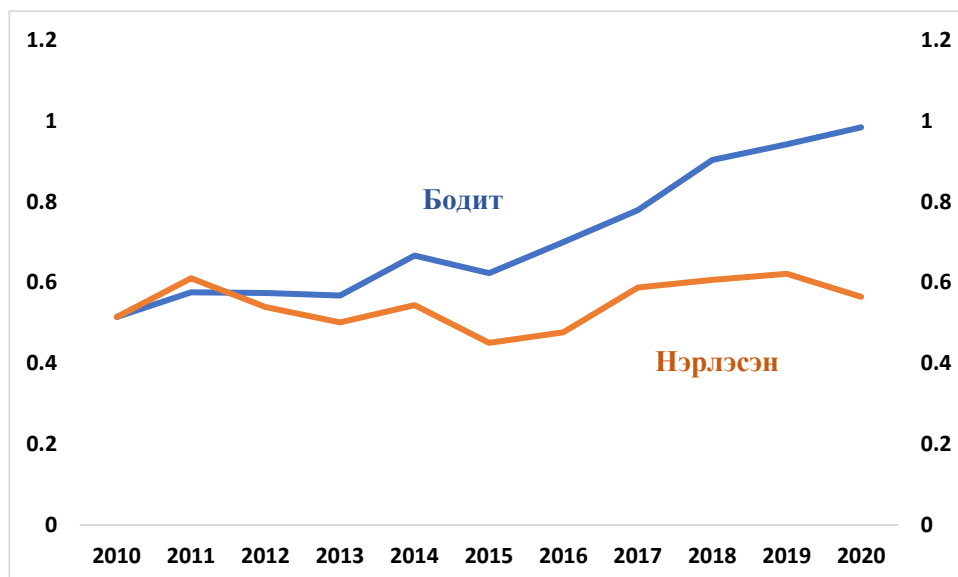
Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралтад экспортын түүхэн хэмжээ, бараа бүтээгдэхүүний үнэ цэнийг багтаасан болно. Экспортын үнэ нь тоо хэмжээнээс хамаардаг. Экспортын нийт хэмжээ, үнэ цэнийн төсөөллийг гаргахын тулд зөвхөн уул уурхайн гол нэрийн түүхий эд, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үнэ цэнэ, үнийн төсөөллийг ашигладаг. Импорт нь дотоодын эрэлттэй нягт холбоотой бөгөөд дотоодын эрэлтийн эзлэх хувь нь өөрчлөгдөж буй сонголт, дотоодын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үнийн хүчтэй өрсөлдөөнийг илэрхийлдэг. Импортыг төсөөлөх нийтлэг арга бол error correction relationship-ийг тооцоолох явдал юм.

$$\Delta \ln M_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln GNE_t + \beta_2 \Delta \ln \left(\frac{pm_t}{pgne_t} \right) - \gamma \cdot (\ln M_{t-1} - \ln GNE_{t-1} - \delta \ln \left(\frac{pm_{t-1}}{pgne_{t-1}} \right)) + u_t$$

M: импорт бол ҮНБ: дотоодын эрэлт, pm ба pgne нь тус тусын үнэ юм.

Монгол Улсын хувьд импорт ба зардлын аргаар тооцсон ДНБ-ийн харьцаа нь (import penetration ratio гэж нэрлэдэг) сүүлийн 10 жилийн хугацаанд эрс нэмэгдсэн болохыг энэ харьцаа 1-тэй ойролцоо утга авч байгаагаас харж болно. Энэ нь байж боломгүй мэт бөгөөд үндэсний статистикийн хороотой импортын дефляторын талаарх хэлэлцэх хэрэгтэй байж магадгүй юм.

Зураг 3: Импортын нэвтрэлтийн харьцаа (хувь)

Эх сурвалж: ҮСХ, зохиогчдын тооцоолол

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хүрээний хавсралтад дээрх хамаарлыг тооцоолсон болно. Гэсэн хэдий ч импортын нэвтрэлтийн харьцааны (import penetration ratio)-ийн төсөөллийн тэгшитгэлийг ахин бичжээ.

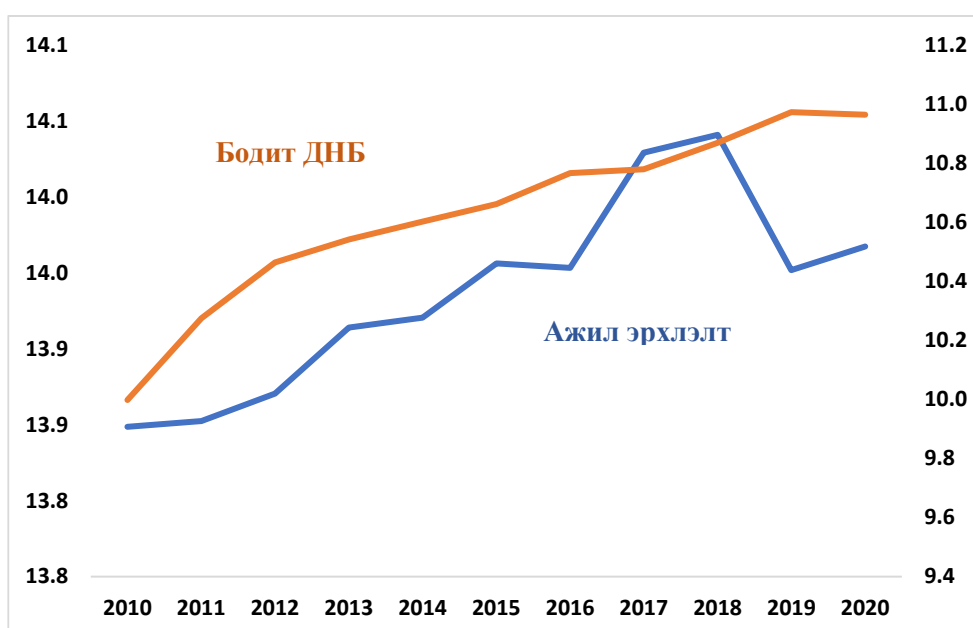
Ажил эрхлэлт

Ажил эрхлэлтийн төсөөлөл хийх нийтлэг хандлага нь ДНБ ба бодит цалинтай холбоотой алдааг засах харилцааг (error correction relationship) харуулав:

$$\Delta \ln E_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln GDP_t + \beta_2 \Delta \ln E_{t-1} - \gamma \cdot (\ln E_{t-1} - \delta_1 \ln GDP_{t-1} - \delta_2 \ln \left(\frac{W}{CPI}\right)_{t-1}) + u_t$$

Хөдөлмөр эрхлэлтийн график нь 2017 оноос өмнө ажил эрхлэлт тогтвортойгоор хурдацтай өсч байсныг харуулав. Гэсэн хэдий ч 2017 оноос хойш ажил эрхлэлт ДНБ-ий өөрчлөлттэй холбоогүйгээр ихээхэн хэлбэлзэлтэй байгаа бөгөөд энэхүү өгөгдлийн асуудлыг Үндэсний статистикийн хороотой хэлэлцэх нь чухал болно.

Зураг 4: Ажил эрхлэлт ба бодит ДНБ

Эх сурвалж: ҮСХ, зохиогчдын тооцоолол

Өрхийн хэрэглээний төсөөллийг гаргахын тулд өрхийн орлогыг тооцох шаардлагатай бөгөөд үүнийг ажлын эрхлэлтийн төсөөллөөр гаргана.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралт дахь материалд ажлын байрны сүүлийн үеийн тогтворгүй байдлыг хасахын тулд тооцоолох хугацааг богиносгосон жишээг оруулсан бөгөөд эдгээр тооцооллыг хөдөлмөр эрхлэлтийн төсөөлөлд ашигладаг.

Ажиллах хүчний оролцоо

Богино хугацаанд ажиллах хүчний оролцооны түвшинг загварчлахдаа ажил эрхлэлтэд ажиллах хүчний нааштай нөлөөг авч үзнэ.

$$\ln \left(\frac{LF}{WAP}\right)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln \left(\frac{LF}{WAP}\right)_{t-1} + \beta_2 \ln \left(\frac{E}{WAP}\right)_t + u_t$$

LF: ажиллах хүч (ажил эрхлэлт ба ажилгүйдэл), WAP: хөдөлмөрийн насны хүн ам бөгөөд ихэвчлэн 16 ба түүнээс дээш насны хүмүүс байдаг.

Ажиллах хүчний оролцооны тоон өгөгдөл нь ихэвчлэн маш нарийвчлалтай бөгөөд насны бүлэг, хүйсээр ангилдаг ба энэ нь дунд хугацааны төсөөллийн төсөлд чухал чиг хандлагыг нээж өгдөг. Жишээлбэл, сүүлийн хэдэн арван жилийн хугацаанд эмэгтэйчүүдийн оролцоо мэдэгдэхүйц өсч, залуучуудын оролцоо буурч, дэлхийн санхүүгийн хямралаас хойш ахмад ажилчдын оролцоо нэмэгдсэн байна. Эдгээр чиг хандлага нь богино хугацааны мөчлөгийн нөлөөллөөс давсан ба ажиллах хүчний оролцооны түвшний төсөөлөлд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Эдгээр чиг хандлагыг нэгтгэсэн загвараас гаргаж авсан үр дүнд дүгнэлт хийх, /эсвэл чиг хандлагын техникийг ашиглан ажиллах хүчний оролцоог хүйс, насаар нь төсөөлөхийг хичээдэг нарийвчилсан тогтолцоог боловсруулах гэсэн утгыг нэгтгэсэн тэгшитгэлд тусгахад хэцүү байдаг.

Ажилгүйдлийн түвшин

Ажилгүйдлийн түвшинг ихэвчлэн ажил эрхлэлт, ажиллах хүчний талаарх төсөөлөлд үндэслэн тооцно. Эдгээр хандлагууд нь ажилгүйдлийн түвшний төсөөлөл хийхийн тулд ашиглаж болох аргууд байдаг бөгөөд энэ нь дээр дурдсан аргачлалуудтай нийцтэй байдлыг шалгах болно. Окунын хууль нь ажилгүйдлийн түвшин ба бодит ДНБ-ий хоорондын хамаарлыг харуулах бөгөөд ДНБ-ий төсөөллийн тооцоог харгалзан ажилгүйдлийн түвшний төсөөллийг гаргах боломжийг олгодог.

$$U_t - U^* = \theta(Y_t - Y^*)$$

U нь ажилгүйдлийн түвшин, U^* нь NAIRU (түвшинг илэрхийлнэ, ажилгүйдэл NAIRU-ийн түвшинд байвал инфляц тогтмол байна), Y нь ДНБ, Y^* нь боломжит ДНБ.

Үнэ ба инфляци

Үнийн индекс ба инфляци

Эдийн засаг дахь үнийг төсөөлөх тухайд гэвэл бид 2 төрлийн үнийн индексийг авч үзнэ. Өрхийн худалдан авсан бараа, үйлчилгээний үнийн харьцангуй өөрчлөлтийг хэмждэг хэмжигдэхүүн болох Хэрэглээний үнийн индекс (ХҮИ) ба эдийн засгийн бүх шинээр бүтээсэн дотооддоо үйлдвэрлэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний үнийн түвшний өөрчлөлтийг хэмждэг Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний дефлятор юм. Үнийн хоёр хэмжигдэхүүний хооронд ялгаа байгаа хэдий ч тэд ихэвчлэн цаг хугацааны явцад хамтдаа хөдөлдөг.

ХҮИ-ийн инфляцыг төсөөлөх

Хэрэглээний үнийн индекс (ХҮИ) нь өрхүүдийн худалдаж авсан өргөн хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнийн өөрчлөлтийн ерөнхий хэмжүүр юм. Өргөн хэрэглээний барааны үнийг тогтмол судалдаг бөгөөд эдгээрийг өрхийн зардалд эзлэх хувийн жингээр хэмжиж, өрхийн судалгаанаас тооцоолсноор эдийн засгийн хэрэглээний үнийн өөрчлөлт буюу инфляцыг хэмждэг.

Инфляцын гол онцлог нь тогтмол гараад байдаг үзэгдэл бөгөөд өөрөөр хэлбэл тухайн үеийн инфляцын түвшин өмнөх үеийн инфляцын түвшинтэй ихээхэн хамааралтай гэсэн үг юм. Инфляцын түвшний энэхүү онцлог шинж чанар нь олон оронд

ажиглагдаж, мөнгөний бодлогын олон хэлбэрийг үүсгэж, хөгжлийнхээ янз бүрийн үе шатанд байдаг.

Өмнөх үеийн инфляцын түвшинг төсөөлөл болгон ашиглахын оронд инфляцын суурь түвшин (тогтворгүй зүйлүүдийг оруулаагүй болно), өмнөх үеийн инфляцын хүлээгдэж буй түвшин (судалгаа эсвэл бондын үнийн зөрүүгээс) эсвэл инфляцыг онилох дэглэм эсвэл тогтворжуулах хөтөлбөрийн инфляцын зорилтот түвшинг дүгнэх төсөөллийн эхлэл болгон ашиглаж болно.

Инфляцыг төсөөлөх хамгийн түгээмэл функционал хэлбэр нь Филлипсийн муруй болон инфляцын түвшинг тооцох Mark-up загвар юм. Эдгээр нь ижил төстэй улс орнуудын эмпирик судалгааны коэффициентын тооцооллыг ашиглан эдийн засгийн хувьд тооцоолсон эсвэл тохируулагдсан байдаг.

Филлипсийн муруй

Филлипсийн муруй хандлага нь гарцын зөрүүний (GAP) хамаарлыг доорх байдлаар тодорхойлдог.

$$\Delta CPI_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta CPI_t^e + \beta_2 GAP + u_t$$

Гарцын зөрүү нь боломжит гарц эсвэл чиг хандлагын гарцаас доогуур эсвэл дээгүүр байгаа түвшинг хэмждэг. Энэ нь (гарц) боломжит хэмжээнээс давсан ба дотоодын эрэлт нь эдийн засгийн нийлүүлэлтийн хүчин чадалтай харьцуулахад өндөр байгаа тохиолдолд пүүсүүд өрсөлдөгчдөө, борлуулалтаа алдахаас эмээхгүйгээр үнээ өсгөх замаар ашгаа нэмэгдүүлэх боломжтой. Түүнчлэн, пүүсүүд үнийн өсөлтөөр дамжуулан зардлын өсөлтийг худалдан авагчдад дамжуулах боломжтой болно гэдгийг мэддэг учраас ажилчид цалингаа нэмэгдүүлэхийг шаарддаг. Үүний үр дүнд инфляцын түвшин нэмэгдэж байна.

Нөгөөтэйгүүр, сөрөг гарцын зөрүүтэй (эсвэл ажилгүйдлийн түвшин өндөр) байгаа үед үнийн бууралтын дарамт бий болдог (мөн цалингийн эрэлт бага байдаг), инфляцын түвшин буурах хандлагатай байдаг. Энэ харилцан хамаарлын инфляцын хүлээлтийн хэмжүүр (CPIe)- ээр нэмэгдүүлж ирээдүйн үнийн тохиргоог бий болгож чадна. Инфляцын хүлээлтийг улс, орнууд судалгаа, инфляцын индексжүүлсэн бонд гэх мэт санхүүгийн зах зээлээс авах боломжтой. Инфляцын хоцрогдол нь инфляцын хүлээлтэд проху байж болно (ажиглагдахгүй эсвэл хэмжигдэхгүй).

The markup загвар (үнийн загвар)

Өөр нэг арга бол орцуудын үнийн өөрчлөлтийн загвар ба инфляцыг төсөөлөхийн тулд эдгээр харилцааг ашигладаг загварчлал юм. Энэ аргачлалыг “the markup загвар” гэж нэрлэдэг. Энэ нь пүүсүүд үнийг тогтоохдоо үйлдвэрлэлийн бүх орцын нийт ба тогтмол зардал, ашгийг хамарсан fixed markup (борлуулалтын үнэ ба өртгийн хоорондох ялгаа) нэмэгдлээр тогтоодог гэж үздэг. Цалингийн хэмжүүр нь хөдөлмөрийн бүтээмжид тохируулагддаг гол хэмжүүр бөгөөд олон бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэлд хөдөлмөр нь инфляцийн хүчин зүйл болдог. Импортын үнэ нь мөн инфляцын өдөөх гол хувьсагч болдог.

Импортын үнэ нь мөн инфляцыг импортлох хүчин зүйл болдог.

$$\Delta \ln CPI_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta \ln ULC_t + \beta_2 \Delta \ln PM_t - \gamma \cdot (\ln CPI_{t-1} - \mu - \delta \ln ULC_{t-1} - \theta \ln PM_{t-1}) + u_t$$

The markup model загварыг эдийн засгийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан пүүсийн үнийг өсгөх чадварыг барих ба гарцын зөрүүг багтаах боломжтой.

Төсөөлөл хийх загварчлалд инфляцид нөлөөлөх бусад хүчин зүйлүүдийг нэмж болно. Жишээлбэл, шууд бус татварын болон тогтоосон үнийн өөрчлөлтүүд инфляцын түвшинд шууд нөлөөлдөг. Эдгээр өөрчлөлтүүд нь инфляцид шууд нөлөөлөх ба тогтоосон үнийн өөрчлөлтүүдийн хувьд үнийн өөрчлөлтийн хэмжээ, ХҮИ-ийн сагсан дахь бараа, үйлчилгээний тогтоосон үнийн хувь хэмжээ зэргээс хамаарна.

ДНБ -ий дефляторын өөрчлөлтийг төсөөлөх

ДНБ -ий дефляторыг ихэвчлэн үйлдвэрлэлийн болон зарлагын аргаар тооцсон ДНБ -ий бүрдэл хэсгүүдийн үнийн янз бүрийн хөдөлгөөнийг тусган хуваасан байдлаар төсөөлөл хийдэг. Зарлагын аргаар тооцсон ДНБ-ий дефляторыг төсөөлөх зарим аргыг санал болгож байна.

- Өрхийн хэрэглээний дефляторын төсөөллийг ихэвчлэн хэрэглэгчийн үнийн төсөөлөлд суурилдаг. Энэ нь хоёр хэрэглэгчийн үнийн хэмжигдэхүүн (ХҮИ гэх мэт) хоорондын хүчтэй хамаарлыг тусгасан хэрэглэгчийн үнийн инфляцын төсөөлөлд үндэслэдэг.
- Бизнесийн хөрөнгө оруулалтын дефляторыг түүхэн чиг хандлагыг ашиглан төсөөлж, импортын барааны дефлятор, дотоодын өртөг, түүний дотор цалингийн өсөлтийн тууштай байдлыг хангах боломжтой болно. Бизнесийн хөрөнгийн ихээхэн хэсгийг импортоор оруулж ирдэг нь ердийн үзэгдэл тул импортын үнийн өөрчлөлт ба бизнесийн хөрөнгө оруулалтын үнийн өөрчлөлтийн хоорондын хамаарлыг хангах юм.
- Экспортын дефляторын төсөөллийг ихэвчлэн гол түүхий эдийн дэлхийн үнэ болон бусад бүтээгдэхүүний экспортыг нэрлэсэн валютын ханшийн түвшингийн төсөөллийг хэрэглэж дотоодын үнэд хөрвүүлдэг. Үйлчилгээний экспортын дефляторын төсөөлөл нь ихэвчлэн ХҮИ-ийн төсөөллийг ашигладаг.
- Барааны импортын дефляторыг төсөөлөхөд ихэвчлэн дэлхийн зах зээлийн үнийн төсөөллийг ашиглах ба задалбал: хэрэглээ, завсрын болон хөрөнгийн ангилал, нэрлэсэн ханшийн төсөөллийг хамруулдаг. Үйлчилгээний дефляторыг төсөөлөхдөө дэлхийн үнийн индекс эсвэл цалингийн хэмжүүр, нэрлэсэн ханшийг ашигладаг. ОУВС-гийн WEO мэдээллийн сан нь улс орны мэдээлэл, урьдчилсан мэдээнд сайн эх сурвалж болдог.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралтад дефляторыг уул уурхайн түүхий эдийн төсөөллөөс гаргаж авсан экспортын дефляторыг эс тооцвол түүхэн өсөлтийн хурдыг ашиглан тооцоолно.

Валютын ханшийг төсөөлөх

Валютын ханш нь макро эдийн засгийн хувьсагчдыг үнэн зөв төсөөлөхөд хамгийн төвөгтэй байдаг. Валютын нэрлэсэн болон бодит ханшийн төсөөлөл нь хоорондоо нийцэж, ХҮИ-ийн инфляцын түвшний төсөөлөлтэй нийцэж байх ёстой (дотоодын болон дэлхийн, ОУВС -гийн WEO мэдээллийн сан).

Ерөнхийдөө валютын ханшийг төсөөлөх энгийн бөгөөд сайн арга нь бодит ханшийн түвшин нь төсөөлөл хийж буй хугацаанд тогтмол байна гэж үзэхэд үндэслэдэг. Бодит валютын ханш (R), нэрлэсэн валютын ханш (E) ба дотоод дахь харьцангуй үнэ (P) ба гадаад үнэ (Pf) хоорондын дараах хамаарлыг ашиглаж болно.

$$R = \frac{EP}{Pf}$$

Дотоод болон гадаад ХҮИ-ийн төсөөллөөс хамааран нэрлэсэн ханшийн замыг сонгох болно.

Орлогыг төсөөлөх нь

Энэ хэсэгт орлогыг төсөөлөх олон төрлийн аргуудыг тусгасан болно. Орлогын төсөөлөл нь төсвийн үйл явцын чухал бүрэлдэхүүн ба төсвийн тогтвортой байдлын талаар засгийн газарт баримжаа өгөх замаар төсвийн үйл явцад чухал хувь нэмэр оруулдаг. Орлогын төсөөллийг аль болох үнэн зөв гаргахыг эрмэлзэх нь зорилго байх ёстой бөгөөд энэ бүлэгт дурдсан аргачлал нь энэ зорилгод хүрэхэд туслах нь тодорхой юм.

Төсөөлөл хийх үйл явцын эхний алхам нь орлогын өгөгдлийн сайжруулалт, өөрчлөлтийн болон чиг хандлагын шалтгаантай танилцах нь чухал юм. Эдийн засаг, бодлогын аль алиных нь талаар мэдлэгтэй байх нь эдгээр өгөгдлийг тайлбарлахад маш чухал юм. Учир нь энэхүү мэдлэг нь доор хэлэлцсэн аргачлалаас гаргаж авсан төсөөллийг мэдээлэх болно.

Татварын орлогыг төсөөлөх нийтлэг хандлага

Орлогын төсөөлөл хийхэд хэд хэдэн нийтлэг хандлагуудыг хэрэглэх бөгөөд энэ хэсэгт авч үзэх болно. Арга тус бүрийг тусад нь хэлэлцэх ба эдгээр нь бие биенээ үгүйсгэх албагүй бөгөөд хандлага тус бүрийг илүү сайжруулахад ашиглаж болно.

Татварын оновчтой хувь хэмжээ

Татварын хувь хэмжээ нь татварын баазад төлөх татварын хэмжээг хэлнэ. Тухайн татварын суурь нь цалин олох гэх мэт татварыг бий болгох үйл явдал юм. Түүнчлэн ямар арга хэмжээнд хэр хэмжээний татвар ногдуулах, татварыг тооцохдоо ямар зүйлийг хасч тооцох, ямар нэгэн хөнгөлөлт үзүүлэхийг зөвшөөрсөн эсэхийг хууль тогтоомжоор тогтооно.

Төсөөлөл хийх зорилгоор хуульд заасан татварын баазтай холбоотой хэд хэдэн асуудал бий. Татварын янз бүрийн баазын хөгжлийг үнэлэхийн тулд ихэвчлэн их хэмжээний дэлгэрэнгүй мэдээлэл шаардлагатай байдаг бөгөөд эдгээр мэдээллийг нийтлэхгүй байж магадгүй юм. Эдгээр тоон мэдээлэлтэй төсөөллийн хүрээ нь нилээд төвөгтэй ч гэсэн цааш хөгжүүлэх хэрэгтэй.

Эдгээр шалтгааны улмаас судлаачид татварын орлогын төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийх, төсөөлөл гаргахдаа ихэвчлэн проху татварын баазыг ашигладаг. Проху татварын бааз нь бодит татварын баазтай нягт холбоотой бөгөөд тоон өгөгдөл нь хэрэглэх боломжтой байдаг эдийн засгийн хувьсагч юм. Жишээлбэл, бид компанийн ашгийн талаар мэдээлэлгүй байж болох ч, компанийн ашиг орлоготой нягт холбоотой Үндэсний дансны үйл ажиллагааны нийт ашиг (GOS)-ын хэмжүүрийг ашиглаж болно. Үндэсний

данснаас ихэвчлэн олж авсан эдийн засгийн өгөгдлийг проху татварын баазад хамаарах бөгөөд орлогыг төсөөлөхөд ашигладаг.

Дараах хүснэгтэд Монгол Улсын орлогын гол зүйлүүд болон Үндэсний дансны өгөгдлөөс авсан проху татварын баазыг санал болгож байна. Зардлын аргаар тооцсон ДНБ (E) ба орлогын аргаар тооцсон ДНБ (I) -ийн нарийвчилсан төсөөлөл байхгүй тохиолдолд нэрлэсэн ДНБ -ий төсөөллийг ашиглаж болно.

Хүснэгт 8: Татварын орлогын гол зүйлс

Орлогын гол зүйлс	Проху/баримжаалах татварын суурь
Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар	Үйл ажиллагааны нийт нэмүү өртөг (GOS-Gross Operating Surplus)
Хувь хүний орлогын албан татвар	Ажиллагсдын орлого(COE-Compensations of employees)
НӨАТ	Бараа, үйлчилгээний хэрэглээ ба импорт
Нийгмийн даатгалын шимтгэл	Нэрлэсэн ДНБ
Онцгой албан татвар	Өрхийн хэрэглээ
Гадаад худалдааны татвар	Бараа, үйлчилгээний импорт
Бусад татварууд	Нэрлэсэн ДНБ
Татварын бус орлого	Нэрлэсэн ДНБ

Эдгээр Проху/баримжаалах татварын суурийг ашиглах нь орлогын төсөөллийг макро эдийн засгийн төсөөлөлтэй шууд холбож өгдөг.

Татвар төлөгчийн татварын баазыг тодорхойлсны дараа бидэнд зохих татварын хувь хэмжээ хэрэгтэй болно. Татварын оновчтой хувь хэмжээг (ETR) дараах томъёогоор тодорхойлох ба энэ нь татварын орлогыг проху татварын баазад хуваасан утга юм. Татварын оновчтой хувь хэмжээг (ETR) дараах томъёогоор тодорхойлно.

$$Effective\ tax\ rate = \frac{Tax\ revenue}{Proxy\ tax\ base}$$

Татварын оновчтой түвшин нь проху татварын суурь хэдэн хувийг бүрдүүлж байгааг харуулдаг. Үүнийг (татварын оновчтой хувь хэмжээ) ашиглах нь хуульд тодорхойлсон татварын хувь хэмжээнээс илүү бодит төсөөлөл гаргадаг. Шалтгаан нь татварын оновчтой түвшинг тооцохдоо татвараас чөлөөлөх, татвараас зайлсхийх гэх мэт тодорхой хүчин зүйлсийг харгалзан үзсэн явдал юм.

Хэрэв татварын оновчтой түвшин нь түүхэн хугацаанд харьцангуй тогтвортой байгаа бол бодлогын өөрчлөлт ороогүй тохиолдолд төсөөллийн хамрах хугацаанд тогтвортой байх болно гэж таамаглахад хялбар бөгөөд бидний орлогын төсөөлөл нь татварын баазын үржүүлсэн үр дүн юм.

Татварын оновчтой түвшин нь тогтворгүй байх тохиолдол гардаг бөгөөд ийм байж болох хэд хэдэн шалтгаан бий. Хамгийн гол шалтгаануудын нэг бол татварын

хуульд оруулсан өөрчлөлт бөгөөд үүний нэг жишээ нь хууль заасан татварын хэмжээнд өөрчлөлт оруулах явдал юм. Өөр нэг шалтгаан нь онцгой албан татвар бөгөөд энэ нь татварын оновчтой түвшин дэх проху татварын суурийн утгаас ялгаатай биш ба цаг хугацааны явцад татварын оновчтой түвшин буурахад хүргэдэг. Үүний эсрэгээр, хэрэв татвар нь аажмаар нэмэгддэг бол жишээлбэл, орлогын албан татварын хувьд ихэвчлэн тохиолддог бөгөөд олон хүн өндөр орлого руу шилжиж, татварын оновчтой түвшин нэмэгдэх болно.

Хэрэв оновчтой татварын түвшин тогтвортой биш байвал оновчтой татварын түвшинд төсөөлөх боломжтой чиг хандлага ажиглагдаж магадгүй юм. Мөн ахиу татварын түвшинд таамаглаж магадгүй. Татварын ахиуц түвшинг татварын орлогын өөрчлөлтийг татварын баазын өөрчлөлттэй харьцуулсан харьцаагаар тодорхойлно:

$$\text{Marginal tax rate} = \frac{\Delta \text{Tax revenue}}{\Delta \text{Proxy tax base}}$$

Хэрэв ахиу татварын хувь хэмжээ тогтвортой байвал орлогын өөрчлөлтийн төсөөллийг ахиу татварын түвшинг проху татварын баазын өөрчлөлтөөр үржүүлэх замаар гаргадаг.

Тэмдэглэл: макро эдийн засгийн төсөөллийн хүрээний хавсралтад оновчтой татварын түвшин тодорхойлох арга нь Монголын орлогын төсөөллийг ашигладаг. Энэ арга нь проху татварын баазын төсөөллийг хэрэглэдэг ба макро эдийн засгийн төсөөлөл болон нийт орлогын төсөөллийг хийхийн тулд гол орлогод ногдох оновчтой татварын түвшингийн төсөөллөөр хийх болно.

Уян хатан байдал(elasticities) ба Хөвөх чадвар (buoyancies)

Татварын орлогын уян хатан байдал нь тухайн хугацаанд татварын тогтолцоонд өөрчлөлт ороогүй гэж үзвэл татварын орлогын өөрчлөлтийн хувь хэмжээг татварын баазын өөрчлөлттэй харьцуулсан харьцаа гэж тодорхойлдог. Хэрэв ДНБ -ийг проху татварын баазыг илэрхийлнэ гэж үзвэл ДНБ-ий уян хатан чанар нь:

$$\text{Elasticity} = \frac{\Delta T^*/T^*}{\Delta \text{GDP}/\text{GDP}}$$

энд T^* нь өөрчлөгдөөгүй татварын системийн татварын орлогыг, өөрөөр хэлбэл тухайн үеийн татварын системийн өөрчлөлтийг тооцоолсон нөлөөллийг харгалзан тохируулсан татварын бодит орлогыг илэрхийлнэ. Татварын тогтолцоонд өөрчлөлт ороогүй хугацааны туршид орлого хэдэн хувиар өөрчлөгдсөнийг татварын баазын өөрчлөлттэй харьцуулсан харьцааг ойролцоогоор тооцоолж, уян хатан байдлын тооцоог гаргаж болно.

Татварын уян хатан байдлын ба проху tax баазын татварын баазын өсөлтийн хурдны тооцоолол нь проху татварын бааз дахь өсөлтийн хурдыг уян хатан байдлаар үржүүлэх аргаар орлогын төсөөллийг гаргаж болно. Уян хатан байдлын нарийвчилсан тооцоог хийхэд хэцүү боловч уян хатан байдлын хязгаар (range of values), ялангуяа хувь хүний орлого, ашгийн татварын хувьд тооцоолох боломжтой байдаг. Энэхүү мэдээллийг орлогын түвшин, эдийн засгийн бүтцээрээ харьцуулж болохуйц улс орнуудын

туршлагаас авах боломжтой. Татварын гол зүйлүүдэд ажиглагдсан уян хатан чанар нь ихэвчлэн харьцангуй явцуу утгын хүрээнд багтдаг. Уян хатан байдлыг үнэлэх энэхүү тооцоо нь ялангуяа уян хатан байдлын эконометрик тооцооллын түүхэн өгөгдөл байдаггүй тохиолдолд тохиромжтой байдаг.

Уян хатан байдлын гол сул тал бол татварын тогтолцооны өмнөх болон ирээдүйн өөрчлөлтийг тооцдоггүй явдал юм. Хуулиар татварын бааз, татварын хувь хэмжээ, зөвшөөрөгдөх суутгал, чөлөөлөлтийг тодорхойлсон байдаг тул эдгээр заалтын аливаа өөрчлөлт нь орлогод чухал нөлөө үзүүлж болзошгүй юм. Татварын албаны үйл ажиллагааны үр дүн, татварын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд гарсан аливаа өөрчлөлт нь татварын орлогод чухал нөлөө үзүүлж болзошгүй юм.

Өөр нэг арга бол татварын тогтолцооны өөрчлөлтийг тооцоололд оруулах явдал юм. Хөвөх чадвар гэдэг нь татварын орлогын өөрчлөлтийн нийт хувь, түүний дотор бодлогын өөрчлөлтийн нөлөөг татварын баазын хувь өөрчлөлттэй харьцуулсан харьцаа юм. Хэрэв ДНБ -ийг татварын баазын төлөөлөгч ргоху татварын бааз гэж үзвэл ДНБ-ий өөрчлөлттэй хөвөх чадвар нь (buoyancy):

$$\text{Буоуансу} = \frac{\Delta T / T}{\Delta \text{GDP} / \text{GDP}}$$

энд Т нь татварын бодит орлогыг илэрхийлдэг (татварын тогтолцооны өөрчлөлтийн нөлөөллийг тохируулахгүйгээр). Хөвөх чадвар (эсвэл уян хатан байдал) нь 1-тэй тэнцүү байх нь татварын орлого татварын баазтай ижил хэмжээгээр өсч байна гэсэн үг юм.

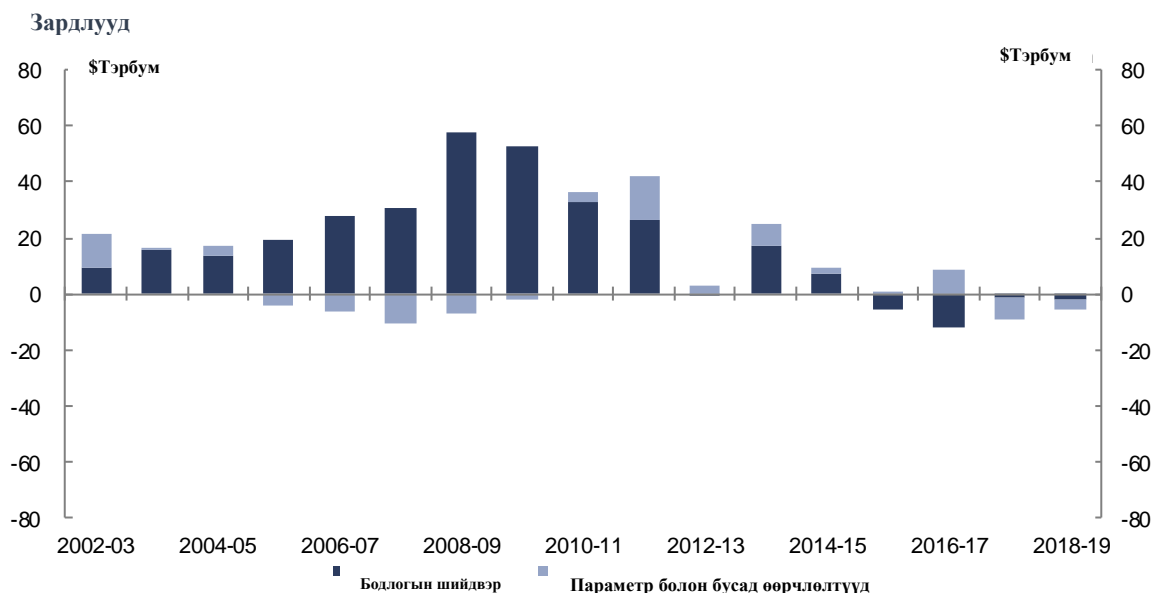
Зардлыг төсөөлөх

Засгийн газрын зарлагын талаарх олон шийдвэр нь улс төрийн шинж чанартай байдаг тул төсвийн зарлагын түвшинг төсөөлөхдөө орлогыг төсөөлөхөөс илүүтэй засгийн газрын зардлын түвшний төсөөлөлд тулгуурлах боломж бага байдаг.

Noninterest зардлыг төсөөлөх

Засгийн газрын зардалд бодлогын шийдвэр нөлөөлөх болно гэдгийг бид туршлагаасаа мэднэ. Энэ санааг харуулсан сайн жишээ бол Австралийн Засгийн газрын төсвийн өөрчлөлтийг шинэчлэлтээс өөр шинэчлэлт хүртэл тодорхойлдог гол хүчин зүйлсийг судалсан жишээ юм. Орлогын өөрчлөлтийн чухал хэсэг нь ихэвчлэн төсөөллөөсөө эдийн засгийн өөрчлөлтийн үр дүн болохыг дүн шинжилгээгээр онцлон тэмдэглэв. Зардлын өөрчлөлт нь бараг бүхэлдээ засгийн газрын бодлогын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй байсан бөгөөд энэ нь ихэвчлэн өндөр зардлыг бий болгодог байв.

Зураг 5: Австралийн Засгийн газрын зардал, цэвэр капиталын төсөөллийн өөрчлөлтийн нөлөө

Эх сурвалж: Австралийн парламентын төсвийн алба (2016) Австралийн засгийн газрын орлого, зарлагын тооцоонд бодлогын шийдвэрийн өөрчлөлт, параметрийн өөрчлөлтийн нөлөө.

Тиймээс зарлагын төсөөлөлд ирэх оны төсвийн бодлогын талаар мэддэг зүйлээ оруулах шаардлагатай болно. Үүнийг тухайн жилийн төсөв, төсвийн бодлогод зарласан өөрчлөлтийн нөлөөг үнэлэх замаар мэдэж болно. Хэрэв засгийн газрын төлөвлөсөн шийдвэрийн талаар, авах арга хэмжээний талаар мэдээлэл байхгүй бол эдгээр бодлогыг урьдчилсан хугацаанд өөрчлөгдөөгүй гэж үзээд зардлын төсөөллийг одоо байгаа бодлогод үндэслэн хийж болно.

Хувь хүний зарлагын төрлийг төсөөлөхдөө дараах хүчин зүйлсийг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Төсвийн зардлыг зүйлчлэн төсөөлөхөд дараах хүчин зүйлсийг анхааралдаа авна.

- Цалин, хөлсний зардал нь Засгийн газрын бодлого, нийгмийн үйлчилгээний ажиллагсад, цэргийн албан хаагчдын тоо, цалингийн дундаж түвшин, хувийн хэвшлийн цалин, хөлсний өсөлт мөн амьжиргааны өртгийн өөрчлөлт;
- Бусад бараа, үйлчилгээний зардал нь засгийн газрын үндсэн үйл ажиллагааны зардал бөгөөд нийгмийн үйлчилгээний цар хэмжээ болон инфляцын түвшингээс илүүтэй хамаарна;
- Татаас, буцалтгүй тусламж, нийгмийн халамж, хөрөнгийн шилжүүлэг гэх мэт бусад зардалд төрөөс орлогын дахин хуваарилалтын хүрээнд гаргаж буй зардал нь нийгмийн тодорхой зорилт, чиглэлийг агуулсан чиглэсэн хөтөлбөрүүдийн санхүүжилтийг илэрхийлнэ. Энэхүү зарлагын зүйлд нөлөөлөх хүчин зүйлүүд нь: засгийн газрын бодлого, бодит ДНБ-ий өсөлтийн хурд, хөтөлбөрт хамрагдсан хүн амын өсөлтийн түвшин; индексжүүлэлт байгаа тохиолдолд инфляцын түвшин эсвэл үнийн бусад хувьсагч;
- Ихэнх улс орны хөрөнгийн зарцуулалтыг олон жилийн хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрийн хүрээнд тогтоодог. Дараа нь нөөцийн хомсдол, бодлогын тэргүүлэх чиглэлүүдийн өөрчлөлтөөс шалтгаалан жил бүр өөрчлөгдөж байдаг. Хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт (Capital investment) нь засгийн газрын бодлого, гадаадын

санхүүжилт, хэрэгжүүлж буй төслүүдийн тоо хэмжээ, түүний цар хүрээ, валютын ханш, инфляцын түвшин зэргээс шалтгаална.

Хүүгийн бус зардлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн төсөөллийг ихэвчлэн механикаар хийдэг бөгөөд Сангийн яамнаас гаргадаг тул ТТБЗ-ийн хувьд өөрсдийн төсөөллийг гаргахад нэмэлт өртөг багатай байх магадлалтай. ТТБЗ нь өөрийн үүрэг, үнэ цэнийг нэмэгдүүлэхийн тулд бодлогын өөрчлөлтөд онцгой анхаарал хандуулж, ямар бүрэлдэхүүн хэсгүүд, хөтөлбөрүүд хүүгийн бус зардлыг өдөөж байгааг ил тод байлгах нь ихээхэн ач холбогдолтой юм.

Тэмдэглэл: Макро төсвийн төсөөллийн хавсралтад ихэнх категорийг төсөөлөхийн тулд түүхэн өсөлтийг ашиглан энгийн аргыг ашигласан. Хөрөнгө оруулалтын төсөөлөл нь 2022 оны Төсвийн хүрээний мэдэгдлээс, Засгийн газрын хөрөнгө оруулалтын төсөөллийг ДНБ-ий төсвийн хөрөнгө оруулалтын төсөөллийг гаргахад ашигладаг.

Хүүгийн зардлыг төсөөлөх

Өрийн үлдэгдэл (stock debt) болон зээлийн хүүг ашиглан хүүгийн төлбөрийг төсөөлнө. Өрийн үлдэгдэл ихэвчлэн гадаад, дотоодын гэж ангилдаг (Монголын хувьд Засгийн газрын өр бараг бүхэлдээ гадаадаас эх үүсвэртэй байдаг) ба банк болон банк бус эх үүсвэрийн хооронд хуваагддаг.

Зээлийн хүүг гадаад, дотоодын зээлийн аль алинд нь тооцож өөрчлөлт хийхгүй байх эсвэл одоогийн өгөөжийн муруйн мэдээллийг оруулах замаар ирээдүйд төлөвлөх шаардлагатай.

Засгийн газрын ихэнх өрийг гадаад эх үүсвэрээс бүрдүүлдэг тул Монгол Улсын хүүгийн төлбөрийг тооцохдоо валютын ханшийн төсөөллийг гаргах шаардлагатай байдаг. ТТБЗ нь зарлага, төсвийн тэнцэл, өр зэрэг гэсэн бүтэцтэй байх шаардлагатай болно.

БҮЛЭГ 4: СУУРЬ МЭДЭЭЛЛИЙН БААЗ (database) БА ЗАГВАРЫН МЕНЕЖМЕНТИЙН ЖИШИГ ЗАГВАР (протоколууд)

ТТБЗ нь одоогоор ямарваа нэг ажлын загвар, хүрээ, мөн түүнчлэн суурь мэдээллийн дэлгэрэнгүй бааз (database) бий болгоогүй байгаа тул би 3-р Бүлгийн хэлэлцүүлэгтэй холбогдуулан макро-төсвийн төсөөллийн хүрээний ажлын хүснэгтийн(workbook) тэргүүний жишээ, туршлагад үндэслэж үүнийг боловсруулсан болно. ТТБЗ-ны үйл ажиллагаа жигдэрч нэгдсэн загвар/хүрээтэй (цаашид 'загвар') болсон тэр үед доорх зөвлөмжийг авч хэрэгжүүлэх боломжтой.

Суурь мэдээлэл ба загварын менежментийн хамгийн тэргүүний практикийг нэвтрүүлж хэрэгжүүлэхийн тулд дагаж мөрдвөл зохих хэд хэдэн үндсэн зарчмууд байдаг. Янз бүрийн эх сурвалжуудаас их хэмжээний суурь мэдээллийг цуглуулах, төсөөллийн загварууд боловсруулах нарийн төвөгтэй үйл явцыг гүйцэтгэхэд тэдгээр загвар (ууд) -ыг ажиллуулах, шинэчлэх, бусадтай хуваалцахад зориулагдсан тодорхой заавар, журамтай (documentation) байх нь чухал юм.

Файлын бүтэц, хадгалал

Тоо мэдээлэл, загварууд, тайлан зэргийг хадгалах, ангилан хавтаслах тодорхой бөгөөд товч системтэй байх нь чухал. Эдгээр бүх файлыг ТТБЗ -ийн ажилтнууд болон гишүүдийн хэн нь ч шууд авч ашиглах боломжоор хангасан байдлаар хадгалах ёстой. Дундын мэдээлэл солилцох/хуваалцах драйв байхгүй бол тухайн загварын хувилбарт хяналт тавих шалтгаанаар хэн нэгний зөөврийн компьютер дээр ажлын загварыг хадгалж тээж явах нь сайн туршлага биш юм. Дараах дэлгэцийн зурагт төсөөллийн загвар (ууд) -ын файлын хавтаслалтыг хэрхэн эрэмбэлж болохыг жишээгээр үзүүлэв.

Name	Date modified	Type	Size
Data	8/19/2021 11:08 AM	File folder	
Forecast error analysis	8/19/2021 11:08 AM	File folder	
Forecasting framework	8/19/2021 10:58 AM	File folder	
FSC's assessment reports of the MTFFS	8/19/2021 10:59 AM	File folder	
Reports - background	8/19/2021 11:08 AM	File folder	
User manual	8/19/2021 11:09 AM	File folder	
Vintages of forecasts 2022 -	8/19/2021 11:00 AM	File folder	

- Тоо, мэдээлэл
- Төсөөллийн алдааны шинжилгээ
- Төсөөллийн хүрээ
- Дунд хугацааны төсвийн хүрээний Мэдэгдэлд ТТБЗ-өөс хийсэн үнэлгээний тайлангууд
- Тайлангууд - суурь мэдээллүүд
- Хэрэглэгчийн заавар
- 2022... онуудын үндсэн төсөөллүүд он дараалал

Жишээ хавтас (directory) нь төсөөллийн загваруудад ашиглагдах тоон мэдээллийн тусдаа дэд хавтасуудтай байна. Тоон мэдээллийн (data) хавтасны дор ТТБЗ -ийн ажилтнууд болон загваруудад ашиглагдах олон эх сурвалж бүхий мэдээллүүд байх

бөгөөд эдгээр нь салангид байх нь зүйтэй. Санал болгож буй жишээг доор дахин харуулав.

Name	Date modified	Type	Size
ABD, IMF, WB	8/19/2021 11:19 AM	File folder	
Bank of Mongolia	8/19/2021 11:19 AM	File folder	
Ministry of Finance	8/19/2021 11:01 AM	File folder	
National Statistics Office	8/19/2021 11:01 AM	File folder	
Other	8/19/2021 11:01 AM	File folder	

Загваруудын заавар, журам

Эдгээр загваруудыг боловсруулах мөрдлөг болгох тодорхой заавар, журам гаргах шаардлагатай. Энэхүү зааварт загвар боловсруулахад ашигласан аргачлалын танилцуулга, загварын бүтэц, тоо мэдээллийн эх сурвалж болон голлох холбогдох талуудын мэдээлэл, уг загварыг хэрхэн шинэчлэх, ажиллуулах зэрэг төсөөлөл боловсруулах үйл явц, тоо мэдээлэл, хүснэгт, график зэрэг гол гарц/бүтээгдэхүүнүүдийн талаар тусгасан байх ёстой. Бүх загварууд нь орцын мэдээллийн нэгдсэн санг (metadata) агуулсан байх ёстой бөгөөд загварт юу, хэзээ, хэн орсон гэх мэт өөрчлөлт тус бүрийн бүртгэл, тэмдэглэгээг (log) агуулсан байх шаардлагатай.

Макро-төсвийн төсөөллийн ажлын файлыг жишээ болгон загварт багтах бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг дор үзүүлсэн болно.

Мэдээллийн хүснэгт дараах мэдээллийг багтаасан байна (Одоогийн бүх тоо мэдээлэл нь Үндэсний статистикийн хорооноос авсан):

ДНБ (Е) (бодит, улирлаар) - ДНБ -ний тоо мэдээллийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн улирлын бодит зардлын хамгийн сүүлийн үеийн түүхэн мэдээлэл

ДНБ (Е) (нэрлэсэн, улирлаар) - ДНБ -ний тоо мэдээллийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн улирлын нэрлэсэн зардлын хамгийн сүүлийн үеийн түүхэн мэдээлэл

Улсын нэгдсэн төсвийн орлого (GG Revenue) (сараар) - орлогын төрөл зүйлээр сар бүрийн орлогын сүүлийн үеийн түүхэн тоо мэдээлэл

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага (GG Expenditure) (сараар) - зардлын төрөл зүйлээр сар бүрийн орлогын сүүлийн үеийн түүхэн тоо мэдээлэл

Ажиллах хүч (улирлаар) - ажил эрхлэлт, ажилгүйдэл, ажиллах хүчний оролцооны түвшин, ажилгүйдлийн түвшин гэх мэт сүүлийн үеийн улирлаар гаргасан хөдөлмөрлөх хүчний хувьсагчдын мэдээлэл

Ажиллах хүч (жилээр) - ажиллах хүчний хувьсагчдын хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн мэдээлэл, хамгийн сүүлийн түүхэн жилийг тооцоход ашиглагддаг хөдөлмөрлөх хүчний улирлын тоо мэдээлэл

Цалин - салбарын хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн цалингийн түвшингийн мэдээлэл

ДНБ (Үйлдвэрлэлийн аргаар) (бодит, жилээр) - 2021-2024 оны хоорондох бодит үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон ДНБ -ний тоон мэдээллийг хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдээр мөн салбараар хийсэн төсөөлөл

ДНБ (Үйлдвэрлэлийн аргаар) (бодит, жилээр) - хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон нэрлэсэн ДНБ -ний мэдээлэл салбараар

LOG - төсөөллийн хүрээнд хийсэн өөрчлөлтүүдийн түүхчилсэн тэмдэглэл бүртгэл

Мета өгөгдөл - төсөөллийн хүрээг боловсруулахад хэрэглэгддэг тоон мэдээллийн мета өгөгдлүүд

Төсөөллийн хүснэгтэд дараах зүйлс багтана:

ДНБ (E) (бодит, жилээр) - улирлаар гаргасан түүхэн хугацааны тоон өгөгдөл мэдээллийг жилийн тоон өгөгдөл мэдээлэл болгон хөрвүүлж, ДНБ-ний бодит зардлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг 2021-2024 онуудын төсөөлөл болгоно. Энэхүү хүснэгтэд Монголбанк, Сангийн Яамнаас гаргасан үндсэн хөрөнгийн нийт хуримтлал (GFCF) -ын хувийн/төрийн гэж ялгасан excel тооцоолууд багтана.

ДНБ-ний (зардлын аргаар) дефлятор (жилээр) - ДНБ -ний зардлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн жилийн түүхэн дефляторыг тооцож, эдгээрийн 2021-2024 онуудын төсөөллүүд.

ДНБ (зардлын аргаар) (нэрлэсэн, жилээр) - улирлын түүхэн тоон өгөгдөл мэдээллийг жилийн тоон өгөгдөл мэдээлэл болгон хөрвүүлж, 2021-2024 онуудын ДНБ-ний нэрлэсэн зардлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн төсөөлөл (ДНБ-ний (зардлын, бодит, жилийн) бодит бүрэлдэхүүн хэсгүүд болон ДНБ -ээс жилийн зардлын дефляторуудаас дефляторыг тооцсон төсөөллийг ашиглан).

ДНБ (Орлогын аргаар) (нэрлэсэн, жилээр) - хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн ДНБ-ний нэрлэсэн орлого, түүний бүрэлдэхүүн хэсгүүд болон 2021-2024 оны хоорондох төсөөллүүд.

Улсын нэгдсэн төсвийн орлого (GG Revenue) (жилээр) - жилийн түүхэн хамгийн сүүлийн үеийн тоон өгөгдөл мэдээллийг агуулах бөгөөд Улсын нэгдсэн төсвийн (GG Revenue) орлогоос (сар бүрийн) тооцсон орлогын тоон өгөгдөл мэдээллийг ашиглан эцсийн түүхэн жилийг тооцно. ДНБ-ний (зардлын) (нэрлэсэн, жилийн) ба ДНБ-ний (орлогын) (нэрлэсэн, жилийн) тоон өгөгдөл мэдээлэлд тулгуурлаж орлогын голлох төрөл зүйлүүдийн татварын түүхэн үр ашигтай хувь хэмжээг тооцно. Татварын үр ашигтай хувь хэмжээний төсөөллийг хийж, орлогын голлох төрөл зүйлүүдийн болон нийт орлогын төсөөллийг хийхийн тулд үүнийг орлогын суурь шалгуурын (proxy revenue bases) төсөөлөл боловсруулахдаа хэрэглэнэ.

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага (GG Expenditure) (жилээр) - хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн тоон өгөгдөл мэдээллүүд байх ба Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад (GG Expenditure) (сараар) тулгуурласан сар тутмын зардлын тоон өгөгдөл мэдээллийг ашиглан эцсийн түүхэн жилийг тооцно. Хамгийн сүүлийн Дунд хугацааны төсвийн хүрээний Мэдэгдэлд тулгуурлан тооцсон хөрөнгийн зардлын төсөөлөл.

Улсын нэгдсэн төсвийн орлого (GG Revenue) (жилээр) - жилийн түүхэн, хамгийн сүүлийн үеийн тоон өгөгдөл мэдээллийг агуулах бөгөөд Улсын нэгдсэн төсвийн (GG Revenue) орлогоос (сар бүрийн) тооцсон орлогын тоон өгөгдөл мэдээллийг ашиглан эцсийн түүхэн жилийг тооцно. ДНБ-ний (зардлын) (нэрлэсэн, жилийн) ба ДНБ-ний (орлогын) (нэрлэсэн, жилийн) тоон өгөгдөл мэдээлэлд тулгуурлаж орлогын голлох төрөл зүйлүүдийн татварын түүхэн үр ашигтай хувь хэмжээг тооцно. Татварын үр ашигтай хувь хэмжээний төсөөллийг хийж, орлогын голлох төрөл зүйлүүдийн болон

нийт орлогын төсөөллийг хийхийн тулд үүнийг орлогын суурь шалгуурын (proхu revenue bases) төсөөлөл боловсруулахдаа хэрэглэнэ.

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага (GG Expenditure) (жилээр) - хамгийн сүүлийн түүхэн жилүүдийн тоон өгөгдөл мэдээллүүд байх ба Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад (GG Expenditure) (сараар) тулгуурласан сар тутмын зардлын тоон өгөгдөл мэдээллийг ашиглан эцсийн түүхэн жилийг тооцно. Хамгийн сүүлийн Дунд хугацааны төсвийн хүрээний Мэдэгдэлд тулгуурла тооцсон хөрөнгийн зардлын төсөөлөл.

Тооцоолсон харилцан хамаарал - Excel функцийг ашиглан макро эдийн засгийн хэд хэдэн тооцоолсон хамаарлыг агуулна. Тооцоолсон хамааралд үндэслэсэн өрхийн хэрэглээ, ажил эрхлэлт, цалин зэрэг макро эдийн засгийн зарим хувьсагчийг төсөөллийг хийнэ.

Хүснэгт/диаграмм - Бүтээгдэхүүн, үр дүнгээ хэвлэн нийтлэхэд ашиглах хэд хэдэн хүснэгт/диаграммыг агуулсан байна.

Төсөөллүүдийн он дарааллууд

Төсөөллүүдийг боловсруулж дууссаны дараагаар орц, гарц/бүтээгдэхүүнийг тус тусад нь файл болгон хадгалж, архивлах нь чухал юм. Бүх холбоосуудыг (link) салгаж, төсөөллийг боловсруулж дууссан огноог файлын гарчигт оруулж тэмдэглэсэн байх шаардлагатай.

Энэ нь хоёр зорилготой. Нэгдүгээрт, Төсөөллийг хадгалах нь ТТБЗ -ийн үнэлгээний тайланд тусгагдсан эдгээр төсөөллийг боловсруулан гаргахад ашигласан үндсэн аргачлал, шүүлт, нягтлалтуудын (judgements) бүртгэл хөтлөлтийг хийнэ. Энэ нь төсөөллүүдийг бүртгэлжүүлж хадгалж үлдэх ач холбогдолтойгоос гадна төсөөллийн алдааны шинжилгээг хийхэд ашиглах юм. Хоёрдугаарт, төсөөллийг хадгалж, аливаа холбоосыг таслах (breaking the links) замаар түүхэн тоон өгөгдлийг хадгалж, Үндэсний статистикийн хорооноос тоон өгөгдөл мэдээнд тогтмол оруулах шинэчлэлтүүдэд анализ шинжилгээ хийх боломжийг олгох юм.

БҮЛЭГ 5: БАЙГАЛИЙН БАЯЛГИЙН ОРЛОГО БА ТӨСВИЙН БОДЛОГЫН АРГА ХЭМЖЭЭ, ТТБЗ-ИЙН ҮҮРЭГ

Боломж ба сорилт, бэрхшээлүүд

Байгалийн баялаг ихтэй хөгжиж буй орнуудын хувьд эрдэс баялгийн баялаг нөөцтэй байх нь эдийн засгийн хөгжлийг түргэтгэх, амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх томоохон боломжийг олгодог. Гэсэн хэдий ч байгалийн баялаг ихтэй хөгжиж буй орнууд тогтвортой өсөлтийг хангах явцдаа өндөр хэлбэлзэл бүхий тогтворгүй байдал, түүхий эдийн үнийн өсөлт, уналтын мөчлөгөөс зайлсхийх, зарим тохиолдолд байгалийн нөөцийн орлогын шавхагдалт болох зэрэг сорилт бэрхшээлүүдтэй тулгардаг. Эрдэс баялгийн нөөцийн шавхагдах шалтгааны улмаас нь түүхий эдийн нөөц баялгаас хэр хэмжээтэй зарцуулах, хэр хэмжээтэй хойч үедээ хадгалах, хэмнэх, талаар бүхий л цаг хугацааг тооцож харгалзсан шийдвэр гаргахыг шаарддаг бөгөөд тэрхүү орлогын хэлбэлзэл нь төсвийн зүй зохистой дүрэм, журмыг баримтлах, зарлагын тогтворгүй байдал, мөчлөг дагасан бодлого хэрэгжүүлэхээс сэргийлэх хуримтлал бий болгох нь чухал юм.

Монголын нөхцөл байдал

Монголын эрдэс баялгийн нөөц нь эдийн засгийн хүчтэй өсөлт, амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн хэдий ч өнгөрсөн 10 жилийн туршлагаас харахад эдийн засаг, төсвийн ихээхэн хэлбэлзлийн улмаас улсын өрийн тогтворгүй байдлыг нэмэгдүүлжээ. Монгол Улс эдийн засгийн бааз суурь нимгэн хязгаарлагдмал бөгөөд эрдэс баялгийн экспортын 90 орчим хувийг цор ганц Хятад улс руу гаргаж байна. Одоогоор 2021 онд COVID-19-ийн уналтаас хойш эдийн засаг нь хүчтэй сэргэх хандлагатай байгаа хэдий ч ямарваа нэгэн хүчтэй савалгаанд Монгол улс эмзэг хэвээр байна.

Тиймээс Засгийн Газар макро-эдийн засгийн тогтвортой байдал, эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих зорилгоор итгэл хүлээсэн төсвийн бодлогын зорилтуудыг хэрэгжүүлэх нь чухал юм. 2010 оны Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль нь ашигт малтмалын түүхий эдийн үнийн өсөлтийн гэнэтийн ашгийн орлогыг хуримтлуулахын тулд төсвийн сахилга батыг сахиулах төсвийн дүрмүүдийг тогтоох, Төсвийн Тогтворжуулалтын санг (FSF) байгуулах зэргээр дээр дурдсан олон тооны сорилт бэрхшээлүүдийг шийдвэрлэхийг зорьсон байна. Ирээдүйн өв сангийн тухай 2016 оны хуулиар Монгол Улсын эрдэс баялгийн нөөц шавхагдах үед ирээдүй хойч үед зориулсан хуримтлал бий болгох зорилгоор баялгийн баялгийн сан (Ирээдүйн өв сан) байгуулахаар зорьжээ.

Гэсэн хэдий ч, өмнө дурдсанчлан төсвийн дүрмүүдийг удаа дараа өөрчилсөн байна. ОУВС (2019) нь төсвийн дүрмийг хэрэгжүүлэхэд саад болж буй гурван үндсэн сорилтуудыг тодорхойлжээ. Дүгнэж хэлэхэд, зарлагын дүрэм нь мөчлөг дагасан шинжтэй бөгөөд төсвөөс гадуур төсвийн шинжтэй (quasi-fiscal) зарлагын цоорхойнуудтай байсан бөгөөд өнгөрсөн үеийн хэт тэлэлтийн гажуудлуудыг засах талаар ямар нэг шаардлага тавигддаггүй, арга хэмжээ аваагүй байсан болно. Цаашилбал, Дэлхийн банкны 2021 онд хийсэн дүн шинжилгээгээр сүүлийн 15 жилийн хугацаанд Монгол улсын ашигт малтмалын нөөц 28 тэрбум орчим ам.долларын өртөг бүхий эрдэс баялгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, ойролцоогоор 9 тэрбум ам.долларын орлого олсон болохыг онцолсон байна. Гэсэн хэдий ч Засгийн газар үүний эсрэг 9 тэрбум орчим долларын зээл авчээ. Ойролцоогоор 1.4 тэрбум ам.долларын орлогыг Төсвийн

тогтворжуулалт ба Ирээдүйн өвийн санд төвлөрүүлсэн боловч ойролцоогоор 1.2 тэрбум ам.долларыг буцаан татан авчээ.

Иймээс хэдий хэмжээний хөрөнгө, мөнгийг хуримтлуулах, хөрөнгө оруулах, орлогын тогтворгүй байдлыг хэрхэн яаж зохицуулах, эрдэс баялгийн нөөц шавхагдах асуудлыг хэрхэн зохицуулахыг шийдвэрлэх Монгол Улсын төсвийн бодлогын хүрээг үндсээр нь эргэн харж нягтлах шаардлагатай байна. Өнгөрсөн арван жилийн нөхцөл байдлаас сургамж авах шаардлагатай.

Төсвийн хүрээний тойм

Дэлхийн банк, ОУВС болон сүүлийн үед хийгдсэн судалгаа, шинжилгээнд шавхагдах эрдэс баялгийн ашиглалтад тулгарах сорилт, бэрхшээлийг шийдвэрлэх арга замууд нь төсвийн дүрмүүдийг хэрэгжүүлэх, баялгийн сангийн байгуулж ажиллуулах явдал мөн гэсэн дүгнэлт хийсэн байна.

Мөн, төсвийн тогтвортой байдлыг хангах талаарх өнөөгийн байдал, хандлагад хэд хэдэн өөрчлөлт оруулахыг Дэлхийн банк, ОУВС-гаас санал болгожээ. Эдгээр өөрчлөлтүүдийг дурьдвал:

- Олон нийтэд хялбар ойлгогдох байдлаар болон өрийн хэмжээг багасгах чиглэлд төсвийн дүрмүүдийг хялбарчилж, чангатгах.
- Өрийн зорилтот түвшинг одоогийн 60 хувиас бууруулж, өрийн тооцооллыг өнөөгийн цэвэр үнэ цэнээр бус бодит байдлаар хийдэг болох.
- Өрийг тогтвортой бууруулахын тулд зардлын өсөлтийн дээд хязгаар руу шилжих арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.
- Төсвийн зардлын нэмэлт хязгаар тавих, олон нийтийн ил тод байдлыг хангах боломж хязгаарлагдмал байдаг тул төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцлийн дүрмийг (structural balance rule) өөрчлөх. Эсвэл ажиглах, хянахад хялбар байдаг уул уурхайн бус тэнцлийн дүрэм (non-mining balance rule) рүү шилжих.
- Улсын болзошгүй өр төлбөрт хянахад дөхөмтэй болгох зорилгоор улсын өрд ТӨҮГ -уудын өрийг хамруулдаг болох.
- Сонгуулийн жилүүдэд зарлагын хурдацтай өсөлтийг хязгаарлах тусгай дүрэм, журам хэрэгжүүлэх талаар анхаарч үзэх.

Нэмж дурдахад, ТТБЗ нь Засгийн Газрын эдийн засаг, төсвийн төсөөлөл, төсвийн дүрмүүдийг хэрэгжилтэд үнэлгээ хийж, төсвийн үр дүн төсвийн дүрмээс эрс зөрүүтэй байгаа тохиолдолд засч залруулах арга хэмжээ авах санал, зөвлөмжийг өгдөг байх хэрэгтэй. Төсвийн дүрмийг түр хугацаагаар түдгэлзүүлсэн тохиолдолд түүний шалтгаан, хугацаа, "төсвийн засч залруулах арга хэмжээ" -ийг үнэлэх чиг үүргийг ТТБЗ хэрэгжүүлж болно.

Ирээдүйн Өв сангийн зорилтуудыг Засгийн газрын тайлан- тэнцлийн актив-пассивын(asset-liability management) менежменттэй уялдуулан авч үзэх ёстой. Э Өнөө үед Ирээдүйн Өв сангийн хадгаламжаа өрийг бууруулахад зориулах нь илүү оновчтой байж магадгүй юм.

Төсвийн Тогтворжуулалтын Сангийн хувьд Монгол Улсын ашигт малтмалын нөөц цаашид шавхагдана гэдгийг тооцож, уул уурхайн орлогыг хуримтлал, хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтын зохистой тэнцвэрийг хангавал зохистой юм.

Төсвийн дүрэм, сангуудын үйл ажиллагааг өөрчлөн сайжруулах талаар олон төрлийн санал, зөвлөмжүүд байдаг. Төсвийн дүрмүүд, баялгийн сангуудыг оролцуулсан Засгийн газрын төсвийн стратеги, хүрээний цогц үнэлгээг цаг алдалгүй хийх шаардлагатай байна. Өнөөгийн эдийн засгийн өсөлт эрчимтэй сэргэж буй нь ашигт малтмалын үнэ өндөр байгаатай холбоотой юм. Засгийн газрын төсвийг хамгаалах буфер-нөөцөө сэргээн бий болгоход гол анхаарлаа төвлөрүүлэх шаардлагатай.

Төсвийн Тогтвортой Байдлын Зөвлөлийн боломжит чиг үүргүүд

ТТБЗ нь Монгол Улсын төсвийн тогтолцоо, хүрээнд чухал байр суурь бүхий манлайлах чиг үүрэгтэй институц юм. Энэхүү төсөл ба эцсийн тайлангаар ТТБЗ -ийн гол төвлөрч ажиллах чиг үүрэгт Засгийн Газар өнөөгийн төсвийн дүрмүүдийг хангаж буй эсэх болон Засгийн Газраас боловсруулсан төсөөллийг үнэлгээ хийхэд шаардагдах эдийн засгийн болон төсвийн төсөөлөл боловсруулах чадавхаа нэмэгдүүлэхийг зөвлөмж болгож байна.

Засгийн газрын төсөөлөлд бие даасан дүгнэлт өгөх, голлох эрсдэлийг тодорхойлох үүднээс мэдрэмжийн шинжилгээ хийх замаар үндсэн таамаглалуудыг нягтлан үзэх нь ТТБЗ -ийн гол чиг үүрэг байх бөгөөд үүгээрээ шийдвэр гаргахад ач холбогдолтой мэдээлэл гаргах явдал юм.

Төсвийн Тогтворжуулалтын болон Ирээдүйн Өв Сангийн өнгөрсөн үеийн нөхцөл байдлыг харгалзан төсвийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх чиг үүрэгтэй холбогдуулан ТТБЗ нь тус сангуудын хуримтлал, хөрөнгө татан авалтын тоо хэмжээ, түүний учир шалтгаан, мөн хөрөнгийн нийт үлдэгдэлд дүн шинжилгээ хийж жил тутам тайлагнах зэрэг чухал чиг үүргийг гүйцэтгэж болно.

ТТБЗ-аас сангуудын талаар товч тайлан жил бүр гаргаж, сангуудын өөрчлөлтийн бодит үндэслэлийг танилцуулах нь ил тод байдлыг нэмэгдүүлнэ.

Хамгийн чухал суурь асуудал гэвэл Монгол Улсын төсвийн бүтэц дэх аливаа асуудлаар үнэлэлт, дүгнэлт хийхэд оролцдог үйл ажиллагаа нь тогтмолжсон ТТБЗ-тэй болох нь чухал юм. Ийм хэмжээний идэвхтэй оролцоо нь чанартай үнэлгээ хийх боломж олгоно.

Уул уурхайн орлогыг хэрхэн хуваарилж зарцуулж байсныг ойлгоход дөхөм болох үүднээс сүүлийн 10 жилийн уул уурхайн орлого, түүний ашиглалтын судалгаа хийж болох юм. Энэхүү судалгаанд уул уурхай нийт орлого, түүнээс нэгдсэн төсөв, төрөл бүрийн сангуудад хуваарилагдсан хөрөнгө, сангийн үлдэгдэл, зарцуулалтын үндэслэл зэргийг хамруулна.

Эрдэс түүхий эд шавхагдах мөчид төсөвт ирэх ачааллыг хөнгөвчлөхөд зориулж уул уурхай орлогын зарим хэсгийг хуримтлуулдаг. Томоохон ачааллын нэг бол өндөр насны тэтгэвэр болно.

Эдгээр ачааллыг тэтгэврийн орлогын системээр дамжуулан шийдвэрлэж буй Австралийн арга барил бол бусад орнуудад авч үзүүштэй үнэтэй сургамж болдог.

Б хайрцагт Австралийн засгийн газрын тэтгэврийн орлогын системийн тухай товчхон үзүүлсэн бөгөөд мөн эх сурвалжид ашиглах материалыг заасан бөгөөд 2008, 2019 онд тэтгэврийн тогтолцоог нилээдгүй авч үзэж шийдвэрлэсэн байдаг юм.

Б хайрцаг: Австралийн өндөр насны тэтгэврийн орлогын тогтолцоо

Ихэнх хөгжингүй орнууд иргэдээ өндөр настай болж, тэтгэвэрт гарахад дэмжлэг үзүүлэх тэтгэврийн орлогын тогтолцоог бүрдүүлсэн байдаг. Улс орнууд төрөл бүрийн, тухайлбал хувь хүний оруулсан шимтгэлээс үл хамаарах бүгдэд адилхан үйлчлэх улсын тэтгэвэр эсвэл амьжиргааны түвшинг харгалзан тогтоодог улсын нэгдсэн тэтгэвэр, хөдөлмөрийн орлогоос хамаарал бүхий заавал хувь шимтгэл оруулсан байх нөхцөлтэй улсын тэтгэвэр, голчлон татварын хөнгөлөлтөөр дэмжигдэн урамшуулдаг сайн дурын тэтгэврийн хуримтлалын зэрэг тогтолцоог бүрдүүлсэн байдаг.

Ядуурлаас сэргийлэхэд гол баримжаагаа болгосон “Насны Тэтгэвэр” тогтолцооноос эхлээд өнгөрсөн 110 жилийн турш Австралийн өндөр насны тэтгэврийн тогтолцоо хөгжиж бүрэлдсэн байдаг.

Өдгөө бүх Австраличууд өндөр настай болох үедээ орлогын дэмжлэг авах, ажил эрхэлж буй насандаа хувийнхаа өндөр насныхаа хэрэгцээг хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх явдлыг урамшуулах зорилго агуулсан 3 багана бүхий тэтгэврийн тогтолцоог бүрдүүлээд байна.

Тэтгэврийн орлогын тогтолцооны зорилго

Австралийн өндөр насны тэтгэврийн орлогын тогтолцоо нь өнөөгийн болон ирээдүйн үеийнхний тогтвортой бөгөөд тэнцвэртэй амьжиргааг хангах, өндөр настнууд тэтгэвэрт гарахдаа боломжийн орлоготой байх нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгыг агуулж байна.

Хувь хүмүүс ихэнхдээ тэтгэвэрт гарахдаа хэрэглэх нөөц сан бүрдүүлэхээр хөрөнгө хуримтлуулахыг хичээдгийг хүндэтгэж байгаа ч гэсэн тэтгэврийн тогтолцооны анхан шатны зорилго бол тэтгэвэрт гарсан үедээ өдөр тутмын хэрэглээг хангах орлого бүрдүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэхэд оршиж байна.

Өндөр насны тэтгэврийн орлогын тогтолцоо нь хувийн хуримтлалыг ихээр өсгөн үржүүлэх эсвэл хувь хүмүүс амьдралынх хугацаанд томоохон хэмжээний хаус зэрэг хөрөнгийг худалдан авахад зориулсан хуримтлал үүсгэх эсвэл өв уламжлагдах ихээхэн хуримтлал үүсгэхэд туслах зэрэг зорилго агуулаагүй юм. Гагцхүү энэхүү тогтолцоо нь нас өндөр болохоос өмнө өөрийн өндөр насны тэтгэврийн хуримтлал буюу супераньюейшнээсээ авах эрхийг хязгаарлах, эсвэл супераньюейшнээс багахан мөнгө

татах нөхцөл дүрэм, түүнчлэн амьжиргааны түвшинг харгалзан тогтоодог “Насны тэтгэвэр” –ийн журам дүрмийг агуулсан бодлогын илэрхийлэгч билээ.

Австралийн өндөр насны тэтгэврийн орлогын тогтолцоо нь дараах 3 багана (Хүснэгт А)-аас бүрддэг. Үүнд:

- ❖ Нийтийн санхүүжилттэй, “Насны тэтгэвэр” гэгддэг орлого орлуулан тооцох аргаар тогтоосон амьдралын наад захын хэрэгцээг хангах баталгаат орлого;
- ❖ Супераньюейшн буюу хувийн тэтгэврийн хуримтлалын баталгаатай заавал бүрдүүлдэг хуримтлал;
- ❖ Хувийн тэтгэврийн хуримтлалд оруулдаг сайн дурын даатгалын шимтгэл болон бусад санхүүгийн санхүүгийн бус актив.

Хүснэгт А. Гурван багана

Багана 1	Багана 2	Багана 3
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Засгийн газрын санхүүжилттэй “Насны тэтгэвэр” удаан хугацааны эрсдэлийн хамгаалалтыг бодолцсон орлогын наад захын хэрэгцээг баталгаажуулсан ✓ Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал-Means tested 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Албан журмын супераньюейш-албан журмын хувийн тэтгэврийн хуримтлал ✓ Суперааньюейшний баталгаа ✓ Татварын хөнгөлөлтийн дэмжлэгтэй 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Хувийн сайн дурын хуримтлал ✓ Хувь хүмүүс сайн дураараа суперааньюейшнийд нэмэгдэл хувь шимтгэл оруулах. Үүнийг нь мөн татварын хөнгөлөлтөөр дэмжинэ. ✓ Бусад хөшүүрэг: Орон сууц, үл хөдлөх хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн болон санхүүгийн бус активууд

Насны тэтгэвэр

Үндэсний хэмжээний “Насны тэтгэвэр”-ийн тогтолцоог анхлан 1909 онд нэвтрүүлсэн. “Насны тэтгэвэрт” хамрах нөхцөлүүдэд нас, оршин суурьшилт, хамгийн их хэрэгцээтэй иргэдийг тодорхойлоход чиглэгдсэн орлогыг орлуулан тооцох аргачлалын шаардлагыг хангах явдал юм.

Дундаж цалингийн хэмжээтэй уялдуулан “Насны тэтгэвэр”-ийн түвшинг нэмэгдүүлэх шаардлага хүн ам олон нийтийн хүлээлтэд нийцүүлэн тус тогтолцооны тэтгэврийн хамралт, тохируулгыг тогтмол хийж иржээ. Энэхүү тэтгэврийн орлого нь татвар ногдох орлогод хамаардаг хэдий ч Насны Тэтгэврийн тогтолцооны дагуу тогтоодог тэтгэврийн хэмжээнээс дээш гарсан татвараас чөлөөлөгдөх орлогын босгыг нэмэгдүүлж өндөр ранктай ахмадууд болон тэтгэвэр авагчдад зориулсан нөхөн тооцоололт (SAPTO) хийх боломж олгодог.

Насны тэтгэврийн тогтолцооны дагуу жилд авч болох тэтгэврийн дээд хэмжээ ганц бие хүний хувьд 24,300 австрали доллар, гэр бүлийн хоёр хосын хувьд

ойролцоогоор 36,600 австрали доллар бөгөөд хувийн орон сууцгүй өндөр настнуудад байр түрээслэх нэмэгдэл дэмжлэг бас өгнө.

Үнийн хөдөлгөөнтэй уялдуулан “Насны тэтгэвэр”-ийн хэмжээг жилд 2 удаа индексжүүлж, түүнийг эрэгтэй хүний долоо хоногийн цалинг (MTAWE)-ийн тодорхой хувиар тогтооно. Тэтгэвэр авах нас 66 бөгөөд 2023 оны 7 дугаар сарын 01-ний өдрөөс 67 болно.

Албан журмын суперааньюейшн-өндөр насны хуримтлалын шимтгэл

Албан журмын суперааньюейшийг 1992 онд суперааньюейшний баталгаатайгаар хэрэгжүүлж эхэлсэн ажээ. Энэхүү хувийн тэтгэврийн хуримтлал үүсгэх шимтгэлийн хэмжээг аж ахуй эрхлэгчийн жирийн үеийн цалингийн 3 хувиар тогтоосон. Энэ хувь хэмжээг нэмэгдүүлсээр ирсэн бөгөөд өдгөө 9.5 хувь байгаа бөгөөд 2025 оны 7 дугаар сарын 01-ний өдрөөс 12 хувь болох ажээ.

Австралид 2018 оны 6 дугаар сарын байдлаар 15.6 сая иргэд тэтгэврийн хуримтлал (суперааньюейш)-ын данстай (Productivity Commission 2018, p89) бөгөөд тэтгэврийн нас дөхөж (60-64 насны) буй иргэдийн дансны үлдэгдэл 2016-2017 оны санхүүгийн жилийн байдлаар (ATO 2019) эмэгтэйчүүдийн хувьд 122,848 австрали доллар, эрэгтэйчүүдийн хувьд 154,453 австрали доллар байна. Албан журмын хувийн тэтгэврийн шимтгэлийн хувьд татварын хөнгөлөлт тооцохдоо шимтгэл болон цалингийн нийлбэрээс 15 хувийн тогтмол татвараас хөөж үздэг байна.

Бага орлоготой иргэд (жилийн цалин орлого нь 37, 000 австрали доллароос доош) тэтгэврийн шимтгэлд ногдох татварыг суутган тооцуулдаг бөгөөд ингэснээр өөрийн тэтгэврийн хуримтлалд оруулсан шимтгэлдээ татвар төлдөггүй байна.

(LISTO) Өндөр орлоготой (жилийн 250,000 австрали доллар буюу түүнээс дээш орлоготой) иргэдэд 30 хувийн татвар ногдуулж, энэ хэмжээгээр тэдний татварын хөнгөлөлтийг багасгадаг.

60 ба түүнээс дээш насны иргэдийн цалин болон түүний хувийн тэтгэврийн хуримтлалаас авдаг орлого ерөнхийдөө татвараас чөлөөлөгддөг байна. Хувь хүмүүс одоогоор 57 нас, цаашид өсгөж 2024 оны 7 дугаар сараас 60 насанд хүрэх буюу хамгаалалтад хамрагдах нас хүртэл тэтгэврийн даатгалын хуримтлалыг үндсэндээ ашиглах боломжгүй юм.

Сайн дурын хуримтлал

Сайн дурын хуримтлал нь бизнес актив, үл хөдлөх хөрөнгө түүний дотор хувийн орон сууц болон бусад санхүүгийн санхүүгийн бус актив зэрэг хөрөнгө оруулалтын хэрэгслээр дамжин хэрэгждэг.

Эдгээр нь суперааньюейшний тогтолцооны хүрээнд эсвэл түүний гадуур хэрэгжүүлж байна. Сайн дурын хуримтлал нь олон төрлийн зорилготойн дотор чинээлэг амьдралыг цогцлоох агуулгатай агаад зөвхөн өндөр насны орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх зорилгоос давдаг.

Хувь хүмүүсийн зүгээс хөрөнгө оруулалтын ямар хэрэгслийг ашиглан хуримтлал үүсгэх сонголт нь тэдний хувийн нөхцөл байдал, амбийциас хамаарна. Жишээ нь хувийн жижиг бизнес эрхлэгчид итгэлцлийн бүтцийг ашиглан активыг хамгаалдаг бүтцээр дамжуулан бизнесийн активыг бий болгож, ашиглах сонголт хийж болох талтай.

Сайн дурын тэтгэврийн хуримтлалын шимтгэл орлогыг тэтгэвэрт гарахдаа өөрийн албан журмын тэтгэврийн даатгалын үлдэгдлийг нэмэгдүүлж болно. Гэхдээ нийт тэтгэврийн хуримтлалын нэмэгдлийг жилийн дүнгээр татварын өмнөх орлогыг 25,000 австрали доллароор, татварын дараах орлогыг 100,000 австрали доллароор тус хязгаарладаг.

Албан журмын суперааньюейшн тогтолцоонд хамрагдаагүй иргэдийн хувьд сайн дурын супераньюейш нь тэдний хуримтлал үүсгэх чухал сонголт болдог. 65 ба түүнээс дээш насныхны хувьд ихэнх гэр орныхоо баялгийг, ялангуяа энэ насны бүлгийнхэн орон сууц зэрэг томоохон актив хөрөнгийг супераньюейшний тогтолцооны гадуур барьдаг.

Орон сууц эзэмшигчид зардлыг багасгах, өндөр насны тэтгэвэрт ашиглаж болох хөрөнгийн барьцаа болгон ашигладаг байна.

Эх сурвалж: Австралид албан журмын супераньюейшн- буюу өндөр насны тэтгэврийн хуримтлалын эрх зүйн тогтолцоог Супераньюейшн баталгаа(Захиргааны) ны акт 1992

DRAFT